

אפשר

מתבכאים

השיח בין משפחה,
מסגרת חוץ-ביתית וקהילה
והשפעתו על החניך

יו"ר המערכת: ד"ר חזי יוסף
עורכת ראשית: מרים גילת

תוכן עניינים

דבר העורכת

לכל בית יש ריחות משלו, הטעמים המיוחדים לו, הצבעים השייכים לו, השירים, הקולות, השפה המיוחדת שלו... האנשים שבו. כל אלו הם חלק מכל אחד מאתנו ומהווים עבורנו עוגן וכן מקור געגועים לבית שהיה לנו, שהיינו חוצים שיהיה לנו...

לאיזה בית מתגעגעים ילדים שהוצאו מביתם? איזה חסר הם כמהים להשלים? אילו קולות מהדהדים באוזניהם בשכבם לישון, בחלקם את חדרם עם ילדים שאינם אחיהם? אילו זיכרונות עולים בהם? אילו ריחות מעוררים את החושים שלהם? איפה הבית שלהם?

סוגיות אלו, שאינן מרפות מסדר יומם של מי שאחראים להעניק לילדים אלו חלופות בית הולמות ומשקמות – הן בלבן של גיליון זה. קשת המשאים הנכללים בו מרחיבה ודנה, בין השאר, גם בדילמות של המטפלים שלוקחים על עצמם תפקיד של "מצילים"; בקושי של אנשי הצוות לעבד את הפרידה מהחניכים ולהתמודד עמה; בניסיונות לראות בהורים שמעוז בדרך שותפים לחינוך ילדיהם ולהעניק להם הזדמנויות להיות מעורבים בחינוכם, ואף לראותם כאנשים עם צרכים משלהם, ולא רק כהורים שעליהם תווית של כישלון.

גיליון זה עומד בסימן חג ומציין את העשור השני להוצאתו השוטפת של הביטאון על ידי עמותת "אפשר". הביטאון מיועד לעובדים בשדה העוסקים בחינוך ילדים ובני נוער בסיכון, טיפול בהם, שיקומם והפעלת תכניות התערבות מגוונות עמם ועם משפחותיהם.

בעשור זה חלו שינויים רבים וחשובים בעבודת המערכת, אשר מייצגת כיום את הגופים והארגונים המרכזיים המטפלים בילדים ובני נוער בסיכון במסגרות חוץ-ביתיות ובקהילה. מדובר במערכת פעילה ומעורבת, התורמת מהידע שלה ומביאה בפנינו את קולו של השטח.

1..... דבר העורכת

שותפות משפחה וצוות

- 2..... זה היה ביתי
- 4..... מסע אחר – למידה ברוח אחרת
- 7..... זרקור על מוה צאלים
- 8..... זרעים של שותפות
- 9..... תיקון ורפיו באמצעות עיסת נייר
- 11..... הנער והמשפחה במעונות חסות הנער
- 13..... בין ההווה והעתיד
- 14..... קשרי משפחה-פנימייה
- 15..... אדם עם פיגור שכלי במסגרת חוץ-ביתית

פרידות ו"פנטזיית ההצלה"

- 16..... מעגלי פרידה
- 18..... מיזם הורים

נוער וצעירים בקהילה

- 21..... מסלול המראה – רצף טיפולי בשירות לנוער וצעירים
- 24..... גשר לעצמאות
- 25..... עובדים עם סוככים
- 26..... התערבות במרחב הבלתי-פורמלי

- 29..... סטנדרטים להשמה בפנימויות ובמשפחות אומנה
- 31..... מידע מיד"א
- 32..... טור אחרון

איריס טולדנו,
MSW, רכזת שירות פסיכו-סוציאלי,
כפר הנוער ויצ"ו, ניר העמק

זה היה ביתי על ביתם של חניכי מסגרות חוץ-ביתיות

"שלא תחשבו שכל כך שמח לעזוב..." מסכמים הדליתים את חרדתם מהיום הקרב בו ייתם ויושלם פרק החיים החוץ-ביתיים עבורם – "התפללו שירחק. תביטו עלינו: מה מצפה לנו בחוץ?" (שטרייט-וורצל, 1982, עמ' 398)

היכן הבית שלי?

מעבר למקום וטריטוריה גאוגרפית, המילה "בית" מייצגת משמעויות עמוקות, בעיקר סמליות ורגשיות (Annison, 2000; Cooper Marcus, 1995; Douglas, 1991). הבית קשור יותר מכל לאהבה, לביטחון, לשייכות ולרוגע. מתקיימים בו קשרים משמעותיים, והוא המקום שבו ניתן להביע את ה"עצמי" ולהרגיש עם כך בטוחים ואוטונומיים. הבית הוא בסיס שממנו יוצאים לעולם שהוא לעתים עוין, ושאליו חוזרים כאל מרחב בטוח. עבור רבים מהנערים והנערות בפנימייה, הבית הוא גם מקום של כאב, פחד וסבל, ועל כן גם מקום מאיים, בניגוד למושג האידאלי הנחשק. משום כך, הצעירים שבפנימייה נמצאים כל העת בין הפנימייה לבית, וכך למעשה הם אינם נמצאים אף באחד משני המקומות. חוויה זו של זרות בבית ואי-מצויאת בית חלופי איננה תופעה נדירה בקרב חניכים במסגרות החוץ-ביתיות. לכן ברור מדוע המונח "בית" מייצג עבורם עולם מורכב וטעון. שיאו של המתח סביב תפיסת הבית הוא בקרב הבוגרים, ערב פרידתם מהמוסד שהיה עבורם בית במשך שש שנים. בעבר הייתה תפיסה קיצונית, שגרסה כי לטובת ילדי הפנימייה, יש לצמצם את השפעת הקשר שלהם עם משפחתם. כיום העמדה היא הפוכה, ומתבטאת באמיתה הערכית שבה משתמשים רוב אנשי המקצוע במסגרות חוץ-ביתיות, ולפיה "ביתו של חניך הפנימייה הוא בקהילה, עם משפחתו".

הרפורמה במדיניות הטיפול בילדים בסיכון של משרד הרווחה, "עם הפנים לקהילה" (זולפן ולוי, 2004), אף היא איננה מותירה מקום לספק: מאמציו חייבים להתמקד בטיפול הקשר בין החניך למשפחתו ולביתו בקהילה, להוציא כמובן מקרים חריגים, שבהם החניך נתון בסיכון ממשי.

ההתמודדות עם החוויה הדיכוטומית של תפיסת הבית היא אתגר לחניכים בשנות התחנכות בפנימייה ובעלת השלכות משמעותיות לקראת פרידתם ממנה. אף כי הפרקטיקה המקצועית גורסת כי על אנשי הטיפול והחניך במסגרות חוץ-ביתיות לטפח את הקשר המשולש בין החניך, משפחתו והפנימייה, אין זה תמיד מעשי. למשל, כשנער עסוק בעיבוד אירועים טעונים שאותם חווה בביתו, כגון התעללויות פיזיות או אחרות. לצערנו, אין אנו יכולים להבטיח שהוריו יגיעו לטיפול משפחתי על בסיס שבועי קבוע, או שהם אינם יכולים כלל להתמסר למחויבות שכזו, בשל אילוצי עבודה, מרחק, עלויות נסיעה ועוד; זאת אף שכל הצדדים מודעים לחשיבות הרבה של שותפות ההורים בתהליך טיפולי שכזה.

המשפחה והבית בעיני הצוות

גישות בשדה המתנגדות לתפיסת הפנימייה כביתו של החניך ולהתייחסות אליה ככזו, שואפות להימנע מיצירת תחרות בין שני הבתים, שמא מקומו של הבית המשפחתי בקהילה יאבד מחשיבותו בעיני החניך, דבר המנוגד כאמור לעיקרון המנחה ולמדיניות המשרד המוזכרים לעיל. איש המקצוע עשוי לחוות קושי ערכי בעבודה הממוקדת בטיפול תפיסת הפנימייה כבית, אך גם מצב הפוך אפשרי: הוא עשוי לחוות קונפליקט פנימי גם אם יימנע מלסייע לחניך בטיפול זיקה זו, מאחר שלעתים תכופות הוא מאמין שהפנימייה (ועל אחת כמה וכמה המשפחתון) היא היא ביתו האמתי של החניך, במיוחד במקרים שבהם הבית בקהילה מעורער ומערער. הנאמנות לערך המשפחה מטלטלת את יסודות האתיקה המקצועית שלו, ותהליכי עבודה עם החניך המטפחים קשר של בית בינו לבין הפנימייה, יחוו על ידי המטפל כשגויים מיוחדים. מסיבות דומות, אותו מצב של דיסוננס קוגניטיבי עשוי להחוות על ידי החניך עצמו, והוא יתקשה להגדיר מהו בית עבורו ומי מן השניים הוא ביתו, או להשלים בסופו של דבר עם ההכרה שהפנימייה שבה הוא חי כמה שנים ברציפות הייתה בית עבורו יותר מאשר ביתו שבקהילה. לא פעם קורה שחניך מגיע לשנתו האחרונה במסגרת, ופתאום הוא בוחר שלא לצאת אל משפחתו בשבתות "פתוחות" ובחופשות, ובמקום זאת, מעדיף להישאר בחדרו שבפנימייה. למרות המורכבות הלוגיסטית של דאגה לחניך בשבת ובחופשות, שבהן הצוותים אינם עובדים והמטבח סגור, הנהלות פנימיות רבות מבינות את מצוקתם של בוגרים אלו ונערכות מבעוד מועד לארחם גם בעתות שכאלו.

הביטאון שם דגש על פרסום עבודת השטח – חכמת השדה, והוא מהווה במה לאנשי המקצוע כדי לשתף עמיתים בידע הרב הנצבר על ידם ולהפכו מידע סמוי לגלוי. נושאי הגיליונות נבחרים על ידי חברי המערכת מתוך היכרותם מקרוב את הצרכים העולים מהשדה, ובמהלך השנים יצח אלו מאגר עשיר של תכנים וידע העומדים לרשות אנשי מקצוע המטפלים בילדים ובני נוער בסיכון במסגרות חוץ-ביתיות ובקהילה.

סקירת נושאי הגיליונות מתארת פריסה רחבה זו: כניסה של חניכים לפנימייה ויציאה ממנה; הקשר בין החניך בפנימייה למשפחתו; חינוך וטיפול ומה שביניהם; חניכה והכשרה של צוותי חינוך וטיפול; קליטה והסתגלות של נער עולה; אמנויות בפנימייה ובקהילה; התמודדות בצל המלחמה; בריאות ואיכות חיים; העצמת ילדים ובני נוער ואופנה ומגמות אופנתיות בקרב ילדים ובני נוער.

אין זה מקרה שהחלט לייחד לנושא הרצף הטיפולי הקיים בין הילד, המסגרת החוץ-ביתית, ההורים והקהילה, גיליון נוסף, על זה שכבר פורסם בעבר. היענות לכתיבת מאמרים הייתה גבוהה וביטאה את הצורך לבחון שוב ושוב שאלה מהותית זו, שהיא בלב הטיפול בילדים ובני נוער בסיכון, לדון בה ולשתף עמיתים בהשלכותיה. מקצת הנתונים שלהלן נותנים תמונה על מספר הילדים הנמצאים בהשמה חוץ-ביתית: בשנת 2008 שהו בחינוך פנימייתי 56,000 תלמידי כיתות א-יב, המהווים 3.6% מכלל הילדים בישראל. בין השנים 2003-2008 קטן מספר הילדים המושמים בפנימייה בכ-16% (עיקר הירידה חלה בפנימיית החינוכיות), וחל גידול במספר הילדים המושמים בפנימיית יום ובמסגרות פוסט-אשפוזיות – מגמה שאולי מעידה, בין השאר, על התפיסה והמדיניות שמוביל משרד הרווחה – "עם הפנים לקהילה", המדגישה את הגישה התומכת בטיפול בילדים ונוער בסיכון במסגרת הקהילה, ורואה את הטיפול החוץ-ביתי בקצה הרצף הטיפולי, וגם אז – לתקופה מוגבלת ובמקרים קיצוניים.

ברצוני להודות לכותבים על תרומתם המגוונת ועל כך ששיתפו אותנו מעל במה זו בפתיחות ובנימה אישית מקצועית בדילמות, כמו גם באתגרים שהם עומדים בפניהם וביצירתיות הרבה שבאה לביטוי בעבודתם.

תודתי נתונה גם לחברי המערכת, שליוו מקרוב את הכנת הביטאון, והם מעורבים ושותפים מלאים לתוצר המוגמר שבידכם, ולד"ר חזי יוסף, מנהל כפר הנוער ויצו נחלת יהודה, שממשיך ללוות את הביטאון כיו"ר המערכת.

הגיליון הבא של "אפשר" יעסוק בנושא **ההתנדבות**, ואתם מוזמנים לשלוח אלינו מפר עטכם.

קריאה מהנה ומעשירה,
מרים גילת, עורכת ראשית

כשהמסגרת החוץ-ביתית נתפסת כבית

האם יש אמת בסברה, שככל שמתרופף הקשר של החניך עם בית הוריו ומשפחתו, מתחזקת תחושת הבית שלו בפנימייה, ומה המחיר והתמורה של כל אחד מהתהליכים הללו? מחובתנו כאנשי טיפול במסגרות חוץ-ביתיות לסייע לחניך להבין מהו "בית" עבורו כבר מתחילת תקופת התחנכותו בפנימייה, ולעסוק בסוגיה זו ביתר שאת בהתקרבו ליציאה לחיים עצמאיים. ביתו של המתבגר – על ערכיו, אורחות החיים המקובלים בו והתהליכים הבין-אישיים שאליהם הוא נחשף במסגרתו – הם גורמים המזינים את זהותו ואת אישיותו המתגבשות. ללא ספק, זהותו של בוגר הפנימייה ניזונה משני הבתים, אם כי אין לדעת איזה בית מזין אותה יותר. בווידיאו רטרוספקטיבי על חווייתה כחניכה בפנימייה, כותבת פרנקל (מאירי, 1980), שלבוא לפנימייה היה לבוא הביתה. היא מתארת כיצד שאבה את תחושת הבית מניחומיו של המדריך כאשר הייתה עצובה, מהתמיכה שקיבלה בעת שבכתה בלילות מתחת לשמיכה, מכך שהמדריך שימש לה מורה, אב, ידיד ומודל. היו מקרים של חניכים שעבדנו עמם, אשר סיימו את לימודיהם ונפרדו מחבריהם ומצוות ההדרכה שהיו להם למשפחה במשך שנים אחדות, ולאחר שהות בת שבועות או חודשים ספורים בביתם שבקהילה (ואפילו מעבר לים, במקרים של בוגרי נע"ה), הם יצרו עמנו קשר על מנת לבדוק אפשרות של חזרה לפנימייה. מובן שהדבר אפשרי רק אם כפר הנוער מציע תכניות ומגורים לבוגרים, אולם העובדה שמצבים כאלה מתרחשים, ושישנם בוגרים חילים ותלמידי מכינות, הבוחרים להמשיך לחיות בכפר הנוער, היא העדות החזקה ביותר לכך שהמסגרת החוץ-ביתית היא משמעותית ביותר בתפיסת הבית ובזהותו של החניך. לפיכך, בירור משמעות מושג הבית עבור חניכי פנימייה במחקר מקיף יכול ללמד רבות על תרומת הפנימייה לגיבוש זהותו של הבוגר ולתת תשובות לשאלות בדבר מסוגלותו של ההסדר החוץ-ביתי להכין את הבוגר לחיים במציאות החוץ-פנימייתית.

המעברים מבית לבית

במסע ההתבגרות חווה הנוער מתחים, קונפליקטים ומשברים, ואלו מלווים אותו במעבר מעולם הנועורים לעולם הבגרות הצעירה (אריקסון, 1976; 1968; Archer, 1989; Meilman, 1979). גם אם המתבגר רכש כישורי בגרות בשלב זה, עדיין אין ברשותו כל הכלים הנפשיים והרגשיים הדרושים לחיים כבוגר עצמאי (וייל-טנא והופמן, 1995). בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות, לעומת קבוצת השווים להם בקהילה הרחבה, עוברים מהר יותר לשלב העצמאות, ונאלצים להתמודד עם חלל ריק מתמיכה חברתית, רגשית וכלכלית (Donkoh, Underhill &)

המסגרות החוץ-ביתיות בארץ. חוויית הניתוק והעקירה מהבית (displacement) מנפצת את תחושת השייכות והביטחון שמעניקה הפנימייה לבוגר, ומותירה חלל מאיים דווקא בשלב הקשה שבו הוא עוזב את הקהילה שהייתה ביתו במשך שנים וחוזר אל בית משפחתו ואל סביבה, ששגרת החיים בהם הפכה מבחינתו עם הזמן מוכרת פחות. אדם מרגיש משמעותי וחשוב בביתו כאשר יש לו בו מקום גם לאחר שעזב. היה זה נתן יונתן אשר כתב, כי "הבית זה מקום שאם אתה חייב לשוב אליו – תמיד פתוחה בו דלת לקראתך".¹ ישנם כפרי נוער אשר נושאים משכבר באחריותם כלפי בוגריהם ומפעילים תכניות שונות הממשיכות ללוות את בוגריהם, להעניק להם תחושת שייכות ו"דלת פתוחה", אך רבה עוד הדרך למיסוד השירות לבוגר במסגרות החוץ-ביתיות.

מקורות

אריקסון, א' (1976). **ילדות וחברה**. תל אביב: ספרית פועלים.

וייל-טנא, ל' והופמן, א' (1995). צרכים ומענים דיפרנציאליים בטיפול במתבגרים עולים מברית המועצות. **חברה ורווחה**, טז(1), 30-7.

זולפן, י' ולוי, ב' (2004). **מסגרות הטיפול בילדים בסיכון: מסמך רקע, מוגש לוועדת העבודה, הרווחה והבריאות, לקראת דיון לציון 90 שנה לג'וינט**. ירושלים: הכנסת – מרכז מחקר ומידע.

זעירא, ע' ובנבנישתי, ר' (2008). **מעקב אחר צעירים בוגרים של פנימיית חינוכית: דוח ממצאים מסכם**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

מאירי ש' (1980). **יסודות: שלושים שנות חינוך פנימייתי בכפרי ילדים ונוער**. יסודות.

שטרייט-וורצל, א' (1982). **אליפים**. תל אביב: עמיחי.

Annlson, J. E. (2000). Towards a clearer understanding of the meaning of home. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 25, 251–262.

Archer, S. L. (1989). The status of identity: Reflection on the need for intervention. *Journal of Adolescence*, 12, 345–359.

Cooper Marcus, C. (1995). *House as a mirror of self: Exploring the deeper meaning of home*. Berkeley, CA: Conari Press.

Donkoh, C., Underhill, K., & Montgomery, P. (2006). *Protocol: Independent living programs for improving outcomes for young people leaving the care system*. Keystone, CO: Campbell Collaboration Library. Available at http://www.campbellcollaboration.org/doc-pdf/Donkoh_Indlive_Prof.pdf

Douglas, M. (1991). The idea of home: A kind of space. *Social Research*, 58, 287–307.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth & Crisis*. New York: Norton.

Meilman P. W. (1979). Cross-sectional age changes in ego identity status during adolescence. *Developmental Psychology*, 15, 230–231.

iris.toledano@yahoo.ca

(Montgomery, 2006). בוגרי פנימיית חוויים קשיים ולחצים נוספים, כגון סדר יום מובנה ומוכתב על ידי המערכת, חשיפה מצומצמת ביותר לדמויות הוריות, וכתוצאה מכך גם השפעה מעטה שלהן וכן אוטונומיה וחופש בחירה מוגבלים. הפנימייה אינה מנתקת את החניך לחלוטין מזרם החיים הנורמטיבי בקהילה, במשפחה ובחברה הרחבה, אך מצמצמת בהחלט את ההזדמנויות שלו להתנסות במסגרות אלו. הזיקה הנמוכה יחסית בין החניך לעולמות האזרחיים המשמעותיים הללו משפיעה על תחושת חוסר הוודאות העולה במעבר החד אל עבר "מה שמצפה להם בחוץ", כפי שכינה זאת רוני בספר "אליפים". אותה מציאות "בחוץ", זו "שמעבר לגדר", נחוויית על ידם פעמים בודדות במהלך השבוע ובחופשות, וכך הם עוברים תהליך התבגרות ב'חממה' של קהילה סגורה משהו וחווים קושי רגשי של פרידה-התקשרות-פרידה, הקשור לשני סגנונות חיים ולשני מקומות חיים שונים – משבר הקשור במעבר מבית אחד למשנהו וחוזר חלילה. עצמתו ומשמעותו של מעבר זה מתחדדות אף יותר בשל העובדה שהחיים מעבר לגדר הפנימייה הם החיים האמיתיים, והמתבגר חייב להתרגל אליהם כדי שיצליח להשתלב בחברה בשלמות וביעילות.

מוכנות בוגרי הפנימייה לחיים "שבחוץ"

מחקרם של זעירא ובנבנישתי (2008) שופך אור על מגבלותיו של ההסדר החוץ-ביתי להכין את הבוגר "לחיים בחוץ", ואף מספק תובנות בנוגע לתפיסות ייחודיות של קבוצות אוכלוסייה ספציפיות ובאשר לציפיות מהן. למשל, החוקרים זיהו כי בוגרים יוצאי אתיופיה לא היו מוכנים דיים להתמודד עם בדידות, עם חוסר תמיכה ועם הקושי ביצירת מסגרת מעבר, ואילו בוגרי נע"ה חוו קשיים הקשורים בביטחון אישי ומחסור בתנאי חיים בסיסיים. נדמה כי הקשיים שחוותה כל אחת מקבוצות בוגרים אלו משקפת במידת-מה את מצבה הייחודי בהקשר החברתי-פנימייה ובישראל בכלל; עבור שתי הקבוצות האלו, ביסוס תחושת הבית והתאקלמותן בארץ הם התהליכים טעונים, אשר לא פעם מופיעים כציר עבודה גם בחדר הטיפול. הבעייתיות הקשורה במושג הבית מורכבת עבור אף יותר משל חניכי פנימייה אחרים, משום שנוסף על הבית בפנימייה ובית המשפחה, קיימים עבורם גם הבית העדתי בתוך החברה הישראלית, הבית בארץ המוצא ובית המשפחה המאמצת.

מעבר לאיכויות שהופכות "בית" למקום מטפח ונוסף רוגע, בית מעניק תחושה של ביטחון מעצם הקביעות וההמשכיות שבקיומו. מובן שמסגרת חוץ-ביתית לא יכולה להמשיך לשמש בית לבוגר לתקופה בלתי מוגבלת, אך גם קטיעתו של הקשר בנקודת זמן טכנית כמו זו של "סיום לימודים" איננה הגיונית ואיננה מוסרית, במיוחד בהתחשב במאפייניה וצרכיה של אוכלוסיית

1. מתוך השיר "צלילי קסטה רחוקים", מילים: נתן יונתן, לחן: רם גורן.

משפחה ופנימייה: האומנם שני קצוות של רצף?

מטרת מאמר זה להאיר, ולו במעט, את סוגיית הדו־שיח בין פנימייה למשפחה, מנקודת המבט של התכנית "מסע אחר".¹

פנימייה ומשפחה הן לכאורה שני קצוות של רצף, שכל פעם מחדש נבחנת הדרך לחבר ולהפגיש ביניהם. הסידור החוץ־ביתי ממחיש במידה זו או אחרת את נקודות התורפה של המערכת המשפחתית ואף את כישלונותיה ומנסה להציע חלופה ומענים לקשיי המשפחה בגידול ילדיה. האחריות והטיפול עוברים לפנימייה ומעצימים את חוויית הכישלון של ההורים במילוי תפקידם, ואולי גם מנציחים סטיגמה של היעדר מסוגלות. מתח זה בין המערכות הפנימייתית מחד גיסא והמערכת משפחתית מאידך גיסא מקשים על בניית אמון הדדי ועל יצירת שותפויות, ההכרחיות לטיפול בילדים ובנוער בסידור החוץ־ביתי, כמו גם במשפחותיהם.

בקרב העוסקים במלאכה בפנימיות קיימת הסכמה בדבר חשיבות הפנימייה בתכנית לקידום הילדים, אך עם זאת, חלוקות הדעות בדבר מקומה ומיקומה של המשפחה בתכנית הטיפולית והחינוכית. הקשר עם המשפחות מאופיין בדו־ערכיות: האם הוא הכרחי או בגדר התערבות חסרת תועלת? חיוני לתהליך או מפריע לו? לעתים ניתן לראות גם כעס על ההורים, האשמתם ויחס שיפוטי כלפיהם בשל חלקם במצבם של החניכים. לא אחת נפגוש בנימה פטרונית של צוותים בפנימיות, כמי שיודעים באופן הטוב ביותר מה נכון ומתאים לילד, גם אם הוא מתחנך בפנימייה כשנה ואילו בבית הוריו הוא חי למעלה מעשור.

תכניות רבות נבנו למען הורים ומשפחות, ונראה כי סוגיה זו מעסיקה את העוסקים בשירותי הרווחה בכלל ובפנימיות לילד ולנוער בפרט. בשירותי הרווחה לסוגיהם הועלו סוגיות העבודה המשותפת עם הורים, יצירת שותפויות, העצמה, האדרה, הדרה ועוד מגוון מושגים, המבקשים לבטא את החשיבות הבלתי מעורערת של שילוב הורים ומשפחות בעבודת הטיפול והחינוך המושקעת בילדיהם. נראה כי גם הספרות המקצועית עוסקת בחיפוש המודל הראוי לעבודה משותפת שתקדם את השיח בעבודה עם משפחות שילדיהם מתחנכים בפנימיות. אליצור (1996) מציג מודל לפיתוח קשרי עבודה, בהנחה שהקשר תורם לקידום הטיפול בחניכים. במודל זה ניתן לזהות שלושה שלבים עיקריים בעבודה עם המשפחה: מעורבות, שותפות והעצמה, וכל שלב הוא שלב מכין לבא אחריו. מודל משו"ה (מעורבות, שותפות והעצמה) נבנה במסגרת פיתוח תכניות למעורבות משפחתית ברשות חסות הנוער. סוגיית ההבניה המחודשת של הקשר בין המשפחות לבין המוסדות שבהם מתחנכים ילדים ובני נוער בסיכון, מתחדדת על רקע היקף שירותים הולך וגובר של שירות למשפחות; זאת מאחר

ד"ר מרים גולן

בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב

וד"ר אורלי דברי

מנהלת מקצועית, פנימיות ד.י.ש

1. תכנית "מסע אחר" נבנתה על ידי צוות מקצועי בד.י.ש, בשיתוף בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב, עבור משפחות שילדיהם מתחנכים בפנימיות שבעלות ארגון ד.י.ש ובניהול: ארזים, בית הבוגר, בית טף, נווה הדר, נווה אלישיב ורננים.

לתחושת ההשתייכות שלהם. השתדלנו שהסירים יתקיימו במקומות אטרקטיביים ונוחים להליכה ולמנוחה, לסירוגין, ונעשה ניסיון להרחיב את מגוון האפשרויות עבור ההורים ולפתוח בפניהם אופקים חדשים.

התכנית החלה **בפתיחה חגיגית בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב**. היא כללה **מופע תאטרון פלייבק**,⁴ בהנחיית אביבה אפל, ובעקבותיו – סיפורי חיים של משתתפי התכנית, פעילות אשר אפשרה את בחינת הסיפור האישי מזווית ראייה נוספת. בהמשך נערכה היכרות בקבוצות קטנות ונוצרו מרחבים אינטימיים יותר לשיח על הידע שנרכש ועל החוויה.

אחת האמהות סיפרה כי כבר ימים רבים היא נרגשת מההגעה לאוניברסיטה: "אף פעם לא הייתי במקום כזה". היא הגיעה ברכבת מבאר שבע, כשעה וחצי לפני מועד פתיחת התכנית, נפעמה מהמבנים, מהכיתות ומאולמי ההרצאות, וסיפרה בגאווה כי כל חברותיה יודעות שהיא לומדת השנה בתכנית ייחודית באוניברסיטה. האחרת הגיעה מתנשפת, ממש לקראת הפתיחה. היא לא ידעה איך להגיע, התבלבלה בדרך ועד הדקה התשעים לא ידעה אם הכסף יספיק לה לנסיעות, "אבל היה חשוב לי להגיע בכל מחיר", הדגישה בחיטות. "זה יום חופש רק עבורי, לעשות מה שאני אף פעם לא מעזה לעשות למעני", ציינה משתתפת נוספת, "בבית יודעים שזה חשוב לי אז הכול זז הצדה". "הצרות יחכו", אמרו המשתתפות. נראה כי כבר בתחילת התכנית המשתתפים התמודדו עם אתגרים מורכבים.

הסיור הראשון התקיים בזכרון יעקב וכלל טיול במדרחוב, בגלריות, בבריכת בנימין, בבית הכנסת הגדול ובמרכז הפקידות. לקראת פרידה נערך מפגש בבית קפה להמשך שיח וגם לפינוק.

המפגש השני באוניברסיטה נערך בסימן של ניסים: הדלקת נרות חנוכה, שירים וסופגניות. ההורים גילו ידע רב בשירי החג ואף רעננו את חוויות הילדות שלהם, בחברם שירים לתקופה ולדור. המפגש המשיך בהרצאה של ד"ר דן שרון – "מחזות זמר והמסר הרב-ממדי", וכלל הקשבה למגוון מחזות זמר. ההורים הצטרפו במבוכה קלה למנגינות מוכרות, אך בעידוד המרצה, הזמזום הפך לשירה. ההרצאה קיבלה אופי של שיח, ההורים גילו בקיאות, ואווירה של נוסטלגיה השתררה באולם. לאחר שעה וחצי של מפגש באולם ההרצאות התפזרו המשתתפים לחדרים, כל קבוצה בליווי צמד מנחים. בהמשך נערך סיור ב"מיני ישראל", בהנחייתם של מנחה השטח וצוות מנחים מהפנימיות. האווירה הייתה נפלאה – המשתתפים התפעלו מהאתר וממרחבי הלמידה החדשים שנוצרו, השיח אפשר שאלות מעולמות תוכן של שייכות, היסטוריה, עם ומדינה, וניכר היה כי אט אט הקבוצה מתגבשת.

המפגש השלישי התקיים באוניברסיטה, עם נעמה אושרי, דוקטורנטית שהרצתה על בודהיזם ובחירותיו של האדם, והשיח התרחב לאפשרות לבחור גם במקום שבהם לכאורה המציאות מתנהלת על ידי האילוצים והנסיבות. הדוגמאות של המשתתפים נגעו בבחירות מהותיות: זוגיות,

ששירות זה אמנם מספק, מחד גיסא, תמיכה והגנה חיונית למשפחה, אך מאידך גיסא, המעורבות הגוברת של המדינה בחיי המשפחה עלולה להחליש את המשפחה, להציף בעיות חדשות ולעתים אף לשמר את המשפח במצבי חולי וחוסר אונים.

חשוב להבין את הציפיות של הורים לילדים בפנימיות ולראות בהן חלק לגיטימי מבניית השירות המוצע. במחקר שנערך עם קבוצות הורים למתבגרים בפנימיות, נבחנו ציפיות ההורים מגורמי המסד המטפלים בילדיהם (Demmit & Joaning, 1998). ממצאי המחקר הצביעו על כך שההורים ציפו שייכרו בהם כמומחים בכל מה שקשור לילדיהם. ציפיה זו התחדדה בשל נטייתם של אנשי מקצוע להבליט את מומחיותם ולצמצם את מעמד ההורים לתפקיד הלקוחות. עוד הדגישו ההורים את רצונם להיות מעורבים בקבלת החלטות בנוגע למטרות ההתערבות בפנימייה ולתרומם את חלקם בטיפול בילדיהם. ההורים ראו את תקופת ההתחנכות בפנימייה כזמנית וכמינה את הילד לחזור למשפחתו, לכן הדגישו את הצורך להכיר בהם כשותפים פעילים. עבודה ממוקדת במשפחה מחייבת תפיסה פילוסופית מקצועית אחרת, לא עוד טיפול משפחתי קלאסי. הבסיס הערכי של תפיסה זו רואה בהורים שותפים בעלי זכויות שוות. גישה זו מצמצמת את העמדה השיפוטית כלפי ההורים ומאמינה שההורים עושים כמיטב יכולתם עבור ילדיהם. היא מדגישה את חשיבות הכלת הכאוס העולה במהלך שלבי העבודה המשותפת עם ההורים ואת חשיבות התפיסה שיש לעבוד עם כל המשפחה כמערכת; זאת כדי שבסימו של תהליך ההתערבות, משפחתם של הילדים תיתפס כבעלת ערך בעיניהם ובעיני שאר בני המשפחה (Vlliootti, 1995).

על רקע ההכרה בחשיבות העבודה המשותפת עם ההורים ובמטרה ליצור מרחב למידה מעורר השראה למפגש אחר, נולדה התכנית "מסע אחר".

"מסע אחר": למידה ברוח אחרת

הרעיון המרכזי של התכנית הוא שיש לראות בהורים אנשים בעלי צרכים אוניברסליים של התפתחות וחיפוש אחר משמעות וערך בחייהם, מגמה הממקדת את הלמידה וההעשרה בצרכים של ההורים, ולא רק בזהות שלהם כהורים לילדים בסיכון. ההערכה היא כי אפשר שהתכנית תתרומם בעקיפין גם לילדיהם המתחנכים בפנימיות, ואולי גם לשאר בני המשפחה.

תכנית הלימודים נבנתה באמצעות צוות היגוי בהנחיית כותבות המאמר,² והיא כללה הרצאות עיוניות בנושאים מגוונים וסיורים מוזרמים באתרים ייחודיים בארץ. הקבוצה נפגשה אחת לשבועיים לסירוגין. ההורים השתתפו במגוון שיעורים פרונטליים באוניברסיטה, ולאחר כל שיעור נערך מפגש קבוצתי, ל"דהוד" הידע והחוויה.³ כמו כן, אחת לחודש השתתפו בסיורים מרתקים באתרים מעוררי השראה. בתום כל יום למידה ויום סיור התקיימו מפגשים בקבוצות קטנות לצורך עיבוד הנלמד ושיתוף בחוויה והמשגתה. השילוב בין תכנית אקדמית לבין לימודי שדה התבסס על הכרה ברצון ההורים לראות מרחבים חדשים ולסייר במקומות חדשים ברחבי הארץ, פעילויות שתרמו

4 תאטרון פלייבק – קבוצת שחקנים אשר משחקת את סיפורי הקהל ומציגה כמה תסריטים לכל סיפור. ההמחזה מאפשרת השתקפות סיפורי החיים של המשתתפים מנקודות מבט שונות.

2 חברי צוות ההיגוי: נועה גפני, מפקחת מחוזית מחוז חיפה והצפון, אסתי באור, מפקחת מחוזית מחוז המרכז, מורן שגב, מנהל בית הבוגר ובהמשך – צוות המנחים.

3 ד.י.ש, בשיתוף בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב ובסיוע קרן משרד הרווחה, פתחה קורס ייחודי להנחיית קבוצות לעובדי הפנימיות. המפגשים הקבוצתיים נערכו בהנחה משולבת של מנחים אלו ושל מנחים מסגל המדור לעבודה קבוצתית מהיחידה להשתלמויות בבית הספר לעבודה סוציאלית.

שלא היינו מקבלים במקומות אחרים / בימי השטח ביקרנו במקומות
 מרתקים
 שלבד אליהם לא היינו מגיעים / הכול עם צוות מדריכים נפלאים /
 וכמובן עם הרבה חברים חדשים
 הקפדנו לא להחמיץ אף מפגש / התרגשנו כל פעם מחדש / וכעת
 כשהסוף כבר כאן / וכבר אין כל כך זמן
 רציתי להגיד דבר אחד נפלא / בשמי ובשם כולם – תודה!
 תודה על שנה נפלאה / תודה על חברים חדשים / תודה על כל
 הטיולים, ההרצאות והמדריכים
 על כל המאמץ / על כל ההשקעה / זה היה שווה / ובסוף,
 באמת תודה רבה!

מה שרואים מכאן לא רואים משם

לקראת סיום המחזור הראשון של התכנית ניכר היה כי חל שינוי: ההורים הביאו לשיח צדדים נוספים של אישיותם, צוותי הפנימיות גילו הורים "אחרים", אופי השיח השתנה מיחסים של מטופל-מטפל למרחבים מגוונים. במהלך המפגשים ניתן היה לראות כי ההורים גילו סקרנות לעולמות חדשים או למקומות נשכחים שזכו להתחדשות, וכי הצוותים התפעלו מהידע וממגוון החוויות האחר שהורים חשפו. היה זה מעין גילוי של עצמת המסוגלות של ההורים, גילוי שחייב את הצוותים להציע משהו נוסף מעבר לשיח הטיפולי המוכר.

השפעת התכנית הורגשה גם בפנימיות: הילדים התגאו בהשתתפות ההורים בתכנית באוניברסיטה, התעניינות ההורים בתכניות הלימודים של החניכים גברה וכן חלה עלייה בהשתתפותם במפגשי הקבוצתיים שהתקיימו בפנימיות ובהגעתם לימי הורים. נראה כי שינוי אופי השיח בין הפנימייה להורי החניכים מתחיל הן בשינוי בעמדות ההורים בנוגע למקומה של הפנימייה והן בתפיסת צוותי הפנימיות את מסוגלות ההורים. השינוי בשיח הוא בעל ערך, והוא משפיע על אופי השירות הניתן לחניכים ולמשפחותיהם ועל הרחבת העשייה של צוותי הפנימיות בכיוון של מחשבה יצירתית ושינוי תפיסות מקובלות.

יצאנו לדרך אחרת בתקווה שנגורר השראה ל"מסע אחר" בעולמם ובלבם של המשתתפים. למדנו מהם לא פחות ממה שלימדנו אותם, גילינו משאלות, חלומות, פחדים וכישלונות. ראינו בעלייתן של אפשרויות חדשות במרחבי יצירה חדשים בצד התגברות האמון ביכולת. ניכר היה כי קיים מתח בין רצון ההורים להיראות חסרי יכולת וזקוקים למשענת, רצון ששייך אולי לשיח של יחסי מטפל-מטופל, ובין משאלתם להראות את צדם האחר, החושף חלומות ומאווים. המילים המתאימות ביותר לסיום כברת דרך של "מסע אחר" הן מילותיו של שאול טשרניחובסקי:

"שחקי, שחקי על החלומות
 זו אני החולם שח,
 שחקי כי באדם אאמין
 גם ברוחו רוח עז".

מקורות

אליצור, י' (1996). מעורבות שותפות והעצמה: מודל משו"ה לפיתוח ברית עבודה עם משפחות. **שיחות**, (2), 92–105.

Demmit, A. D & Joaning, H. (1998). Empirical studies in family psychotherapy: A parent-based description of residential treatment. *Journal of Family Psychotherapy*, 9(1), 47–60.

Vliiootti, D. (1995). Embracing the chaos: Moving from child-centered to family-centered. *Residential Treatment for Children & Youth*, 13(2), 41–52.

orlyd@dys-yeladim.com

עבודה, הורות, חברויות וגם בחירות שנגעו לבית שבו גדלו. בקבוצות הקטנות נערכו שיח קבוצתי ו"הדהוד" לתכנים המשמעותיים והתקיים דיון סוער, האם יש בחירה ומהן האפשרויות ליצור שינוי.

המפגש השני במסגרת סיורי השטח היה טיול למנזר בית ג'מאל בבית שמש, ולאחר מכן – **למערת הנטיפים**. אכן היה זה יום נפלא – פיקניק בשמש, מנזר מיוחד ויפהפה וגולת הכותרת – מערת שורק, המרהיבה ביופיה. המשתתפים נהנו מהסרט המסביר את הרקע להיווצרות המערה ומהסיוור המרתק בשבילי המערה. אכן "דברים שרואים מכאן – לא רואים משם"; ניכר היה כי מבחינת המשתתפים אלו מחוזות רחוקים מנטלית וגאוגרפית, והם אפשרו לחומרי שיח חדשים להיווצר במרחב הבין-אישי.

הקבוצה התגבשה, והמפגש באוניברסיטה קיבל אופי פורמלי פחות, הפעם בהתנסות משחררת וייחודית של **סדנת יוגה צחוק** עם עדית פורת, מאמנת לניהול תהליכי תודעה. בסטודיו שאותר לכבוד הקבוצה במרחבי האוניברסיטה, נוצרה שפה של שמחה ושחרור לגוף ולנפש. לאחר מפגש קבוצתי עברו לעבודה בצוותים אינטימיים יותר, שבהם נפגשו העצב והשמחה וניתנה הזדמנות להביע את מגוון התחושות.

במסגרת **טיולי השטח**, היעד הבא שנבחר היה **מוזאון הילדים בחולון**, לסיור של "**דיאלוג בחשיכה**", מפגש מטלטל לבדיקת תחושת השליטה היחסית שיש בחיים. גם משתתפים תושבי המרכז שחלפו לא אחת ליד המוזאון, הופתעו מהמפגש החדש ומהנגישות של מפגשי תרבות.

בחודש מאי נפגשנו לסדנה "**שמאניזם**" באוניברסיטה, עם צילה זנבר. ההרצאה נגעה בשיטות ריפוי עתיקות, בכוחם של מרפאים ושל האמונה המשולבת בהחלמה, וכללה הדגמות של מסכות, כלים, תופים ומקלות גשם, סרטים ומוסיקה, אגדות ומיתוסים. אחת המשתתפות שיתפה בתחושתה, שנסעה לחוץ לארץ למשך שעה וחצי. בקבוצות הקטנות השיחה נגעה בשאלות של המשתתפים בנוגע ליכולת להגיע לריפוי עצמי, על החשיבות לתת מקום לא רק לילדים ולבן הזוג, אלא גם לרצונות האישיים שלהם, על השמחה שחסרה בחיי היום יום.

במפגש השטח האחרון נבחרה ירושלים לסיור שיא, תחת הכותרת "ירושלים של זהב". המטרה הייתה לעמוד יחד על קדושת העיר לדורותיה, תוך סיור בין המבנים וסיפורי הדתות. בין האתרים פקדנו גם את קברו של בונה ירושלים, דוד המלך. הסיור כלל תצפית מרהיבה אל עבר הר הבית, סיור בשוק העיר העתיקה, בכנסיית הקבר ולסיום – בכותל המערבי. לקינוח סעדנו ארוחת צהריים במסעדה.

את תכנית "מסע אחר" סיימו במפגש חגיגי באוניברסיטה. **בהרצאת הסיכום**, אלי אטיאס, צלם של הירחון "**מסע אחר**" (אכן יש מן הסמלית בזהות השמות), סיפר על מסע שערך בעקבות אמו ממרוקו לחיפה, והראה צילומי נוף וצילומים של משפחתו. לסיום, נערכו **שיחות סיכום** בקבוצות ו**טקס חלוקת תעודות**, בלוויית דברי סיום של המשתתפים. דברים רבים ומרגשים נאמרו בטקס, ובחרנו להביא דברים קצרים של אילנית, משתתפת בתכנית:

מילות סיכום לפני פרידה... פרידה? מה כבר נגמרה השנה?
 הזמנו לתכנית "מסע אחר" / לא מצאו שם קיטשי יותר? אוניברסיטה...
 לשם צריך להגיע / אני סטודנטית? כבר מתחילה להזיע...
 מה קורה כאן? מי האנשים? / טוב לפחות כאן כולם שווים
 אפשר להוריד את המסכה / את הסיפור שלי להוציא מהעטיפה היפה
 אין כאן סטיגמות בגלל הילדים / אפשר לחלוק את הסיפורים והפחדים
 מה שבטוח כולם מבינים ואפילו מזדהים / במהלך התכנית נחשפנו
 לתכנים חדשים

במאמרים להלן יוצגו שני מודלים שפותחו למען יצירת מעורבות הורים בעולם ילדיהם: עבודה קבוצתית של ההורים וילדיהם בערוגות הירק ב"נווה צאלים" ופעילות יצירתית באמצעות עיסת נייר.

פעילות הורים ב"נווה צאלים"

במטרה ליצור מעורבות ושותפות של ההורים בחיי ילדיהם, הוקם ב"נווה צאלים" מרכז הורים, אשר פועל למען שיתוף ושילוב ההורים בפעילויות המתקיימות בבית הספר ובפנימייה. פעילות ההורים כוללת היכרות עם מערכת הערכים, ותהליכי הלמידה והעבודה הטיפולית המתקיימים במקום.

מבדיקה שערכנו, ההורים דיווחו כי פעילותם תרמה להכרת שגרת החיים ב"נווה צאלים", להגברת מעורבותם בחיי ילדיהם וכן להקלה משמעותית בתחושת המצוקה שלהם. עוד נמצא, כי פעילות ההורים הקנתה להם יכולת להפחית מצבים בעייתיים ויכולת לפתור בעיות בצורה יעילה יותר, וכן גרמה לעלייה בשביעות הרצון הכללית שלהם ממערכות היחסים עם ילדיהם. ממסקנות הבדיקה עלה עוד, כי יש צורך לשפר את צורת העבודה, על מנת להשיג התקדמות בקבלת קשיי הילדים וביצירת אינטימיות עמו.

יציאה למסע משותף

עם קבלת ילד למסגרת, ההורים מוזמנים להתחיל במסע משותף אתנו. מסע זה כולל היכרות עם המעון, עם השפה שהתפתחה בו, עם סדר היום של הילד, עם הגישה החינוכית, עם אנשי הצוות ועם הדרך שלנו לפתרון בעיות.

ההורים מוזמנים להגיע לביקור ב"נווה צאלים" לפחות אחת לחודש. ביום זה הם מתקבלים על ידי אנשי צוות, המפגש נפתח בכיבוד קל ושתייה, ואחר כך מתפתחת שיחה על המשמעות החינוכית והטיפולית של שהיית הילדים ב"נווה צאלים". לאחר מכן פונה כל הורה למפגש פעילות יחידני או קבוצתי באחד המרכזים במעון. פעילות ההורה מכוונת מחד גיסא לתחומי העניין שלו (עיצוב בעץ, עיצוב בדי, בישול, עבודה בנוי, שירה וספרות) ומאידך גיסא – לאפשרויות של הצוות ללוות אותו בפעילות.

בשנים האחרונות מעלים ההורים שוב ושוב את ציפיותיהם לפעילות משותפת עם ילדיהם; זאת על רקע הקושי ביצירת חוויה כזו בעת ביקור הילדים בביתהם. רבים מההורים מתארים מציאות חיים, שלפיה הילדים, עם הגיעם הביתה, "מתחברים" מיד לאמצעי התקשורת האלקטרוניים, וההורים חשים מתוסכלים מהיעדר דו-שיח משמעותי עם הילד, או ממיעוטו. נתק זה בין הילדים להורים קשור גם באופי הבעיות הנפשיות של הילדים. ההורים מבטאים תחושה כי אינם מצליחים לפרוץ בבית דרך לדו-שיח אחר.

ציפיות ההורים וההבנה שלנו את חשיבות הקשר בין ההורים לילדיהם הובילו אותנו ליצירת כמה מבנים שבהם ניתן לעבוד על שיפור היחסים. על שתי דוגמאות שכאלה ניתן לקרוא במאמרים הבאים, המתארים מודלים שפותחו למען יצירת מעורבות הורים בעולם ילדיהם, באמצעות עבודה קבוצתית משותפת.

זרקור על נווה צאלים מרכז חינוכי-טיפולי

"נווה צאלים" הוא מרכז חינוכי, טיפולי ושיקומי, המכיל בית ספר ופנימייה. המרכז מיועד לילדים ובני נוער בגילים 11-18 שסובלים מהפרעות נפשיות ומבעיות רבת-חומיות שונות. מדובר במסגרת פוסט-אשפוזית וחלופת אשפוז. במרכז מטופלים ומתחנכים כ-80 ילדים, מתוכם כ-64 בפנימייה וכ-16 במסגרת חיצונית (אקסטרניט).

הילדים סובלים מבעיות, שרובן מוגדרות כהפרעות פסיכוטיות, אפקטיביות וחרדתיות קשות. אלו כוללות חרדה, דיכאון, הפרעות כפייתיות, ובמקרים רבים – מצבים פוסט-טראומטיים. בעיותיהם של חלק גדול מהילדים נמשכות זמן רב, הפכות קשות ומורכבות יותר ופוגעות בתהליך התפתחותם עד כדי התפתחות בעיות אישיות. הם מגיעים ל"נווה צאלים" לאחר שנים רבות של ניסיונות טיפוליים וחינוכיים, שרובם לא הביאו לתוצאות מספקות בטיפול בבעיותיהם.

המטרה העיקרית של "נווה צאלים" היא לאפשר לכל ילד להתפתח לאדם בוגר **עצמאי**, שיהיה מסוגל לחיות את חייו באופן **מאוזן בין צרכיו הוא וצרכי סביבתו**. הלמידה והטיפול ב"נווה צאלים" תומכים במטרה זו על ידי בנייה של תכניות ייחודיות עבור כל ילד. קיים מגוון רחב מאוד של מרכזי למידה בתחומים שונים, ובהם מתקיימות למידה אישית ולמידה קבוצתית וניתנים טיפולים באמצעות תנועה, חושים, מוזיקה, אמנות, גינון, בעלי חיים, מטבח, בריאות, טיפול במים ואמנויות לחימה. הלמידה מתרחשת בכל מקום במרחב ובמשך 24 שעות ביממה, והיא מאפשרת לכל ילד לחוות חוויה עמוקה ומשמעותית. התכניות השונות לוקחות בחשבון את החסכים הראשוניים ואת הפתולוגיה, אך חשוב עוד יותר – גם את הכוחות והכישרונות.

הרחבת ההורות

על פי תפיסתנו, כל ילד זקוק לליווי הורי אישי בתהליך התפתחותו. עם המעבר למסגרת פנימייתית מתרחש תהליך של הרחבת ההורות; לליווי הילד, לאחריות עליו, לחשיבה מה נכון עבורו ולדאגה לו, מצטרפים, בצד המשפחה, אנשי מחלקת הרווחה בקהילה שממנה הגיע הילד וכמובן אנשי צוות "נווה צאלים".

אנו מאמינים כי "נווה צאלים" הוא מקום מעבר בחיי הילד והוריו להשתלבות נורמטיבית בחברה. לכן אנו מייחסים חשיבות רבה לכך שהילד וההורה יעברו תהליכים טיפוליים במקביל. תפקידנו הוא ליצור קשר של שותפות עם ההורים, תוך אמונה כי הדרך להחלמת הילד עוברת דרך שיפור תפקודה של המערכת ההורית.

עדי קינן,

אחראית מרכז החי והצומח בפנימיית "מוה צאלים", מנחת קבוצות

לב ברמן,

עובד סוציאלי בפנימיית "מוה צאלים" ומנחה קבוצות

יורם הרטוגון,

MA, מטפל משפחתי וקבוצתי, מנהל "מוה צאלים" לשעבר

זרעים של שותפות

מודל למעורבות הורים בערוגות ירק

התכנית הלכה למעשה

את העבודה בערוגות התחלנו בבחירה של ערוגה אישית בתוך המרחב המשותף. כל זוג, הורה וילד, בחר בערוגה אישית ומיקם אותה על גבי מפת הערוגות המשותפת, ולאחר מכן סומנו גבולותיה בשטח. הייתה זו הפעם הראשונה שבה נדרשו הזוגות לשתוף פעולה הורה-ילד, וניתן היה להבחין בדפוסים שונים של שיתוף פעולה: החל מזוגות ששיתפו פעולה כבר מהפעם הראשונה, ועד ילדים אשר סירבו או התקשו לשתף פעולה עם הוריהם. אנחנו כמנחים עברנו בין הזוגות העובדים, סיפקנו הדרכה לעבודה וכן התערבויות הנוגעות לקשר שבין ההורים לילדים, במטרה ליצור שיתוף פעולה ומעורבות של שני הצדדים בפעילות.

לאחר מכן, בקבוצת ההורים, הורים שיתפו את הנוכחים בחוויות מהעבודה המשותפת עם הילדים. העיסוק בסימון גבולות הערוגות הציף את העיסוק בהצבת גבולות לילדים על ידי ההורים. אחד האבות, למשל, העיד על עצמו: "אני לא הצלחתי למצוא איזון בין רכות לנוקשות, זה משהו תמידי הגבולות, איני יודע מה נכון".

הכנת הקרקע לזריעה

בשלב זה בחרנו אילו צמחים לזרוע וזרענו את הזרעים בערוגות. שלבים אלו כללו בעיקר עבודות אשר אינן נותנות תוצאות מידיות הניתנות לצפייה. היו אלה שלבי היערכות אשר דרשו ציפייה ואורך רוח. במהלך המפגשים קרה שילדים הביעו התנגדויות לעבודה משותפת עם ההורים. בחלק הקבוצתי, ללא ילדים, הביעו אותם הורים תסכול ואף כעס על המנחים והמערכת, בדומה לתסכול של ילדיהם. במצב זה, ההורים האחרים, בדרך כלל הוותיקים יותר בקבוצה, התייחסו, תמכו ואף שיקפו את הקשיים של ההורים ואת השלכותיהם, לדוגמה: "אני רואה שאתה מזדהה עם הקושי והכאב של הילד שלך, והדבר מביא אותך למקום הפוגע בילד ושקשה לצאת משם".

נביטת צמחים ועשבי בר

במפגשי החורף התחילה נביטה בערוגות. עם הצמחים שבחרו המשתתפים לגדל, צמחו גם עשבי בר לא מתוכננים. עונת החורף זימנה עבודה רבה למשתתפים, והיא דרשה מהם שיתוף פעולה, כמו: הבחנה בין הירקות ששתלו לעשבי הבר, עישוב וקלטור. בקבוצת ההורים, החוויה הביאה את הקבוצה לעסוק בנושאים, כגון: קבלת הילדים, הציפיות שלהם מהם וקשיים לא צפויים שצצים. המשתתפים קשרו את עשבי הבר שצצו בערוגות

קבוצת הערוגות ומטרותיה

לקראת שנת הלימודים תשס"ט, חיפשנו דרך עבודה שתכלול עבודה משותפת של הילדים עם ההורים, תיצור תהליך מתפתח לאורך שנת הלימודים ותספק מענה לצרכים של קבלת קשיי הילד ויצירת אינטימיות עמו. לבסוף, בחרנו לבנות מודל לעבודה זו בערוגות הירק ב"מוה צאלים", המשתייכות למרכז החי והצומח. המודל מתמקד במטרות הבאות:

- א. פתיחת ערוצי תקשורת דרך עבודה משותפת הורה-ילד
- ב. שיפור היכולת ליצירת אינטימיות בין ההורה לילד דרך עבודה על נושא משותף
- ג. הכרת קשיי הילד וקבלתם באמצעות הממד הקבוצתי של העבודה המשותפת
- ד. הגברת תחושת המסוגלות ההורית ופיתוח כישורי הורות, באמצעות עיבוד הקשיים בתבנית קבוצתית-תמיכתית

למה ערוגות?

אחת מהסיבות לבחירתנו בערוגות כמרחב לעבודה משותפת היא ההקבלה שראינו בין ההתפתחות והצמיחה של היחסים והתקשורת שבין ההורה לילדו, לבין תהליך ההתפתחות והצמיחה של הצמחים בערוגות. כמו כן ציפינו שהעיסוק בערוגות יסייע להעלאת תכנים ראשוניים הקשורים בחיבור לטבע, ויצוי תכנים המקבילים ליחסים שבין ההורים לילדיהם, שאותם יהיה ניתן לעבד בחלק הקבוצתי של ההורים. כמו כן, הערוגה הצומחת מספקת משב למידת העבודה וההשקעה של ההורה וילדו. בדרך זו הופכים ההורה והילד לשותפים בבריאתו של תוצר חי שמתפתח וגדל.

בחירה וסימון גבולות של ערוגות

במהלך השנה התקיימו שתי קבוצות של הורים וילדים בעבודה בערוגות, ובכל קבוצה התחילו עשרה זוגות של הורים וילדים. מבנה הפגישות:

הילה בן דוד,
מטפלת באמנות M.A.

פזית דושי,
מטפלת באמנות M.A.

עינת גפן גל,
מרכזת עבודה סוציאלית M.A.,
פנימיית "סוה צאלים".

תיקון וריפוי באמצעות עיסת

נייד

חסע משותף של אמהות וילדים

זר לא יבין זאת

רבות מהאמהות המגיעות אלינו מבטאות תחושות בושה וכישלון, כתוצאה מכך שלא הצליחו לעזור לילדיהם ונאלצו לפנות לרשויות. הבעיות של הילדים הן מן הסוג שאנשים אינם נוטים לחשוף בציבור, לדוגמה, ילד שהיה מאושפז בבית חולים פסיכיאטרי או ילד שהופך יום ללילה ואינו הולך לבית הספר. רבות מהאמהות סובלות מתחושת בדידות רבה. העבודה בקבוצה מאפשרת להן להיפגש עם קבוצת שווים, להתאחד סביב שותפות הגורל. לא פעם אנו שומעים משפטים כמו "זר לא יבין זאת", "רק פה אני יכולה לדבר בחופשיות" וכדומה. לאמהות יש יכולת טובה לתמוך זו בזו. אנו מאמינים כי לקבוצה יש כוחות תרפויטיים, ותפקידנו להיות שם וליצור את ההכלה המתאימה שתאפשר תהליכים אלה. לא פעם האמהות אומרות זו לזו דברים בעלי עוצמה ורגישות גם יחד, שנאמרים מתוך הכאב האישי שלהן. דברים אלו, אנו, כצוות הפנימייה, לא יכולים להרשות לעצמנו לומר להן, וגם אם נאמר, סביר להניח שהם יתקבלו על ידי האמהות ביתר קלות, אם יגיעו מפי חברות הקבוצה.

לקשיים של ילדיהם שצצו, וממשיכים לצוץ גם כשלא מצפים להם, הם דיברו על הקושי שלהם להתמודד עם קשיי ילדיהם ועל האכזבה הכרוכה בהתמודדות לא מוצלחת.

פריחה והבשלה

באביב הערוגות הגיעו לשיאן: הפרחים פרחו, הירקות צמחו והבשילו, וחלקם אף היו מוכנים לאכילה. בתקופה זו חלק מהילדים שסירבו עד עתה לעבוד עם ההורים, הצטרפו לפעילות. רבים מהילדים המשיכו לטפל בערוגות האישיות גם בין המפגשים של הקבוצה, במהלך החודש. בקבוצת ההורים המשיכו לעלות דילמות בנושא ההורות, והקבוצה הפכה להיות מקום המכיל את קשיי ההורים ומסוגל לספק תמיכה רבה יותר. המשתתפים מצאו הבנה ותחושת שותפות לחוויה של גידול ילד מיוחד. הנושאים שחזרו והופיעו עסקו בגבולות, רכות לעומת נוקשות, חוויות אישיות ודילמות מהאירועים המתרחשים בבית עם הילדים, וטיפול במצבים חריגים, כמו אלימות וסחטנות רגשית. בשלב זה הופיעה בקבוצה אווירה של שלוה ונעימות, וההורים דיווחו על הנאה וסיפוק מהעבודה עם הילדים.

קטיף ופרידה

בסוף השנה, בקיץ, התחיל תהליך פרידה מהקבוצה. במפגש הסיום, המשתתפים קטפו את היבולים מערוגותיהם והכינו ארוחה משותפת. כמו כן כל זוג הכין אלבום תמונות למזכרת. במפגש זה, ההורים התבוננו בתהליך שעברו לאורך השנה בעבודה המשותפת עם הילדים ובקבוצת ההורים. הם הצליחו להבחין כי ההשקעה וההתמדה שלהם לאורך כל התהליך נשאו פרי, שהתבטא בתקשורת משמעותית יותר עם הילד והרגשת אינטימיות שנוצרה סביב העבודה והתוצרים המשותפים. חלק מההורים, אשר התמידו להגיע למפגשים והמשיכו לעבוד בערוגות למרות סירוב ילדיהם להצטרף אליהם, ראו בסיכומו של התהליך כי התמדתם והכשרת הקרקע על ידיהם אפשרו לילדם להצטרף אליהם לחוויה וסללו דרך לעבודה משותפת. הם דיברו גם על תרומתה של קבוצת ההורים להגברת תחושת המסוגלות ההורית, בעצם היותה קבוצה תומכת, שאפשרה את העלאת הקשיים הכרוכים בקבלת הקושי של הילד ואת עיבודם.

דין

עמדה חיובית של הורים כלפי המוסד המטפל היא גורם חשוב בהצלחת התהליך הטיפולי של הילד. במאמר זה תיארונו מודל המקרב את ההורים למוסד המטפל ויוצר עשייה משותפת וחוייטית עם ילדיהם.

היתרונות הבולטים של המודל הם:

- א. חוויה משותפת, מעניינת ורציפה לאורך כל שנת הלימודים, אשר יצרה קרבה ואינטימיות בין ההורה לילדו והביאה לשיפור התקשורת ביניהם.
- ב. שימוש בייצוג פיזי (ערוגה), שמסמל את העבודה המשותפת, ושהילד יכול לבקר ולטפח גם בין המפגשים המשותפים עם ההורה.
- ג. תהליך הגדילה של הצמחים בערוגה מסמל את תהליך הצמיחה והגדילה של הקשר והתקשורת שבין ההורה והילד.
- ד. העבודה המשותפת מציפה את הסוגיות והקשיים של הורים הנוגעים לקשר עם ילדיהם, וניתן לעבדם מיד לאחר מכן במסגרת הקבוצתית התומכת.

ולבסוף, אנו רואים תגלית חשובה בכך שלמרות התדירות הנמוכה של המפגשים, שהיו מובנים ומחוברים באמצעות תהליך הדרגתי ומתפתח בעל ביטוי פיזי ומשוב באמצעות גידולים בערוגות, הצלחנו לא רק לקרב את ההורים לחיי הפנימייה וליצור חוויה משותפת עם ילדיהם, אלא אף לשמש לקבוצת הורים מסגרת תומכת ומעצימה.

למדנו מניסוינו כי יש חשיבות רבה לתהליך של שיתוף ההורים במערכת החיים של ילדיהם. גם במצבים שהילדים אינם מעוניינים לשתף פעולה או מבטאים כעסים, הורים שממשיכים לשתף פעולה עם הצוות החינוכי, מאפשרים את תיקון הקשר עם ילדיהם בעתיד. במובן זה, העבודה בגינות, בצד החוויה הממשית, מכילה אפשרויות סמליות וטיפוליות רבות-ערך.

נשארו להמשיך בן כ-45 דקות נוספות, שבו נערך עיבוד מילולי להתנסותן בעבודת עיסת הנייר ולקשר שלה ליחסיהן עם ילדיהן.

תהליכים שקרו במפגשים

בשלב העבודה היצירתי ניתן היה להבחין בהשתקפותם של יחסי אם-ילד בעבודה המשותפת. היחסים נעו מדחייה, תחרות, השפלה, שולט-נשלט, סימביוזה ויחסים הוריים מצד הילד לאמו ועד יחסי שיתוף והומור. במהלך המפגשים צפינו בשינויים לטובה ביחסים בין כל האמהות וילדיהן.

בחלק המפגש שבו נערך עיבוד עם האמהות בלבד, ניתן היה לראות גם תהליך. בתחילה היו התייחסויות כמו: "העבודה מייצגת את היחסים עם הילד, כל דבר שאני עושה לא די טוב בשבילו... אפילו אוכל הפסקתי להכין לו"; "הילד שלי נגעל בעבר מדבק והתפעלתי מכך שנגע בו"; "היה קשה לעבוד, כי הילדה רצתה דרך אחרת משלי וזה הרגז אותי. הילדה מקנאה בי ומתחרה בי בגלל שאני אם צעירה".

מבנה המפגש אפשר לאמהות להתבטא, להקשיב ולהחליט אם הן רוצות להתבטא ומתי. הנושאים שעלו בהמשך המפגשים: קשיי הפרידה מהילד במעבר מהבית לפנימיה, הקושי להיות הורים לילדים "מיוחדים", הצורך בעזרה טיפולית להורים, ולא רק לילדים, והקושי בהתמודדות עם תופעות גיל ההתבגרות. אחת האמהות "גילתה" כי יש תהליך מקביל בין העבודה היצירתית לעבודה על היחסים עם בתה.

נוצרה קבוצה שהיוותה לאמהות מקום חם, בטוח, לא שיפוטי. הן יכלו לתמוך זו בזו ולעיתים להתעמת מתוך רגישות ויחס של שווים, ובדרך של העצמה נשית התפתחה היכולת האמהית.

העבודה עם האמהות חיזקה את הקשר שלנו אתן. בצד העבודה התרפויטית קיבלנו מידע אבחוני, ששירת אותנו בקידום תהליכים טיפוליים רב-מערכתיים של הילד והוריו.

סיכום ומסקנות

לתהליך העבודה עם קבוצת אמהות-ילדים זו היו כמה הישגים – אל חלקם שאפנו, וחלקם הושגו באופן לא מתוכנן, כחלק מהדינמיקה של הקבוצה.

במהלך העבודה עם החומר, המטרות שהושגו מבחינתנו, הן: עבודה אינטימית משותפת של אם-ילד בתוך מרחב החיים של הילד, התמודדות עם קשיים בדרך יצירתית ותוך שיתוף פעולה, ניהול דו-שיח והתבוננות משותפת בזוגות אחרים של אם וילד וביצירותיהם. כמו כן, הילדים קיבלו מודל של שיח בין האמהות המשתתפות בקבוצה וכן של שיתוף פעולה ביניהן לבין מנחות הקבוצה, אשר יצר קרקע טובה להמשך עבודה משותפת של ההורים והצוות.

במהלך השיחה העוקבת התאפשרה העלאת תכנים קשים ורגישים, שחלקם כפי הנראה הוצפו מתוך העבודה המשותפת בעיסת הנייר. בתחילה חששנו שהגבול העדין בין קבוצת תמיכה הורית וקבוצה טיפולית ייטשטש ויבלבל. לשמחתנו, הדבר לא קרה, והגבולות נשמרו. כשעלו תכנים בעייתיים מדי לדיון בפורום הזה, שנפגש רק אחת לחודש, האמהות הנוגעות בדבר הופנו לדיון עם המטפלים האישיים של ילדיהן. רגשות סוערים ועימותים בין האמהות הובעו תמיד בהקשר תואם ובענייניות – וכך גם התקבלו ונשמרו בקבוצה. ייתכן שתרמה לכך ההבנה הברורה שלנו כמנחות, שבמסגרת מצומצמת זו של פגישות, יש להקפיד על מבנה שמור היטב, הן מבחינת מסגרת הזמנים וסדר העבודה (setting), והן מבחינת שמירת התכנים בתוך המכל הנתון. שמירה זו אפשרה התפתחות של הקבוצה, תוך מעבר בשלבים שונים של התהוות קבוצה – התנגדות למנחות, עימותים בין חברות הקבוצה והתפנות לעבודה. מבחינת "נווה צאלים", קיום קבוצה כזו מחזק את יכולת העבודה שלנו עם הילדים ועם הוריהם בדרך של תקשורת טובה יותר, מה שעשוי כמוכן להשפיע לטובה על קידומם של הילדים.

os.neve@gmail.com

האמהות בקבוצה

לקבוצה זו נבחרו שש אמהות שהיכרותנו מראש כבעלות עניין בעבודה יצירתית, וכן הייתה להן הערכה מוקדמת שילדהן יסכימו לשתף פעולה. אצל כולן אובחנו קשיי תקשורת בינן לבין ילדיהן. לחלקן היה קושי מסוים בפיתוח אמון, דבר שהתבטא בקושי בשיתוף פעולה בינן לבין צוות "נווה צאלים".

עיסת נייר כחומר עבודה טיפולי

החומר שבו בחרנו לעבוד עם קבוצה זו הוא עיסת נייר בצורות שונות: נייר עיתון, בשכבות, עיסת נייר טואלט רטובה, נייר גרוס מעובד, נייר משי ועוד. מבחינה תרפויטית, יש לחומר זה כמה תכונות משמעותיות: ראשית, העיסה שבה השתמשנו היא מחזור של שכבות נייר עיתון ונייר גרוס, בשילוב מים ודבק. גם השלד שעליו נבנית העבודה עשוי מגרוטאות או מכלים ממוחזרים. ברמה הסמלית, בפני המשתתפים מוצעת האפשרות לפתוח מחדש "חומרים" ישנים, "מקולקלים" או "שבורים", במערכת היחסים בין ההורה לילד או ברמה התוך-אישית, וליצור מהם משהו חדש. טיבה של העיסה שהיא מתייבשת בהדרגה, ואז מתקשה, שכבה אחר שכבה, ומאפשרת בנייה של מבנה יציב. הדבר משול לתהליך תיקון וריפוי, ממש כמו חבישה של פצע בתחבושת או גבס, שמאפשרת חיזוק ובנייה מחדש של האזור הפצוע. הבסיס המשותף שעליו בחרנו לבסס את העבודה עם הקבוצה היה קערה. כל זוג, אם וילד, יצר עיצוב משלו לקערה נתונה, ואנו קיוונו שבד תיעשה אצל כל אם עבודה פנימית על שיפור יכולת ההכלה שלה את ילדה ואת מערכת הקשיים שבהם הם נתונים; שנית, העבודה בנייר עיתון או בנייר גרוס – קריעת הנייר, מעיכתו, הרטבתו ולישתו – מזמינה את המשתתפים לנסיגה מסוימת, משום שהן פעולות שבדרך כלל נחשבות מלכלכות ו"אסורות". כאן יש להן לגיטימציה, והפעילות המובנית מפחיתה את רמת החרדה שהן עלולות לעורר, ומגבירה את הסיכוי לחדוות הנאה ומשחק מהנגיעה בצורות ראשוניות אלה של חומר, כל זאת בצד הרגשות שיצירה כזאת עלולה להציף. כמו כן, זהו חומר פשוט וקל, שאינו מאיים מבחינת הצורך בידע מקצועי לעבודה בו. לכן הוא מתאים לעבודה בקבוצה כזו, במספר מפגשים מצומצם יחסית.

מסגרת המפגשים

במהלך השנה התקיימו שמונה מפגשים, אחת לחודש. האמהות הגיעו למפגש אחרי קבלת פנים ושיחת פתיחה. המפגש התקיים במרכז "חומר וצבע" – מרכז להבעה ויצירה באמנות בפנימייה. הילדים הצטרפו לאמהות לפעילות בת כ-45 דקות, ובסיומה הם עזרו לנקות ואז נפרדו מהן. האמהות

כי המשפחה זה דבר יקר
למי שאין בית, ידיד או מכר
תמיד יש מקום ותקווה למחר
ולא חסר לנו שום דבר
(אריאל זילבר)

הנער והמשפחה

תפיסת העבודה עם משפחות במעונות "חסות הנוער" במשרד הרווחה

שיח בינו לבין סביבתו. סטרלין ועמיתיו מדברים על שילוב של נפרדות ושל התייחסות (related indivision), קיום דו־שיח המאפשר נפרדות, אך מבלי ליצור נתק (Stierlin, Levi & Savard, 1981).

מורכבות העבודה עם המשפחות

הדו־שיח בין הנער לסביבתו הוא מורכב ביותר, מאחר שהמשפחה שרויה במשבר חריף המלווה בתחושות כישלון וברגשות אשמה סביב אי־יכולתה להתמודד עם הנער. הכאב על שהוא נמצא במעון, בטיפולם של אנשי צוות לא מוכרים ותחת השגחתם, הוא כאב בלתי נסבל. בגיל ההתבגרות – גילה של אוכלוסיית "חסות הנוער" – חשיבותו של דו־שיח כזה כפולה ומכופלת, כיוון שהנערים המופנים ל"חסות הנוער" מתמודדים עם בניית זהותם העצמית ונאבקים בתלות בדרכם לנפרדות ולעצמאות ובזמנית מצויים בתהליך כואב וקשה של היפרדות מהמשפחה, ולעתים אף במצב של נתק ממנה.

לצד הקושי של הנער עצמו, יציאתו מביתו אל המעון מחוללת שינוי מורכב מאוד במשפחה כולה, היות שלכל אחד מבני המשפחה תפקיד מוגדר במערכת המשפחתית (Minuchin, 1974), ויציאתו של אחד מבני המשפחה מעוררת בלבול ומבוכה ויוצרת חלל שהמערכת המשפחתית צריכה למלא. כך למשל, כאשר נערה שעברה גילוי עריות מורחקת מביתה, פעמים רבות קורה שלאחר יציאתה מהבית, אחותה הצעירה יותר "מקבלת את תפקידה", והאב עובר להתעלל בה. דוגמה נוספת היא משפחה שבה האם אינה מתפקדת מסיבה בריאותית, והבת הגדולה בת ה־15 הופכת לדמות הורית המטפלת באחיה הקטנים. עם יציאתה מהבית, הבת בת ה־12, הבאה אחריה, הופכת לדמות ההורית.

אין להתעלם מכך שמשפחות הנערים ב"חסות הנוער" הן אכן משפחות שפגעו בנערים, התעללו בהם והזניחו אותם. אולם לפי תפיסת היסוד של הבנת המשפחה, המשפחה דואגת לחבריה ורוצה בטובתם, גם אם נסיבות אישיות וחברתיות ומצוקות שונות גורמות לקרע שלעיתים קשה עד מאוד לאחותו. קרע זה אף יוצר פגיעות מתמשכת בקרב הנערים במעונות "חסות הנוער". עם זאת, היעדר התייחסות אמיתית למשפחה פירושו חוסר התייחסות לנער ולתהליכים שהוא אמור לעבור כדי לגבש את זהותו, את עצמאותו ואת הדימוי האישי המיני שלו.

ההשתייכות לקבוצה חברתית היא חלק בלתי נפרד מהטבע האנושי. לכל אדם, מרגע לידתו ובמשך כל ימי חייו, יש מעגלי השתייכות. המשפחה היא מעגל ההשתייכות הראשון והקרוב ביותר של הילד מיום לידתו, ויש לה שני תפקידים עיקריים: האחד – דאגה לקיומו: לאפשר לו קיום פיזי, כלכלי, חברתי ופסיכולוגי ולהעניק לו ביטחון; תפקידה האחר של המשפחה הוא להקנות לילד את הערכים והנורמות של החברה ולסייע לו להסתגל אליה. למשפחה יש אפוא חשיבות ראשונה במעלה בהתפתחות הילד.

התפתחות בתפיסת המשפחה

הגישה המסורתית – ניתוק מהמשפחה: הגישה המסורתית של הוגי הטיפול והחינוך בפנימיית לבני נוער הנמצאים במצוקה, בסיכון ובסכנה, הייתה לתת להם הזדמנות חוזרת על ידי השמתם במסגרת תומכת, שתקדם את התפתחותם האישית והסתגלותם החברתית; זאת תוך כדי ניתוקם מהסביבה המשפחתית ומהסביבה החברתית שהשפיעו עליהם לרעה וגרמו להם להידרדר, לשוטט ולעבור עברות (וייס, 1986). גישה זו תולה את האשם בכישלון במשפחה וסבורה כי הניתוק יאפשר לנערים לשקם את חייהם.¹

המשפחה, מצדה, פיתחה התנגדות לממסד והתקשתה מאוד לשתף פעולה עם הצוות, מה שגרם לתחושות של ריחוק, ניכור וניתוק בין המשפחה לנער ולצוות הפנימייה, לא אפשר לצוות לראות את החלקים החיוביים של המשפחה ואת כוחותיה ופעמים רבות נתפס על ידו כחבלה בטיפול. מצב זה יצר קונפליקט מורכב וקשה.

הגישה בשנים האחרונות – שילוב של נפרדות ודו־שיח: כיום, לעומת זאת, מקובלת הגישה כי גם למשפחות שלא מילאו את תפקידן כראוי וסיכנו את ילדיהן עד שהיה צורך להוציאם מהבית בכפייה, יש חשיבות מכרעת בטיפול בנערים ובשיקומם. המגמה הרווחת היא לשקם את הנער מבלי לנתק אותו ממשפחתו ומסביבתו הטבעית. על פי תפיסה זו, המשפחה היא שותפתו של צוות המעון, ותהליך השינוי של הנער צריך להתרחש במסגרת שותפות זו. תפיסה זו יוצאת מההנחה שהוצאת הנער מהבית בכפייה אינה מנתקת את הקשרים המורכבים, הסבוכים והמשמעותיים שיש לו עם משפחתו. קשרים אלו הם חלק בלתי נפרד ממנו. לאחר ההוצאה מהבית, סביבתו של הנער מורכבת מהמשפחה, מהמעון ומהחברה, ויש לקיים דו־

1. בכל מקום שמוזכרים נערים, הכוונה כמובן לבני שני המינים.

טיולים, חגים וסיום שנת לימודים), והן במסגרת משפחתית (ביקורי בית וימי הולדת).

שיתוף המשפחות נועד להחזיר למשפחה את הכוח לתפקד ולהחזיר להורים את הכוח ואת היכולת לעמוד במשימות ההורות ולהתמודד בהצלחה עם הקונפליקט בין היכולת להדריך ולטפל לבין היכולת לפקח, לרסן ולהגביל. בשותפות זו נבחנת יכולתו של צוות המעון להעביר את האחריות למשפחה ולאפשר לה השתתפות פעילה בכל הנוגע לנער. מדובר בתהליך מורכב ביותר, המצריך תקשורת ושיתוף פעולה רציף ועקבי בין צוות המעון למשפחה. נוסף על מה שהוזכר לעיל בנוגע למעורבות המשפחה, היא משתתפת גם בדיוני ההערכה, בקבלת החלטות ובבניית תכנית לנער. כמו כן, המשפחה מקבלת הדרכה איך להתמודד עם הנער בזמן חופשות ועוד.

שיתוף המשפחות הוא קבוצתי (קבוצת משפחות המגיעה להדרכה או קבוצת תמיכה), משפחתי (כגון השתתפות בדיוני הערכה ובימי הורים בבית הספר), או שניהם גם יחד.

הטיפול המשפחתי נועד לחולל שינוי ביחסים בתוך המערכת המשפחתית, בין ההורים לבין עצמם ובין ההורים לילדיהם. טיפול זה מכוון לשינוי ארגוני של המשפחה. המטרה היא לחולל שינוי במבנה המערך המשפחתי, שינוי שישנה גם את עמדות המשפחה. כך יתנסה כל יחיד בשינוי. הטיפול המשפחתי מצריך פגישות קבועות עם בני המשפחה, במטרה להבין את הדינמיקה המשפחתית, את ה"ריקוד" המשפחתי, בעוד כל אחד מבני המשפחה לוקח אחריות על השינוי. הטיפול המשפחתי הוא מורכב ודורש מיומנות עבודה זוגית של אנשי צוות עם המשפחה. הוא יכול להתבצע בקבוצה, כלומר כמה משפחות יחד, או עם כל משפחה בנפרד.

סיכום

מורכבותה של העבודה עם המשפחות של בני הנוער החוסים במעונות "חסות הנוער" דומה למורכבות הטיפול בנערים עצמם, ומחדדת את הדילמה של הטיפול בכפייה. הדילמה של מטפלים העוסקים בטיפול מתקן היא בין תפקידו של גוף מטפל, שתפקידו לחולל שינוי, לבין תפקידו של פקח בחברה, שמטרתו לשמר את יציבותה; בין הרצון להתחשב בטובת הפונה לבין טובת החברה; או בין התמיכה בזכות הפונה להגדרה עצמית לבין הצורך לעשות שימוש בסמכות.

עם זאת, יש לזכור כי המעון הוא רק תחנה בחיי הנוער ומשפחתו. משפחתו של הנוער היא הגורם החשוב והמשמעותי ביותר בחייו, וכוחה גדול אף יותר בגיל ההתבגרות, אף שרבות ממשפחות הנערים המופנים למעונות "חסות הנוער" הן משפחות שלצד ההשקעה בילדים, גם הזניחו אותם, פגעו והתעללו בהם. על אנשי הצוות להקפיד שלא להיגרר אחרי הנטייה הטבעית להתנשא ולהסתכל על הנערים ועל משפחותיהם "מלמעלה למטה", אלא לעשות כמיטב יכולתם לחזק את המשפחה, כדי שתוכל להיות שותפה בהתפתחותו של הנוער במהלך שהותו במעון ולקלוט אותו בחזרה בתום שהותו בו. ההבנה האמתית היא להכיר בכך שמשפחתו של ילד תישאר לעולם הכמיהה המשמעותית ביותר שלו.

מקורות

וייס, ק' (1986). התפתחות ושינויים כאידאולוגיה בתפיסה הטיפולית ובטיפול של צוות עובדים במעונות לעוברי חוק צעירים. **עבריינות וסטייה חברתית**, 14, 13-7.

מינושין, ס' (1997). **משפחות ותפייה משפחתית**. תל אביב: רשפים.

Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge, MA: President and fellows of Harvard College.

Stierlin, H., Levi, D., & Savard, R. (1981). *Separating parents and adolescent individuation in the family*. New York and London: Jason Aronson.

nissim22@013.net

הורים אינם יכולים לתפקד כהורים מבלי שיהיה להם הכוח לעשות זאת, ועל אנשי הצוות להיות ערים לכך שעצם הוצאתו בכפייה של הנער מבית הוריו למעונות "חסות הנוער", מערער את כוחם של ההורים ופוגע בתפקודם ההורי, שהיה לקוי עוד קודם לכן. אנשי הצוות במעונות פוגשים את המשפחות דרך סיפור כישלון בגידול הנער. בדרך כלל, סיפוריהן קשים וכואבים מאוד, ואנשי הצוות במעון והמטפלים בכלל נוטים להדגיש את הבעייתיות של המשפחה, ובכך להתחבר לכאב ולמצוקה של הנער. כך למשל היה במקרה של נער שהופנה למעון ב"חסות הנוער" בגלל אלימות קשה של האב כלפיו וכלפי בני משפחה נוספים. צוות המעון, על פי סיפורים ששמע מפי הנער, דמיון את האב כאדם ענק, מאיים וחמום מוח, שמפחיד להתקרב אליו ושאי-אפשר לדבר איתו. בביקור בית שנערך חודשים ספורים אחרי בואו של הנער, התברר שהאב הוא איש צנום, קטן קומה, כפוף ובעל הליכה גמלונית. הוא שיתף פעולה, ונראה שמצבו של בנו כאב לו מאוד. הוא אף לקח אחריות על מעשיו.

המשפחה היא מערכת הפועלת על פי דפוסים "עיסקתיים". עסקות חוזרות ונשנות מבססות דפוסים המראים איך, מתי ולמי להתייחס (מינושין, 1997).

במסגרת העבודה עם המשפחות, על אנשי הצוות למצוא דרכים להתחבר לחלקים המיטיבים והחזקים של המשפחות, לנסות ולהראות להן, דרך סיפור חייהן, את המרכיבים של גאווה וכוח בסיפוריהן וכן למצוא את ההיגיון הפנימי המיוחד של המשפחה בהתמודדות עם מצבי חיים שונים.

התמודדות ברשות חסות הנוער

יציאת הנער בכפייה מביתו למעונות "חסות הנוער" היא דרך דרמטית להעביר מסר, והיא מחייבת את המשפחה להקשיב לנער ולרגשותיו ולנהל משא ומתן שלא ניהלה קודם לכן. תפקידם של אנשי צוות המעון לנצל את ההזדמנות, להיות ערים וקשובים ולנסות ולאפשר תקשורת אחרת בין המשפחה לנער, תקשורת שתאפשר להבין את הבעייתיות בתוך המערכת המשפחתית.

מאידך גיסא, תהליך זה עלול לאפשר למשפחה להמשיך לתפקד לכאורה, ולא להתמודד עם בעיותיה ועם קשייה. על צוות המעון מוטלת האחריות לעזור לנער ולמשפחה להעמיד את התנהגות הנער ואת הבעייתיות ביחסים כמרכז להתארגנות מחדש של המשפחה.

העבודה עם המשפחה והנער היא מורכבת ביותר, מאחר שלאנשי הצוות קל לראות בבני המשפחה גורם מפריע ומעכב בהתפתחותו של הנער, והנטייה היא להרחיק את המשפחה ממוקד ההחלטות החשובות, בטענה שהיא כבר נכשלה בגידול הילדים. עם זאת, חשוב לזכור שהמשפחה היא הגורם המשמעותי והמשפיע ביותר בחיי הנער.

במעונות "חסות הנוער" רואים צורך לערב את המשפחות בטיפול בנערים גם בשל ההנחה שקשייהם של הנערים המופנים למעונות, אשר באים לידי ביטוי בהתנהגויות עברייניות ואחרות המצביעות על בעיות קשות בתפקוד ומצב נפשי קשה, נובעים ממערך התפקידים במשפחה ומהתקשורת הלקויה בתוכה וקשורים לשלב במעגל החיים שהמשפחה נמצאת בו.

דרכי העבודה עם המשפחות ב"חסות הנוער"

מעורבותן של המשפחות בטיפול במעונות "חסות הנוער" נועדה לחזק את הקשר בין עובדי המעונות לבין משפחות הנערים, לחשוף את המשפחה ולקרב אותה לעבודת צוות המעון עם הנער, להתוודע למשפחה ולדינמיקה המשפחתית, לרכך את ההתנגדות להוצאה מהבית ואת כאבה של המשפחה, לסייע למשפחה לראות צדדים אחרים של בנם ולשמר את הקשר בין המשפחה לנער. מעורבות זו מתבטאת הן במסגרת קבוצתית (בין השאר, ימי משפחות שבהן יש פעילויות ואירועים משותפים, כגון:

ספאא חרבאוי,
ניבאל אקטיש ונרג'ס בלוט,
עובדים סוציאליים, צוות הטיפול,
מעון מגן "נוף הרים", רשות חסות הנוער, ירכא

בין ההווה והעתיד

במאמר זה נתאר תהליך המחבר בין משפחות הנערים לבין המעון, דרך מפגש ייחודי בין בני הנוער החוסים במעון, הצוות ובוגרי המעון, שנערך במסגרת יום הורים. יום ההורים מבטא את תפיסת המעון כי המשפחה היא מקום הקבע של הנוער, ומדגיש את שותפותה בתהליך התארגנות המשפחה והכנתה לחזרתו של הנער הביתה.

רקע על המעון

מעון "נוף הרים" בירכא הוא אחד המעונות של רשות חסות הנוער, המופקד על הטיפול החוץ-ביתי באוכלוסיית נוער קשה הסתגלות. המעון נפתח בספטמבר 1999 כמעון נעול ראשון ויחיד המיועד לקליטת נערים מתבגרים מהמגזר הערבי. במעון שתי קבוצות נערים בני 14-18 שנים, המופנים אליו על ידי קציני מבחן מכל אזורי הארץ.

במעון מנסים לשמור על סדר יום מלא, עשיר ומגוון, אשר כולל: לימודים בבית הספר, סדנאות (ריצוף, בנייה ושימוש באלומיניום), שעם סיומן מקבל החניך תעודה מקצועית, חוגים (גינון, מחשבים ומוסיקה) ופעילויות חינוכיות. המישור הטיפולי במעון כולל: טיפול פרטני, טיפול קבוצתי, התערבות משפחתית, טיפול באמצעות בעלי חיים וטיפול באמצעות הבעה ויצירה, והוא חלק בלתי נפרד מחיי הנערים במעון.

השנה אף הרחבנו את תחום הטיפול במעון והוספנו לו טיפול "דרך שטח" כהתערבות טיפולית; זאת באמצעות מסעות הישרדות, שבו התהליך הקבוצתי בנוי מסדרה של אתגרים בדרגת קושי עולה. האתגרים נתפסים בתחילה על ידי המשתתפים כבלתי פתירים, אבל בנויים כך שהצלחה מובטחת. התהליך מחייב את המשתתפים להתמודד במצבים של אי-ודאות וקונפליקט, תוך גיוס אנרגיה ומשאבים אישיים כדי להתגבר על האתגר. מצאנו כי הטיפול הזה פותח ערוצים נוספים, המאפשרים לנערים להיות במגע עם חלקים אחרים באישיותם, כמו גם עם סביבתם.

התערבות משפחתית במעון

לצד חיי השגרה במעון, המנסים לשמור על רצף ועקביות, קיים ניסיון לשמר ולפתח את הקשרים עם ההורים. אנו עוסקים במעון בהתערבות משפחתית, ולא בטיפול משפחתי; למעונות נעולים מופנים נערים שכוחות ה"אני" שלהם חלשים ובעלי ליקויים בסיסיים ביותר, הבאים ממשפחות שהיחסים הפנימיים בהן היו בלתי יציבים, מרוחקים ומזניחים. אלו הן משפחות "מובסות" החיות בתחושה של התמודדות בלתי מוצלחת, שאינה פותרת בעיות. נוסף על כך, הנער שוהה מחוץ לבית למעשה בכפייה, לעתים בהתנגדות המשפחה. טיפול משפחתי מצריך מוטיבציה, כוחות, מחויבות והתמדה של כל חברי המשפחה, ולפיכך משפחות אלו אינן מתאימות בדרך כלל לטיפול משפחתי.

ההתערבות באה לידי ביטוי בהשתתפות המשפחות בדיונים ובוועדות הנוגעים לילדיהם, בביקורים במעון, בביקורי בית של הצוות, בקשר טלפוני ובעריכת ימי משפחות במעון. יש מקרים שבהם ההתערבות המשפחתית מעמיקה את הקשר בין ההורים לבין המעון, ובעקבות זאת עשויה להוביל לטיפול, אך במקרים רבים נשאר הקשר בבחינת התערבות בלבד.

חיזוק חשיבות המשפחה בהתערבות הטיפולית מחזיר למשפחה את סמכותה ואחריותה על הנער. אי-אפשר לעקוף את המשפחה, ולא ניתן להתעלם ממנה. התעלמות מהמשפחה ואי-שיתופה במה שקורה עם הנער יגבירו את הלחץ השלילי של המשפחה על הנער, וייצרו התנגדות קשה למעון מצדו ומצד המשפחה.

חמוטל גרודן שמיר,
ראש התחום הסוציאלי לשעבר,
"ילדים בסיכוי – המועצה לילד החוסה"

שימור ושיקום קשרי משפחה-פנימייה

מתוך מטרת אלו נגזרו כמה יעדים, והעיקרי בהם היה להפוך את ההורים לשותפים בתהליך חינוכו וגידולו של ילדם, מתוך תחושות של מסוגלות, רצון ואחריות. מובן שלא היה אפשר להשיג יעד זה מבלי לבצע התערבויות שתובלנה לשינוי בתפיסת הצוותים הטיפוליים והחינוכיים בפנימייה את ההורים, כך שגם הם יראו בהורים שותפים לתהליכי ההתפתחות של ילדם. כמו כן נועדו התערבויות אלו לספק לצוות כלים לשימור ושיפור קשריהם עם ההורים.

קייטנות קיץ להורים ולילדיהם

ההורים עברו תהליך של הכנה ומיון בפנימיות על ידי העובדים הסוציאליים, ואחריו הגיעו לשבוע שלם שבו שהו מחוץ לבתיהם, בסביבה ירוקה, נעימה ונטולת לחצים, בתנאי אירוח מלא. מההורים נדרש (עבורם לא היה זה מעט) להיות עם ילדיהם בכל הפעילויות ולקחת אחריות מלאה על התנהלותם מההשכמה ועד ההשכבה. צוות גדול ומקצועי ליווה את המשפחות במהלך שבוע זה בתמיכה, עידוד ועזרה, בפתרון קונפליקטים ומודלינג. הקייטנה התאפיינה בפעילויות רבות של הפגה, הנאה, מגע וקשר, יצירה משותפת, והכנת מתנות הדדיות, פעילויות שיצרו זיכרונות חיוביים שילוו את ההורים וילדיהם זמן רב. החוויות תועדו וצולמו בסרט ובתמונות.

סדנאות להורים

כל קבוצה פעלה שמונה חודשים בשנה. המפגשים נערכו בפנימייה, אחת לשבועיים. כל מפגש נמשך כשלוש עד ארבע שעות, ונחלק לשלושה חלקים:

- חלק א – סדנה לאבות ואמהות, שנמשכה כשעה ומחצה ועסקה בעיקר במיומנויות הוריות ובקשר עם הפנימייה.
- חלק ב – סדנה משותפת להורים עם ילדיהם, שנמשכה כשעה והוקדשה לפעילויות של יצירה, משחקים ופנאי.
- חלק ג – ביקור של ההורה עם הילד במקומו בפנימייה (משפחתון, ביתן וכדומה).

הסדנאות התמקדו בצרכים הרגשיים של המשתתפים בנושאים המשותפים לאמהות או לאבות, בבעיותיהם כהורים, ובמיוחד ביחסים בין ההורה לילדו ובמשמעות של הרחקת הילד מביתו.

ילדים הגדלים בפנימיות הוצאו מבית ההורים בדרך כלל בגלל הזנחה או התעללות, או משום שההורים לא היו מסוגלים להתמודד עם בעיות התנהגות ייחודיות שלהם. בשנים האחרונות, גברה אצל קובעי המדיניות ההכרה בצורך לשמר, לשקם ולטפח את קשרי המשפחה של ילדים שהוצאו מביתם ושולבו בפנימייה. למידה מהמציאות בשטח ומחקר עדכני מראים שתכנית יעילה של סידור ילד מחוץ לבית חייבת להישען על עקרונות של חיזוק המעורבות ההורית ושיתופם בתהליכים החינוכיים וההתפתחותיים של ילדם. טיפוח הקשרים בין הילד והוריו הכרחי להתפתחות ולקידום הישגי הילד במסגרת החדשה, והוא מהווה הזדמנות לחיזוק המשפחה ואפשרות לעבודה משותפת ומתוכננת עם ההורים.

בעוד שההכרה בצורך לשיתוף ועבודה עם הורים גדלה, חסרות מרבית הפנימיות כלים לעבודה עם ההורים, ובמיוחד כאלו שיעזרו להורים וילדיהם לבנות מחדש את הקשר ביניהם. המאמר מתאר מאמצים שנעשו כדי לקדם מטרה זו באמצעות "פרויקט שימור ושיקום קשרי משפחה", שהופעל בארבע מסגרות חוץ-ביתיות (פנימיות)¹, בשיתוף פעולה עם "השירות לילד ולנוער" של משרד הרווחה. המיזם נתמך בשלוש שנותיו הראשונות על ידי הקרן למפעלים מיוחדים של הביטוח הלאומי.

הניסוי הושתת על שילוב בין שלושה רכיבים:

- א. קייטנות קיץ משותפות של ילדי פנימיות והוריהם
- ב. סדנאות שנתיות להורים בפנימייה, כולל פעילויות משותפות עם הילדים
- ג. ימי משפחה בפנימיית

מטרת התכנית הייתה לשפר, לחזק ולהעמיק את הקשר בין הורים לילדים שחוסים בפנימיות, באמצעות חוויה מלהיבה ונמרצת של קייטנות משותפות בקיץ, עבודה שנתית מתמשכת בסדנאות לאמהות ולאבות וימי משפחה שנערכו כמה פעמים בשנה.

הרציונל שהנחה אותנו היה כי פתיחת מרחב שבו המפגש של ההורים, הן עם הילד והן עם צוות הפנימייה, יכלול מרכיבים של חוויה משותפת ושל למידה, תסייע בשיפור הדימוי העצמי שלהם ובתחושת מסוגלותם ההורית ותביא בסופו של דבר לשיפור משמעותי בקשר הורה-ילד.

1. ארבע הפנימיות שהשתתפו בפרויקט הן: "אבהה", "אשלים", "ארזים" ו"טוקאיר".

שותפות בין המשפחה לצוות המסגרת החוץ-ביתית*

מודל עבודה עם יציאתו של אדם עם פיגור שכלי למגורים מחוץ לבית המשפחה*

פנימיות ומסגרות מגורים אחרות כחלופות למגורים עם משפחת המוצא נתפסות בדרך כלל אצל הציבור כמענה למצוקתם של ילדים אשר נמצאים בסיכון כלשהו בבית ההורים. לא כך הדבר בהכרח כאשר מדברים על אנשים עם פיגור שכלי. עבורם פנימיות או מסגרות דיור אחרות אינם רק לגיל צעיר ואינם פתרון למצבי סיכון, אלא שלב צפוי בחיים, אשר יכול להתרחש בגילים שונים ובנסיבות שונות. צעירים, מתבגרים ובוגרים עם פיגור שכלי אשר אינם יכולים להמשיך לחיות בבית ההורים, אם מפאת קשיי תפקוד, אם מפאת גילם המבוגר או מפאת קשיים של המשפחה בהכלתם בבית, יוצאים למגורים במסגרות חוץ-ביתיות: פנימיות, הוסטלים ודירות מוגנות. בשונה מילדים ובני נוער היוצאים למגורים בפנימייה לתקופה קצובה עקב מצוקה, קושי או בעיה נקודתית, או לחלופין – יוצאים לפנימייה יוקרתית ללימוד מקצוע ייחודי (אמנות, מקצועות הים, טבע וכו'), אצל אנשים עם פיגור שכלי מדובר ברוב המקרים ביציאה חד-כיוונית מהבית, ללא תכנון של חזרה. נוסף על כך, אנשים אלו אינם תמיד מבינים מדוע עליהם לעזוב את ביתם, אך גם אם מדובר באנשים עם פיגור קשה, הם חשים כי שינוי גדול מתרחש בחייהם.

החלטה על המעבר מהבית למסגרת מגורים חלופית

קשה להגדיר בנקודה אחת את הרגע שבו מחליטה המשפחה על מעבר בן המשפחה למגורים במסגרת חוץ-ביתית, אבל בשלב כלשהו בחיים, הורים לילדים עם נכויות קשות נאלצים לשקול את האפשרות לשילוב בנם במסגרת מגורים מחוץ למשפחה. בעבר נחשבה השמה חוץ-ביתית כחלופה נורמטיבית לבית ההורים (Moroney, 1986). עם אימוץ עקרון הנורמליזציה על ידי מדינות רבות, נחשבה השמה חוץ-ביתית רצויה פחות (רימרמן, 1994). רבים רואים בהשמה חוץ-ביתית מעבר נורמטיבי במעגל החיים – תהליך שבו הבן עוזב את הבית ומתחיל בחיים עצמאיים יותר (Turnbull, Turnbull, Bronicki, 1999; Gordon, 1989–Summers & Roeder).

רימרמן (1991) הציע לראות בהשמה החוץ-ביתית תהליך רב-ממדי, הכולל שלושה שלבים מרכזיים: מחשבה על אודות השמה, כוונה

* המודל נכתב על ידי קבוצת למידה של האגף לטיפול באדם עם פיגור שכלי, במסגרת תכנית ניהול ידע ולמידה ארגונית (2009)

ימי משפחה בפנימייה

ימי ההורים או ימי משפחות מתקיימים במרבית הפנימיות באופן קבוע. החידוש בתכניתנו היה שנדרשה הכנה שיטתית שלהם ושילובם בתכנית אינטגרטיבית, שכללה גם את הסדנאות ואת ההשתתפות בקייטנה.

התכנית כולה לוותה על ידי ועדת היגוי, שכללה את כל הגורמים שהשתתפו בה: הפנימיות, משרד הרווחה, פרויקט "ילדים בסיכון", ביטוח לאומי וכן צוות המחקר וההערכה שליווה תכנית זו. עיקר התמיכה בתכנית ניתן למימון הסעת ההורים לסדנאות מבתיהם בכל הארץ, להנחיית הצוות שקיים את הסדנאות בעזרת מדריכים מחוץ למערכת, לימי הכשרה מרוכזים לצוות ולמימון קייטנות הקיץ.

תוצאות

במהלך שלוש השנים שבהם הופעל הניסוי השתתפו בו כ-60 אמהות, 42 אבות ו-80 ילדים.²

לפי תוצאות המחקר (מירו וגרופר, 2006), הצלחתה של התכנית הייתה גבוהה ביותר בתחומי חיזוק הקשר הורה-ילד ושינוי גישת הצוות הטיפולי כלפי ההורים ותפיסתם כשותפים לחינוך ילדם. ממצא משמעותי נוסף היה שביעות רצון רבה של ההורים מהתכנית, אשר באה לידי ביטוי בהתמדה ובהגעה למרבית המפגשים במהלך כל שלוש שנות המיזם. בקרב הילדים שזכו לחיזוק הקשר עם הוריהם באמצעות המפגשים השונים, ניכר שינוי, הן ברמה הרגשית שלהם והן בהתנהגותם בפנימייה.

נוסף על דו"ח המחקר המפורט, הופקה חוברת עבודה מקיפה וכוללת, המתארת בפירוט את דרכי הפעולה שצוינו במאמר, פעילויות שונות ומגוונות ועוד. החומר לחוברת זו נאסף על ידי הצוותים הטיפוליים שפעלו בתכנית (בהם, 2006).³

לסיכום

תכנית זו מאפשרת לשמור על קשר הורים-ילדים בעת הסיודור החוץ-ביתי. באמצעותה, הצלחנו לקרב את ההורים לפנימייה ולהפוך אותם לשותפים אמתיים במעשה החינוך של ילדיהם ובטיפול בהם. בדרך זו נשמר והתחזק הקשר, ובחלק מהמקרים, התאפשרה חזרת הילדים לביתם והשתלבותם בקהילתם.

אנו ליווינו תכנית זו במשך שש שנים. הצלחתה הרבה הביאה לכך שבכל הפנימיות שבהן היא פעלה, הפכה להיות חלק בלתי נפרד מפעילותם החינוכית-חברתית.³

ביום עיון שקיימנו לפנימיות בנושא זה, אמר אחד האבות משפט המבטא בצורה המיטיבית את מהותה וחשיבותה של התכנית: **"בשנתיים שהייתי בקבוצה של האבות, אני החוחתי את הבן שלי, והוא החוחי אותי..."**

אנו שואפים להטמיע מודל זה בפנימיות רבות ככל האפשר, מתוך אמונה בנכונות הדרך של שותפות ושיתוף עם הורי הילדים.

מקורות

- בהם, א' (עורך) (2006). **שימור ושיקום קשרי משפחה: עבודה בקבוצות עם הורים וילדים בפנימיות**. תל אביב: ילדים בסיכון – המועצה לילד החוסה.
- מירו, א' וגרופר, ע' (2006). **שימור ושיקום קשרי משפחה בעת הסיודור החוץ ביתי**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

2. חלק מהאמהות או האבות נשארו בתכנית במהלך כל שנותיה.
 3. המעוניינים בחוברת יכולים לפנות לקבלה ב"ילדים בסיכון – המועצה לילד החוסה", טל' 03-6475075.
 4. בפנימיית "אהבה" פעלה תכנית דומה קודם לכן.

מעין בורשטיין,

עובדת סוציאלית ורכזת השירות הטיפולי בכפר
הנוער "מאיר שפיה"

תמונת פרידה

התאריך היה 20 ביוני, יום סיום הלימודים בתיכון, היום שבו יוצאים חניכי הפנימייה לחופשת הקיץ. היה זה יום חם, ובני הנוער התקבצו קבוצות קבוצות בפניות צל קטנות, ברחבה שבה המתנים לאוטובוסים שייקחו אותם הביתה.¹

לפתע שמתי לב לקבוצת נערים ונערות, בוגרי יב "טריים", שישבו דווקא בשמש הקופחת, ישבו ובכו. ולא די בכך שבכו, בהדרגה נוספו להתנהגותם מרכיבים נוספים, שהזכיר לי ולמתבוננים אחרים תמונות של אבל ואבדן – נערה אחת החלה להלום על חזה ולהתנדנד בתנועות קצובות בעודה בוכה, נער אחר קרע את דש בגדו.

המחזה הזה, שנמשך דקות ארוכות, היה קשה ועצוב. יותר מכך – ככל שחלף הזמן החלה לחלחל בי תחושה של החמצה, החמצת האפשרות לקיים תהליך של פרידה, ובמקומו, להסתפק רק באירוע של פרידה. הבנתי, שמאחר שהפנימייה, על המגוון האנושי והרגשי שלה, מהווה מקום משמעותי ביותר עבור הנערים והנערות, קיים צורך לעבד את תהליך הפרידה מהפנימייה, במטרה לבוא במגע עם תחושות העצב, האבדן והפחד הבלתי מנעויות הכרוכות בתהליך, במקום להתעלם מהן.

חשוב לציין כי יציאתם של הנערים מן הבית אל הפנימייה אינה מלווה על פי רוב בתהליך מסודר של הכנה או פרידה. עובדה זו מקשה על התקשרותם לפנימייה, וכן על תהליך פרידה עתידי מן הפנימייה, שהיא מקום משמעותי עבורם.

ניתן לומר כי האירוע שתואר לעיל היה הזרז לפיתוח ויישום תכנית ההתערבות המתבצעת כיום בכפר הנוער "מאיר שפיה".

הפנימייה כמעבר

מצב של מעבר מחיי פנימייה לחיים עצמאיים טומן בחובו מרכיבים שפרקס, סטבנסון ומריס (Parks, Stevenson & Marris, 1995) מציינים כי חשוב לשים

לבצעה וקבלת החלטה בעניין זה. בלכר והנמן (Blacher & Hanneman, 1993) רואים בהשמה תהליך, שקבלת ההחלטה בעניינו עשויה להימשך שנתיים או יותר, משום שההחלטה מבשילה אצל ההורים בהדרגה. בלכר סבורה כי כאשר הורה מתחיל לבדוק מסגרות אפשריות להשמה, תהליך ההשמה כמעט בלתי נמנע. עם זאת, תיתכן תנועתיות של התקדמות ונסיגה בין השלבים השונים. גם בשלב של קבלת ההחלטה תיתכן נסיגה לשלב ההרהור, לפרק זמן נוסף.

המחקרים מצביעים על שלושה גורמים מרכזיים הקשורים להשמה חוץ-ביתית: מאפייני הילד, מאפייני המשפחה ומקורות התמיכה של המשפחה (Bromley & Blacher, 1991). כמו כן המחקרים מראים שהשמות אשר התבצעו בשלב מתאים לפיתוח עצמאות ("שילוח") מוצלחות יותר מאשר השמות שלא בעתן ("ניתוק").

רוב המומחים מסכימים היום כי השמה חוץ-ביתית של אדם בעל פיגור שכלי אין משמעותה השמה חוץ-משפחתית; כלומר עצם המעבר של בן המשפחה למגורים בהוסטל או בפנימייה אינו סיבה לניתוק הקשר בינו לבין משפחתו. מעורבות המשפחה ושיתוף פעולה בינה לבין המסגרת חשובים ביותר למעבר מוצלח של בן המשפחה למגורים מחוץ לבית. מסיבה זו נכתב מודל הפעולה המוצע ובו הבניה של שותפות בין המשפחה לבין המסגרת החוץ-ביתית הקולטת.

מקורות

רימרמן, א' (1991). נכונות להשמה חוץ-ביתית בקרב הורים לילדים ומתבגרים הלוקים במוגבלות שכלית קשה. **חברה ורוחה**, יא, 109-116.

רימרמן, א' (1994). השמה חוץ-ביתית של ילדים עם נכויות התפתחותיות: סקירת מחקרים והשתמעויות לפרקטיקה ולמדיניות. **חברה ורוחה**, יד (4-3), 329-340.

Blacher, J., & Hanneman, R. (1993). Out-of-home placement of children and adolescents with severe handicaps: Behavioral intentions and behavior. *Research in Developmental Disabilities, 14*, 145-160.

Bromely, B., & Blacher, J. (1991). Parental reasons for out-of-home placement of children with severe handicaps. *Mental Retardation, 29*, 275-280.

Moroney, R. M. (1986). Family care: Toward a responsive society. In P. R. Doeckki & R. M. Zaner (Eds.). *Ethics of dealing with persons with severe handicaps* (pp. 233-238). Baltimore: Brookes.

Turnbull, H. R., Turnbull, A. P., Bronicki, G. J., Summers, J. A. & Roeder-Gordon, C. (1989). *Disability and the family: A guide to decisions for adulthood*. Baltimore: brookes.

את החוברת "שותפות בין המשפחה לצוות המסגרת החוץ-ביתית" ניתן להשיג אצל ד"ר דליה נסים – מפקחת ארצית של האגף לטיפול באדם עם פיגור שכלי, בדוא"ל dalian@molsa.gov.il, או להורידה ישירות מקהילת הידע של הפיגור השכלי (להברים רשומים בלבד) באתר משרד הרווחה.

dalian@molsa.gov.il

1. בכל מקום שמצוין "נערים" ו"בני נוער", הכוונה כמובן גם לנערות.

פרידות ו"פנטזיית הצלה"

במצב דומה. אף שכל אחד עובר גם תהליך אינדיווידואלי, הריהם למעשה "קבוצה טבעית" מכילה, המספקת תמיכה והקלה; (ב) **הצוות המקצועי** המלווה את התהליך, ויותר מכך – מניע אותו.

ההתערבות נעשית בשני צירים אלו: הנחיה והדרכה של הצוות החינוכי על ידי הצוות הטיפולי ועבודה של הצוותים החינוכיים והטיפוליים עם הנערים.

"פנטזיות של הצלה"

החל מן הקיץ המקדים את שנת ה"יב, הצוות הטיפולי (מדריכים ומטפלות-אמות בית), הנהלת הפנימייה, מורים ומחנכים נפגשים בסדירות עם הצוות המקצועי (עובד סוציאלי, פסיכולוג) כדי לעבד את נושא הפרידה והסיום, שהוא הנושא המרכזי של השנה המתקרבת.

נושא הפרידה מעובד בשיחות ובאמצעים מילוליים פחות או ישירים, כמו: יצירה, סיפור או קטעי סרטים. כבוגרים מנוסים ובעלי מקצועות טיפוליים וחינוכיים, איננו פטורים מן הקשיים שלנו עצמנו בתוך התהליך הכואב של הפרידה, אשר מעוררת זיכרונות, חרדות וחוסר נוחות. העובדה שכולנו חווים תהליכי פרידה מאפשרת לנו להיות אמפתים לקושי שבפרידה וגם לרתיעה מן העיסוק בה.

כהן (Cohen, 1988), העוסק ב"פנטזיות של הצלה" של מטפלים בילדים במצבי מצוקה, מתאר עד כמה קשה להיפרד מן הפנטזיה עצמה, ולא כל שכן – מן הילד המטופל. הדבר מקבל משנה תוקף כאשר הנער המטופל עושה אידאליזציה כה בחרה של הפנימייה, לעומת הבית. על כן, חשיבות מכרעת להצלחת התהליך ניתנת ליכולת לעבוד עם הצוות הישיר, להצליח לגעת בקשיים האישיים והמקצועיים שלהם הכרוכים בפרידה ולאתר הגנות, כמו: הכחשה, הימנעות והתנגדויות שונות. צוות שלא יהיה מודע לרגשותיו, לא יוכל לסייע לנערים בתהליך הפרידה. בהתייחסו ל"שנאה" ולרגשות קשים המתעוררים במטפל בכל פרידה ממפגש טיפולי בודד, ועם סיום טיפול בפרט, ממליץ ויניקוט (1975) בבירור, כי המטפל יהיה קשוב לתחושותיו, ולא – הטיפול עלול "להיתקע" ולהיפגע.

בעבודה עם הצוות, חשוב לא לנסות ל"רפד" את התהליך, ולהבין שלא ניתן להתעלם ממנו או להפכו לחלקי (דבר המתבטא באמירות כמו: "זו לא ממש פרידה, נהיה בקשר, ניפגש בחופשות"), כי גם אם הקשר נשמר – זו בכל זאת פרידה, והיא קשה, כואבת ומאיימת. חשוב גם להגיע להבנה בדבר חשיבות התהליך של סגירת מעגלים – אם בני הנער יחוו את תהליך הפרידה כחלק מתהליך של גדילה, התבגרות ומעבר לשלב חדש בחייהם, הדבר יאפשר להם להתקשר מחדש וביתר קלות למקומות ולאנשים חדשים.

הכנה לפרידה עם חניכי יב

העבודה עם הנערים מורכבת מכמה תהליכים: (א) שיחות ובעקבותיהן תכנית טיפול פרטנית לכל נערה ונערה; (ב) שיחות והפעלות לכלל הקבוצה; (ג) עבודה מחוזת יותר עם הנערים הנמצאים בסיכון או במצוקה רבים יותר; (ד) מפגשים עם הורי הנערים; (ה) נוכחותם ופעילותם של חניכי יב בתוך כלל חניכי הכפר, בתפקידים שונים הדורשים אחריות ובגרות.

עם הגעת הנערים לשנת ה"יב, הצוות החינוכי מציג להם את נושא הפרידה מן הכפר כאחד הנושאים המרכזיים. חשוב לזכור כי בכפר הנוער, שנת יב מהווה שיא חשוב בהישיגי הנערים, בתפקודם, בתחומי האחריות שלהם ובמודל שהם מהווים. חשוב לשים לב כי החדרת הנושא תלך "יד ביד" עם מטרת אלה, ולא כנגדן.

במהלך החודשיים הראשונים מקיימים אנשי הצוות שיחות פרטניות ומעמיקות עם כל חניך על תחושותיו בנוגע לשנה זו, על תכניותיו לעתיד ועוד. מטרת השיחות הללו היא להתחיל להציף תכנים שונים, לזהות מגמות וגורמי סיכון ולהספיק ולאתר בזמן בעיות הדורשות עבודה בשיתוף גורמי חוץ – צבא, לשכות חוזה, שיחות לאומי ומשפחות החניכים.

לכל נער ונערה ובנית תכנית עבודה פרטנית בהתאם למצבם ועל פי המידע שעלה בשיחות עמם. במקביל, נערכים מפגשים קבוצתיים בנושאים

אליהם לב. לטענתם, כל מה שלומד אדם בחייו בנוגע ליכולת לקיים קשרים משמעותיים, כולל פרידות והתקשרויות, בונה את אמונתו ביכולתו להתגבר על מצבים הטומנים בחובם סיכון, דיכאון ומשבר.

ויניקוט (1971) מתייחס ל"אובייקטים של מעבר" ותופעות מעבר, ופעולת המעבר קשורה הן לגיל ההתבגרות, הן ליציאה מן הבית בשלב זה של החיים (המאופיינת בתהליכים של ספרציה ואינדיווידואציה) והן לנסיבות חיים המאופיינים בקשיים אישיים ומשפחתיים. היבט חשוב נוסף הוא תפיסת הפנימייה כ"מכל" המתאים להכיל את הקונפליקטים שאותם חווים המתבגרים (סמינגטון, 2000).

בני הנוער שעמם אנו עובדים ב"מאיר שפיה", מתרחקים מביתם על מנת להגיע להפרדה ולהגדרה עצמית וכדי "לקחת פסק זמן" מאירועי חיים קשים. תהליך של "אינדיווידואציה חוזרת", על פי בלוס (Bloss, 1976), הוא אחת המשימות המרכזיות בגיל ההתבגרות, ובו על הנער להתיר קשרים עם אובייקטים ילדיים מופנמים, על מנת לפנות דרך ליצירת קשרים עם אובייקטים מחוץ למשפחה, כלומר להיפרד פרידה פנימית מדמויות ההורים ולהתחיל תהליך ארגון מחדש של זהות המתבגר. לעתים, בשל החרדה שמעורר תהליך זה או על מנת להשהותו, המתבגר בוחר להתיר את קשריו עם ההורים על ידי כפיית מרחק פיזי, צעד שעלול להותיר אותו עם משאבים פנימיים מדולדלים (מירסקי וקאשונינסקי, 1989). כחלק מן ההתמודדות עם המצב המורכב הזה, המתבגר יכול להתגונן על ידי מנגנון של פיצול: מחד גיסא – בית ההורים ומאידך גיסא – הפנימייה. לעתים קרובות ייתפס בית ההורים כמקום הקשה, הרע, הלא-מאפשר, ואילו הפנימייה תיתפס כמאפשרת ומיטיבה. אם מתקיים תהליך פרידה מן הפנימייה, מתאפשרת אינטגרציה בין ה"טוב" האולטימטיבי וה"רע" המוחלט, וכך ניתן ליצור ייצוגים פנימיים שלמים יותר ומאוזנים יותר, הן של הבית, הן של הפנימייה והן של ה"עצמי".

הפרידה של חניכי יב – תיאור ההתערבות

קיימים שני צירים מרכזיים של תמיכה חיצונית למתבגר העובר את תהליך הפרידה: (א) **חברי "קבוצת השווים"**, העוברים כולם את התהליך ונמצאים

הקשורים לפרידה ברמות ורבים שונים, כמו מפגשים רגשיים-חוויתיים שבהם מתחלקים ומשתפים בתחושות וברגשות, או פגישות הכנה על האפשרויות שטומן העתיד, כגון: הכנה לצה"ל, מציאת עבודה וניהול כספים.

הנערים הנמצאים בסיכון רב יותר ובמצבים מורכבים מאותרים ונעשית עמם עבודה מעמיקה באמצעות שיחות, חיפוש פתרונות חלופיים או סיוע מוגבר ממקורות חיצוניים, כגון צבא ורווחה. במקרים אלו, מעורבותו של איש הטיפול, ואם ניתן – גם מעורבותם של ההורים, גבוהה יותר.

באמצע השנה משתתפים כל אנשי הצוות החינוכי והטיפול במפגש ייחודי עם הורי הקבוצה. מטרת המפגש הן להפוך את ההורים לשותפים ולהכיןם לעתיד לקרות. בין השאר, הם עוסקים בקבוצות קטנות ואינטימיות בתחושותיהם והיערכותם לקראת סיום השהות של הילד או הבת בפנימייה.

בכל התהליכים הללו משולבות פעולות חינוכיות שבהן באים לידי ביטוי מעמדם ואחריותם של בני ובנות יב בכפר – אחריות על חגים וטקסים שונים, חונכות לצעירים מהם וכיוצא באלה.

לקראת סיום...

עם סיום השליש השני של שנת הלימודים (בתקופת פסח) חל שינוי נרחב: מבחני בגרות מתחילים, יש תחושה ש"הסוף כבר כאן", ואכן הזמן הנוטר לעבודה מכל הבחינות מצומצם ביותר. להערכתנו, חשוב להגיע ליעד זה בחודש מרץ, כאשר הפעילות שנקבעה כבר בוצעה, וכך נותר זמן לעיבוד סופי ופרטני, וכמובן לטקסי המעבר הגדולים: מסיבת הסיום, מבחנים אחרונים, הכנת ספר מחזור ועזיבה.

מניסיונו בשנים שבהן אנו מקיימים את התהליך, התוצאות הן טובות. יש תחושה ואף משכו כי אכן זה אינו רק אירוע, אלא מתבצע תהליך, תהליך ארוך, תובעני ומורכב. להערכתנו ולהערכת המערכת – תהליך זה מועיל לכולם.

מקורות

וינקוט, ד' ו' (1971). **משחק ומציאות**. תל אביב: עם עובד.
מירסקי, י' וקאושינסקי, פ' (1989). עלייה וגדילה – תהליכי פרידה ואינדוידואציה אצל סטודנטים עולים. **שיחות**, 3(3), 174-184.
סמינגטון, ג' (2000). **החשיבה הקלינית של וילפריד בינן**. תל אביב: תולעת ספרים.

Bloss, p. (1967). The second individuation process of adolescence. *Psychoanalytic Study of the child*, 22, 162.

Cohen, Y. (1988). The Golden Fantasy and countertransference. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 43, 337-350.

Parkes, C. M., Stevenson Hinde, J., & Marris, P. (1995). *Attachment across the life cycle*. New York: Routledge.

Winnicott, D. W. (1975). *Through paediatric to psychoanalysis*. New York : Basic Books.

ilan-il@bezeqint.net

מעין בורשטיין,

עובדת סוציאלית ורכזת השירות הטיפולי בכפר הנוער "מאיר שפיה"

מיזם הורים

עבודה כוללת עם הורים, נערים וצוות

"מיזם הורים" מתבצע בכפר הנוער "מאיר שפיה" זה מספר שנים, ומטרתו לשתף את ההורים בתהליכים שאותם עוברים הנערים והנערות בעת שהותם והתחנכותם בכפר ולהגיע לשינוי משמעותי במערכת המשפחתית. במקביל, גם הצוותים החינוכיים עוברים תהליך המתמקד בעבודה עם ההורים, עבודה שהיא חיונית והכרחית כדי להפוך את יציאת הנער מן הבית מנוף לשינוי בקרב המשפחה.

כפר הנוער "מאיר שפיה" הוא כפר נוער חינוכי. הכפר שוכן לא הרחק מזכרון יעקב, והוא מהווה יישוב בפני עצמו. בכפר מתחנכים כ-270 נערים ונערות בגילים 14-19. הנערים שוהים בכפר בין שנה לחמש שנים. הנערים יצאו או הוצאו מבתיהם בנסיבות של חסך ומצוקה מתמשכים, בדרך כלל כשהקושי של המשפחה להכילם גדל בשל החרפה בגורמים הסביבתיים והמשפחתיים (מצוקה כלכלית, משברים במשפחה ועוד).

שינוי ואיזון במבנה המשפחה – רקע תאורטי

תומס (Thomas, 1992) מדגיש כי המשפחה מתפתחת ומשתנה כל הזמן והתפקידים התפתחותיים שעליה להתמודד עמם נעשים מורכבים יותר ויותר. נוסף על מצבים חריפים של מצוקה מתמשכת, על המשפחה להתמודד גם עם נער מתבגר, והמשפחה חותרת למצוא פתרון שיתבטא במציאת איזון. כדי לענות על צורכי החברים בה, היא מנסה לשמור על שיווי משקל על ידי התארגנות של חלוקת תפקידים, קביעת חוקים ואפיקי תקשורת (אילון, 1985). בצרכים של חברי המשפחה ייתכנו ניגודים וסתירות. בניסיון לאפשר התארגנות הן לנער והן למשפחה, אחד הפתרונות הוא הוצאה של הנער המתבגר לסידור חוץ-בית. זהו פתרון של הפרדה, ולעתים הוא מחזק מגמה של דחייה כלפי הנער המועמד ליציאה מן הבית. לכן ייתכן כי יציאת הנער מן הבית לא תקל על הקשיים שבינו לבין משפחתו ואולי אף תחרוף אותם.

מינושין (1982) מצביע על כך שכאשר מבנה המשפחה משתנה, משתנות בהתאם לכך עמדות חברה, וכתוצאה מכך יש אפשרות לשינוי אצל כל פרט בקבוצה המשפחתית; כלומר היציאה לפנימייה יכולה לטמון בחובה אפשרות לשינוי לא רק אצל הנער שיצא מן הבית, אלא בקרב המשפחה כולה כקבוצה.

ואצלוויק, ויקלנד ופיש (1999) מדברים על שני סוגים של שינויים: האחד – שינוי ראשוני, שהוא בעצם "התמודד"; כך למשל, הוצאת הנער מן הבית יכולה להיות חלק ממנגנון מתמשך של דחייה כלפיו; לעומת זאת, הסוג השני האפשרי הוא שינוי "מדרגה שנייה", שינוי של ממש ויציאה ממעגל הבעיה; זאת בדרך כלל תוך עשייה אחרת (בירור מקורות תופעת הדחייה וניסיון למציאת דרכים חלופיות להתמודדות עמה), ותוך התמודדות של ממש עם המתח שקיים בין מגמת "התמודד" למגמת ה"שינוי".

כמזניחים, לא אכפתיים, לא מסוגלים ועוד. באופן המשלים גישה זו, קיימת גם מעין מחויבות מוחלטת של הפנימייה לענות על צורכי הנער ולחנכו. גישה כזו עלולה להוות מעין נבואה המגשימה את עצמה. החלטנו לנסות לשנות תפיסה ולקוות כי גם כאן הנבואה תגשים את עצמה, והפעם לכיוון של עשייה משותפת למען הנערים.

כמדיניות הוחלט להזמין את ההורים לכל אירוע וחג, וחלק מכל חגיגה נבנה על נוכחות הורים, כגון הבאה של אוכל ביתי. ההורים הוזמנו בעוד מועד בעל פה ובכתב, ואורגן מערך של הסעות כדי להקל על הגעתם.

עבודה עם הצוות החינוכי-טיפול על מקומם כדמויות הרויות

אוכלוסיית היעד היא הצוות החינוכי-טיפולי, הנהלת בית הספר, הנהלת הפנימייה והנהלת הכפר. הראשונים – כשותפים וכמבצעים ישירים הנמצאים ב"קו הראשון" של העשייה, והנהלת – כקובעות מדיניות, ועל כן שותפות לשינוי, כמו גם לעשייה.

הצוות החינוכי-טיפולי מורכב ממדריכים, אמות בית ומחנכים, והוא כולל תמיד גם דמויות נשיות וגם גבריות. הוא מלווה את הנערים לאורך כל שהותם בכפר, מיום הגעתם למקום ועד לסיים התחנכותם בו. חברי הצוות גרים בכפר, ולכן הם זמינים לנערים למעשה 24 שעות ביממה. הצוות אחראי לחינוך הנערים, לטיפול בהם ולדאגה לכל צורכיהם. הוא נמצא עמם בשעת הארוחות, סועד אותם בזמן מחלה ומסייע בעתות משבר הקשורות לאינטימיות תוך-משפחתית.

"פנטזיית ההצלה" – תפקידי אנשי הצוות, תפקודם וכן המשמעות שלהם עבור הנער גורמים לו תכופות לזהות את עצמו כ"תחליף הורים". הזיהוי הזה הוא לעתים קרובות בלתי מודע, ונובע גם מההשקעה העצומה של איש הצוות בנער המטופל וגם מצורך אישי שלו להצליח במקום שבו לא הצליחו הדמויות ההוריות האוטנטיות.

הצורך ל"הציל" את הנער הנמצא במצוקה מוכר בספרות כ"פנטזיית הזהב" (כהן, 1988), או "פנטזיית ההצלה", המונעת מהרצון העז לתת, להעניק ולקדם. עם זאת קיים בה מרכיב אומניפוטנטי מטעה ומשלה, של הצלת האחר – המטופל, הנער החוסה – וכניסה לנעליהם של ההורים. לאורך השנים, ראיתי איך הפנטזיה הזו מצליחה להשפיע על מחנכים להתגייס בכל מאודם, במסירות נפש ותוך השקעה אדירה של משאבים. עם זאת, אם היא אינה מודעת ואינה מעובדת, היא עלולה להתנפץ, והתוצאות במקרה זה עלולות להיות הרסניות, הן לנער, הן למחנך והן לקשר שלהם: הנערים חווים שוב נטישה, אנשי הצוות מתוסכלים, והאמון בקשר האינטימי

אחים. אחוז המשתתפים יחסית לכלל ההורים והמשפחות עמד על כ-30%.

רישום ותיעד – נערכו רישום שמי של המשתתפים וסיכום או תיעוד מפורט של כל מפגש, והם הופצו בקרב המשתתפים.

תוכני הסדנה – השוני בין קבוצות ההורים בלט סביב הנושאים השונים. למשל, קבוצות הורים של השכבה הצעירה עסקו יותר במשמעות היציאה מן הבית, בתהליכי הסתגלות לכפר ובהתלבטות בנוגע למקומם; קבוצות ההורים של השכבה הבוגרת עסקו בנושא סיום ופרידה, תפקידים שהנער נוטל, עתידו וחזרתו הביתה. קבוצות הקשורות לילדי נע"ה (הורים, בני משפחה אחרים ששימשו כדמויות המשמעותיות עבור הנער בארץ או משפחות מארחות),¹ עסקו בתהליכי מעבר מארץ המוצא והסתגלות לישראל, בדידות בארץ, זרות מול שייכות וכדומה.

הסדנאות המוצלחות ביותר היו סביב נושאים של השתלבות (תחילת שנה), מצבי סיכון (שימוש בחומרים ממכרים, אבדנות ועבריינות) וכן סיכום ופרידה.

זמן איכות: פעילות משותפת של הורים ונערים

פעילויות אלו התקיימו הן בימים המרוכזים, לאחר הסדנאות של ההורים והארוחה המשותפת, והן בצמוד לאירועי חגים ולאירועי פתיחת השנה וסיומה. את הפעילות הנחו אנשי הצוות החינוכי (מדריכים, אמות בית ומורים). הפעילויות היו מגוונות ומשתנות, והן כללו יצירה, טיולים, משחקים ועוד. מטרת הפעילות הייתה בילוי זמן משותף מודרך ומובנה של ההורה והילד כתב-קבוצה, בתוך כל קבוצת ההורים והילדים.

הפעילויות המבוקשות והמוצלחות ביותר היו סביב יצירה ומשחק וכן פעילויות סביב חגים, שכללו הכנת מזון, אכילה וטקס חג משותף.

הייחוד של עשייה זו הוא היווצרות של "זמן איכות" משותף, המתמלא בתכנים ונותן מודל גם להמשך. כך מתעשרים ההורים והנערים במגוון חוויות, ו"ארגז הכלים" שלהם מתמלא באפשרויות נוספות לבילוי משותף.

חשוב לציין כי פעילויות אלה, שהן בעלות גוון חברתי, חיובי ופעיל, הכולל עשייה, יצרו אווירה נעימה ולא היוו איום – הן בשל התכנים והן בשל הדמויות שהנחו (אנשי חינוך ולא אנשי טיפול) – ובהן היה מספר המשתתפים הגבוה ביותר (מעל 70%).

פתיחת שערי הכפר להורים

עקב אפיונה המיוחדים של האוכלוסייה הנוטה לשלוח את בניה לפנימיות, יש נטייה של הפנימייה לפטרונזיציה על הנערים – עבודה עם הנערים בלבד, ללא עירוב ההורים, תוך תפיסת ההורים

תיאור ההתערבות

מיזם ההורים מורכב מכמה מישורים:

- קבוצות הורים מונחות על ידי עובד סוציאלי בתוך הפנימייה
- פעילות משותפת הורים-נערים: סדנאות, טיולים ועוד
- פתיחה מאורגנת של שערי הכפר להורים באירועים ובחגים
- עבודה עם אנשי הצוות המטפל על מקומם כדמויות הרויות

נוסף על אלו, קיים כמובן הקשר הפרטני של אנשי החינוך והטיפול עם ההורים בכל הקשור לילדם.

קבוצות הורים

קבוצות ההורים עוזרות להתמודד עם השאלות שבהן מתלבטים ההורים (ברגר, 1986). שאלות אלו חריפות בעיקר בגיל ההתבגרות, המלווה לעתים בעימותים, במאבקים ובסערות. אחת ממטרות העבודה בקבוצה היא הגעתם של ההורים להבנה כי ההתבגרות דורשת זמן וכי עליהם לקחת אחריות בתקופה זו ולא לאפשר למתבגרים להתבגר טרם זמנם (ויניקוט, 1995).

הסדנה היוותה מקום ייחודי להורים לצורך היכרות ולשיתוף בכאבים, בתהליכים במשפחה ומחוצה לה, במצבים קשים שבין הנערים להוריהם ובדילמות רבות. בהדרגה נוצרו שותפות, יכולת להיעזר זה בזה ובמנחה הקבוצה, אפשרות להסתכל פנימה אל עצמם ואל משפחתם ואפשרות ללוות תהליכים של ספרציה-אינדיווידואציה, הכוללים חלקים של שמחה והקלה, אולם גם כאב ופרידה.

המסגרת – "מיזם ההורים" התקיים אחת לחודש, במקום מפגש קבוע. הסדנאות נמשכו שעה וחצי, מנחה הסדנאות היה העובד הסוציאלי של קבוצת הגיל המסוימת. המפגשים עם אנשי המקצוע היו חלק מיום שלם של פעילות, שכללה גם ארוחה משותפת עם הנערים ואנשי הצוות (אם בית, מדריך) ופעילות משותפת בהמשך היום. הסדנה התנהלה כשיחה פתוחה בין המשתתפים ונערך חוזה בסיסי בנוגע לסודיות ולכבוד הדדי בניהם לבין מנחה הקבוצה. האמון נבנה עם הזמן.

המשתתפים – ההורים שובצו בקבוצות על פי השכבה שאליה שייך בנם: השכבה הצעירה (כיתות ח"י) או השכבה הבוגרת (יא-יב). זאת משום שהורי השכבה הצעירה מתמודדים עם המעבר לפנימייה והיציאה מן הבית ועם תכנים הקשורים לגיל התבגרות מוקדם, ואילו הורי השכבה הבוגרת ובניהם עסוקים בשאלות על היציאה מן הפנימייה והחזרה הביתה, היציאה לעצמאות או לצבא.

בכל הקבוצות השתתפו באופן קבוע כ-15 חברים ועוד כשישה חברים שהגיעו באופן מזדמן: זוגות הורים, הורים בודדים ודמויות משמעותיות אחרות שמהוות מעין "תחליפי הורים", כמו סבים או

1. נע"ה – נערים העולים לפני ההורים.

וביתרונותיו מתרסק, עד כדי ליבוי של חשדנות ונסיגה מחודשת אל תוך חוסר אמון בסיסי.

על בסיס הידע הזה והניסיון הקיים, נבנו ישיבות הנחיה מיוחדות של צוותים לנושא תפקודם הסמי-הורי ולהעלאה למודע של פנטזיות ורצונות בלתי מודעים. לעתים התבטאה אצל הצוותים התנגדות בסיסית לעסוק בנושא, שכן מבחינה קוגניטיבית והגיגית הם **ידעו** שאינם ההורים של הנערים, וכי העבודה החינוכית-טיפולית היא מורכבת, ארוכה וסיזיפית, אך התחולל אצלם מאבק רגשי, מתוך רצון לשמור על הפנטזיה כפנטזיה.

העיסוק בהיותם של חברי הצוות מעין "תחליף הורים" נוגע ישירות ביחסים שלהם עם הורי הנערים – ביכולת שלהם לקבלם או להתייחס אליהם בשיפוטיות, לעבוד עמם או נגדם. כל עוד שני הצדדים מתחרים באופן נואש ולא-מודע על המקום בלבו של הנער, לא תתאפשר עבודה ממשית של שניהם תוך שיתוף פעולה ואמון.

עקב האמור לעיל, נדרשה עבודה שעיקרה טיפולי ואמפתי, תוך הבנת והערכת עבודת חברי הצוות ומבלי ליטול מהם את הסיפוק העיקרי שבעבודתם (קרי היותם דמויות משמעותיות ביותר לנער).

לגעת באומץ בבכי הנפש – כדי לחולל שינוי, יש צורך בעבודת תשתית מסודרת וממושכת עם הנהלת בית הספר, הנהלת הפנימייה והנהלת הכפר, ואכן כך עשינו. נציג מכל אחד מן הגורמים ואני ישבנו יחד במעין "ועדת היגוי". התלבטנו על הדרך, על המתווה, על העשייה ועל חלוקת התפקידים. שיתפנו בחלק מן הישיבות המקדימות אנשי צוות, שהם אכזריות היעד. עשינו זאת גם כדי לשמוע צרכים ורצונות וגם בניסיון ולרתום אותם באופן זה לשותפות. העשייה המשותפת ריכזה את החשדות וההתנגדות, קירבה בין כל הצדדים והביאה להיברות טובה יותר.

שיתוף במקום פטחנות – חברי הצוות הפכו לשותפים בתהליך ממושך. תחילתו במה שתיארתי כאן, והמשכו תוך ביצוע המיזם, בהבנה ובחוויה האישית שלהם כי אמנם הפנטזיה "נגזלה" מהם, אולם במקומה הם קיבלו מודעות, כלים לעבודה והתייחסות לצורכיהם כאנשי מקצוע.

אנשי הצוות חדלו לחוש כי הקשר שלהם עם ההורים פועל בשני מישורים (שיתוף פעולה גלוי ותחרות סמויה), וחשו כי הם פועלים ברובד גלוי, שבו הם חותרים לשיתוף פעולה וערים לתחרות שיכולה להיווצר. הם למדו כי יש דרך ממשית להתמודד עם מצבי איום, תחרות, אי-ודאות וטשטוש תפקידים. הכלי העיקרי בהתמודדות זו היה המודעות שלהם עצמם.

העבודה עם הצוותים התמקדה בהעלאת התכנים למודעות ובדיקת הצרכים של אנשי הצוות ואפשרויות מימושם. התברר כי אין זה משנה אם אנשי הצוות היו הורים בעצמם; הפנטזיות התקיימו בכל מקרה, וחשוב היה להציפן ולהעלותן למודעות.

תפיסה זו, שממנה נגזרת צורת העבודה, היא מכרעת ליכולת העבודה עם ההורים ועם הנערים בכל הרבדים. כפועל יוצא, עצם האפשרות להרחבת המודעות והורדת האיום ומאבקי הכוחות הסמויים אפשרה גם למיזם ההורים להתבצע באופן מלא יותר, תוך שיתוף פעולה מרבי.

הערכת המיזם

המערכת כולה, על כל ענפיה (הנהלה, צוות חינוכי, צוות טיפולי ונערים), עברה שינוי כולל, הדרגתי ועמוק. ניתן לדבר על **שינוי תפיסה** ובהתאם **שינוי בצורת עבודה**. שינוי עמוק נוסף התרחש אצל הלוקחות החיצוניים לכפר – ההורים והמשפחות.

בקרב ההורים חלה עלייה ברמת האמון והפתיחות וביכולת לקיים דו-שיח רגשי וגם אסרטיבי יותר, הביקורים בכפר נעשו תכופים יותר וחל שינוי ביחסי הורה-ילד באופן כללי. אצל הורים מסוימים, בעיקר מבין המשתתפים שהתמידו במיזם, ניתן היה לראות שינוי ברובד עמוק יותר והיווצרות דו-שיח חדש בין הנער להוריו – הזדמנות ודרך להתמודד עם סוגיית הדחייה והכישלון.

אצל אנשי הצוות גברו דרגת האמון בהורים והיכולת לעבוד אתם תוך שיתוף פעולה. כמו כן ניתן היה לראות שינוי בביטחונם המקצועי בעבודתם עם הנערים. אצל חלק מאנשי הצוות, שפיתחו אמון רב יותר במודל ובעשייה, ניתן היה לראות שינוי עמוק יותר: הם חדלו ממאבקי כוחות סמויים עם ההורים, והאנרגיות שנשאבו על ידי "פנטזיית ההצלחה" התפנו לצורך עבודה מותאמת יותר לצורכיהם של הנערים.

השינוי אצל הנערים התבטא ברגיעה היחסית שלהם בעת הימצאותם עם ההורים והצוות, ללא מאבק של נאמנויות או מניפולציות המשרים מתח. שינוי נוסף ועמוק חל אצל חלקם (בדרך כלל אצל מי שהוריו חוו שינוי ממדרגה שנייה) – שינוי ביחסים בבית ובהתאם, פיתוח ציפיות אחרות מאנשי הצוות בפנימייה. לדוגמה – הם חדלו להשתוקק להיות "מאומצים" על ידי המדריך או אם הבית, וקיבלו את הוריהם ואת ביתם.

מסקנות והמלצות

האפשרות שנוצרה, עם קיום רבדי השונים של המיזם, היא אפשרות של **למידה מהצלחה**. ניכר כי קו המחשבה של המיזם, שרואה את

סך כל החלקים במכלול ורותם אותם לעבודה משותפת, הוכיח את עצמו. המשתתפים במיזם חוו חוויה חיובית של רווח אישי, משפחתי ומקצועי. ההשתתפות בתהליך הקטינה את העוינות הסמויה ואת החשדנות של הממסד בכפר כלפי ההורים והגבירה את היכולת לעבוד יחד, הן באופן מובנה והן באופן פרטני. הממסד לא נתפס עוד ככול יכול (לטוב ולרע!!), אלא כמי שפועל למען הילדים, וההורה לא נתפס עוד כמפלצת מזניחה, אלא כאדם.

בתהליך המיזם התקיימה למידה מתמדת של חומר אישי, משפחתי, מערכתי, טיפולי וחינוכי. נלמדו תהליכים הקשורים לאמון ולעבודת צוות משולבת, וכן נלמדה האפשרות של קבלת האחר בתוך המשולש **ילד-הורה-איש צוות**, תוך בחינה אישית ותפקודית מעמיקה.

ניתן היה לראות שהמיזם השפיע על התפתחות הקשר הורה-ילד, הורה-אנשי חינוך וגם אנשי החינוך-ילד. זאת בשל כלל מרכיביו, ואולי במיוחד בשל העבודה עם הצוותים החינוכיים על תפקידם כדמויות הוריות ועל טיפוח היכולת לעבוד עם חלום, אך ללא פנטזיות.

כאמור, **השותפות במיזם היא חיונית**: שותפות בין אנשי המקצוע בכפר – בין אנשי החינוך ואנשי הטיפול, בין הדרג המנהל ואנשי השטח ובין כל אלה לבני, כמרכזת המיזם (שותפות המתבטאת בין השאר באופן קבלת ההחלטות), וכמובן השותפות בין אנשי מקצוע בכפר לבין ההורים, המשפחות והנערים. חשוב לדעתי שגם למרכז המיזם יהיו שותפים, כדי שקיומו של המיזם לא יהיה תלוי רק באדם מסוים, אלא יהפוך לנחלת המוסד כולו.

הצלחת המיזם סוללת דרך להמשך: מן הראוי לבדוק את התאמתו של המיזם למוסדות נוספים – פנימיות ומוסדות אקסטרניים. עם זאת, בתום שנתיים ליישום המיזם, טרם נעשתה הערכה שיטתית ומקיפה שלו. נראה לי כי הערכה שיטתית רצויה ביותר.

מקורות

אילון, ע' (1985). **איזון עדין**. תל אביב: ספריית פועלים. ברגר, ר' (1986). שני מודלים לעבודה בקבוצות עם הורים למתבגרים. **חברה וחוחה**, 2, 174-184. ואצלוויק, פ' ויקלנד, ג' ופיש, ר' (1999). שינוי: **עקרונות של יצירת בעיות ופתירתן**. תל אביב: ספריית פועלים. ויניקוט, ד' ו' (1995). **הסל מתחיל בבית**. תל אביב: דביר.

מינושין, ס' (1982). **משפחות ותריפה משפחתית**. תל אביב: רשפים.

Thomas, M. B. (1992). *An introduction to marital and family therapy*. New York and Toronto : Maxwell Macmillan International.

מסלות הכוונה

רצף טיפולי בצעירים בסיכון יוצאי פסגות חוף-ביתית

שבי אהרון,

עובד סוציאלי,

סגן מנהל השירות למוער וצעירים,

משרד הרווחה והשירותים

החברתיים

צעירים (גילאי 16-23) נדרשים למלא תפקידים התובעים מאמצי הסתגלות רבים. קשייהם לעמוד בציפיות החברתיות וקשיים מתמשכים בתפקוד עשויים להעמיק את תחושות הבדידות, התסכול והיאוש ולהוביל לניתוק חברתי ושימוש בדפוסי תגובה והתנהגות לא נורמטיביים. צעירים אלו מוגדרים כצעירים בסיכון, והם מתקשים להסתגל למישורי חיים מרכזיים ולתפקוד בהם. הגדרתו של צעיר כמצוי בסיכון כוללת קשת רחבה של מאפיינים בתחום ההתנהגותי ובתחום הרגשי. משפחתו של הצעיר מתקשה לייצר עבורו תנאים להתפתחות תקינה, בעיקר בשל קשיים הקיימים במשפחה עצמה, כגון: מיעוט הכנסות, אבטלת הורים, נידודת גבוהה ותפקוד הורי לקוי.

תהליכי הטיפול בצעירים אלה על ידי גורמי רווחה כוללים לעתים את הפנייתם למסגרת חוף-ביתית¹. זאת בשל הבחנתם של העובדים כי לצעירים אלה קשיים חמורים בתפקוד והם נעדרים מוטיבציה להיעזר בתשומות טיפוליות בקהילה. מאפייני נוער מנותק המופנה למסגרות אכן תואם את המוצג במחקרים (רונאל וגוטנר, 2000) – נערים המצויים בנייתוק מתמשך ממסגרות חוברים לחברה שולית, ומצויים בקשר מעורער עם בני משפחתם, המתקשה לתפקד ולהעניק להם תמיכה.

ההתייחסות במאמר זה היא לצעירים יוצאי מסגרות חוף-ביתיות, שבתום תקופת שהותם במסגרת עדיין מתקשים בהתארגנות עצמאית בקהילה, חווים תסכול ואכזבה במגעם עם הגורמים החברתיים השונים וממעטים לייצור קשר עם גורמי רווחה.

מצבם של צעירים בסיכון יוצאי מסגרות חוף-ביתיות בקהילה

מחקרים המשווים את מצבם של צעירים ששהו במסגרות לצעירים אחרים, מציגים תמונה מורכבת: צעירים יוצאי מסגרות מתקשים להתמיד בעבודה, נשענים על סיוע ציבורי וסובלים מבעיות דיור. רובם אינם יכולים להישען על משפחתם עקב קשיי המשפחה עצמה, ורבים מהם חסרי מיומנות להתמודד עם המשימות הצפויות במעבר לחיים עצמאיים. במחקר שנערך בישראל (בנבנישתי וזעירא, 2008) נמצא כי צעירים מסיימי מסגרות מעטים הם בעלי עורף משפחתי חיובי שעליו יוכלו להישען, רובם אינם מוכנים דיים ליציאה, וסיכוייהם להשלמת 12 שנות לימוד ושירות צבאי נמוכים.

סקירת מחקרים אלה מחזקת את ההערכה שליוצאי מסגרות צרכים מגוונים, והם זקוקים להמשך תמיכה וליווי לאחר יציאתם מהמסגרת. יכולתם להשתלב במערכת החברתית תלויה ביכולת החברתית לתת להם מענים כוללים ופרטניים בתחומים, כגון: דיור, סיוע לימודי, רכישת מקצוע ותעסוקה.

1. מסגרת חוף-ביתית, כגון פנימיית טיפוליות והוסטלים. להלן – מסגרת.

המעקב אחר צעירים שיצאו למסגרות חוץ-ביתיות

המענים בקהילה לצעירים מסיימי מסגרות מסופקים על ידי גורמי טיפול שונים: רווחה, בריאות וחינוך. צוותי נוער וצעירים הפועלים בקהילה הם אחת החוליות לטיפול בצעירים אלו.¹ גישתם הטיפולית מתבססת על הגישה הטיפולית הסוציאלית הכוללת גישה פרטנית-דינמית ובמקביל – פיתוח דפוס פעולה יזום לאיתור האוכלוסייה, ליווי פעיל והספקת מענים קונקרטיים לקידום שיקום מקצועי ולימודי. בפעילות עם הצעירים מיישמים את הגישה הכוללנית-אינטגרטיבית הממוקדת בצורכיהם.

מעורבות גורמי טיפול בחייהם של בוגרי המסגרות החוץ-ביתיות היא רבה עוד בהיותם נערים. הכוונתם למסגרות חוץ-ביתיות נעשית כאפשרות אחרונה ובעקבות הערכה, שהטיפול שניתן להם בקהילה אינו יעיל ואינו מספק את צורכיהם הכוללים.

אופן הליווי של הנערים בזמן שהותם במסגרת משתנה בהתאם למאפייני המסגרת והצוות הטיפולי, מרמת קשר נמוכה, הכוללת התעדכנות טלפונית ומפגשים לסירוגין עם הנער בזמן חופשותיו, ועד קשר אינטנסיבי ורציף עם הנער והצוות הטיפולי, הכולל מעורבות בדיוני הערכה, ביקורים והתערבות במשברים. סיום הקשר של צעיר עם המסגרת מתבצע ביזמתו, ביזמת המסגרת או בהתאם לתכנית שנקבעה. המפגש המחודש עמו לאחר ששב כצעיר לקהילה, מצריך מגורמי הטיפול השונים התייחסות שונה, תוך תכנון אופן יצירת הקשר, בנייתו וקביעת קווי פעולה חדשים להתערבות. מצב שבו הצעיר עזב ביזמתו או הורחק, מקשה על יכולת הצוותים לתכנן את תהליך קליטתו. כך גם מצב שבו צעירים סיימו שהותם על פי התכנית שנקבעה, אולם המסגרת לא הודיעה על כך לצוות הטיפולי בקהילה בשל היעדר קשר.

דפוסי ההתערבות של צוות הטיפול בקהילה תלוי אם כן במאפייני הקשר עם המסגרת. מעורבות קודמת עם המסגרת תאפשר תכנון יסודי של התארגנות הצעיר לחיים עצמאיים. קליטתם של צעירים שעזבו עצמאית את המסגרות ושלא היה עמם קשר מוקדם היא מורכבת, ומצריכה דפוס פעולה אקטיבי ופעילות יזומה של גורמי הטיפול.

השיקום בקהילה

הצעדים המעשיים לשיקומו של צעיר יוצא מסגרת כוללים בשלב הראשון **איתור מהיר** של הצעירים בזירות השונות בקהילה שבהן הוא מצוי: רחוב, גנים וקניונים; מתן **מענה לצרכים דחופים**: ייעוץ והכוונה לשירותים חברתיים וקהילתיים – מחלקות רווחה, לשכות תעסוקה וביטוח לאומי; **סיוע ראשוני מידי** – מתן דמי כיס לצורך נסיעות וקניית מזון ומציאת מסגרת לינה בטווח קצר.

בפעילות גורמי הטיפול יש לשים דגש על נוכחות ונגישות על פי לוחות הזמנים של הצעיר, איתורו ושהייה עמו גם בשעות הלילה. הקשר המתפתח נע מקשר לא פורמלי, הכולל בניית יחסי אמון, צמצום מחסומים ותקשורת פתוחה ושימת דגש על פעילות חברתית משחקית במועדון טיפולי (לוי, 2008) ועד קשר פורמלי, המתקיים לאחר ביסוס הקשר הבין-אישי, וכולל הסכמת הצעיר להשתתף בטיפול. טיפול סוציאלי מובנה כולל: **איסוף מידע** ונתונים על אודות הצעיר (כולל מהמסגרת שבה שהה), **אבחון וקביעת יעדים** לתכנית טיפולית שיקומית, בהתאם למצבו ולצרכיו של הצעיר. בתכנית השיקום מושם דגש על פיתוח כישורי חיים, רכישת מיומנות לתפקוד עצמאי, שילוב בלמידה ובהשמה במסגרת להכשרה ותעסוקה, גיוס לצבא, מתן מענים קצרי טווח לצעירים חסרי דיוור ופתיחת ערוצים למשאבים ושירותים נלווים.

גישות בטיפול בצעירים בסיכון יוצאי מסגרות חוץ-ביתיות

במטרה להעריך, מה הם דפוסי הפעולה היעילים בטיפול בצעירים בסיכון יוצאי מסגרות, נבחנו כמה מקרים של צעירים שטופלו על ידי צוותי נוער וצעירים בתקופה שלפני יציאתם למסגרת, ולאחר שחזרו לקהילה. ממקרים אלה ניתן להסיק מסקנות אחדות על דפוסי הפעולה העשויים לקדם את הטיפול באוכלוסייה זו ואת שיקומה.

רציפות טיפולית: נדרשת רציפות טיפולית בין המסגרת שבה שוהה הצעיר ובין גורמי טיפול בקהילה, והכנת הצעיר לקראת יציאתו צריכה להיעשות במשותף על ידי צוות הטיפול במסגרת ובקהילה. יש לקיים כמה מפגשי הערכה במסגרת ולבחון בהם את מוכנותו לחיים עצמאיים, צרכיו וציפיותיו. יש להבהיר בהקדם, מהי המסגרת שבה ישולב הצעיר בקהילה (מסגרת הטיפול, הכשרה, תעסוקה וכו').

תקשורת פתוחה: כאמור, על גורמי הטיפול בקהילה לעסוק בחידוש או ביצירת קשר עם הצעיר עוד בהיותו במסגרת. הדגש הוא על יצירת קשר משמעותי אותנטי, תוך בניית יחסי אמון ושותפות. נוכחות הצוות הטיפולי של הקהילה במסגרת תאפשר הפחתת התנגדות הצעיר ורתימתו להמשך טיפול. חשוב לקיים תקשורת פתוחה, שתאפשר מיסוד הטיפול בהמשך. לייטר (Lietaer, 1993) מצוין כי המונח "תקשורת פתוחה" מובא מהפסיכולוגיה ההומניסטית, שבה תקשורת זו היא נדבך מתהליך טיפול פנים אל פנים – מצב שבו המטפל מעורב בעולם החווייתי של הפונה באופן ישיר ופתוח במסגרת יחסים אותנטיים.

שימור והטמעת הישגי הטיפול במסגרת החוץ-ביתית: צעירים בסיכון עוברים לעתים כבדת דרך והתקדמות משמעותית במסגרת, כגון: הבנת מצבם ומודעות לו, רכישת כלים להתמודדות יעילה עם קשייהם, השלמת השכלה ורכישת מקצוע. בתהליך הרציפות הטיפולית, מעבר לקבלת מידע, איסוף נתונים והערכתם, מוטל על גורמי טיפול בקהילה לעסוק בביסוס והטמעת הישגי הטיפול הקיימים, ולבחון מהן הפעולות המשלימות הנדרשות לחיזוק הצעיר בדרכו החדשה לחיים עצמאיים.

התערבות במשפחה: חזרתו של צעיר ששהה במסגרת לבית הוריו טומנת בחובה, מחד גיסא, פתח לשינוי חיובי של דפוסי מערכת היחסים המשפחתית; זאת בעקבות הכלים שרכש, אשר עשויים לסייע בהשתלבותו ובתפקודו החיובי במשפחה. במקרה זה, המשפחה עשויה להיות לצעיר מסגרת מחזקת. מאידך גיסא, ייתכן שהדפוסים השליליים הקיימים במשפחה, כגון תפקוד הורי לקוי ואירועים מעוררי מתח, נשמרו כפי שהיו בטרם עזב הצעיר את הבית. מצב כזה מקשה על הצעיר להתמודד התמודדות יעילה ועשוי להוביל לקונפליקטים ולמתח ולהשפיע על תפקודו הכולל. התערבות פעילה של גורמי הטיפול במשפחת הצעיר חיונית, וראוי שהיא תתבצע עוד טרם חזרתו לקהילה ולמשפחתו. הכנת המשפחה אמורה לכלול התייחסות לכמה היבטים: ניסיון לארגן את המשפחה, טיפול בתסמינים ודפוסים המשליכים על התנהגותם של בני המשפחה כלפי הצעיר ושינוי דפוסי הגומלין בין חברי המשפחה. יש להדגיש כי אין מדובר בטיפול משפחתי כולל, אלא בטיפול בחלקים משפחתיים הנוגעים למקומו ותפקידו של הצעיר בה. גורמי הטיפול השונים יוכלו לבצע את התהליך במשותף. על צוות הטיפול להתארגן בחיפוש חלופת דיוור זמנית לצעיר שקשריו עם משפחתו מנותקים, תוך עירוב משרדי ממשלה אחראיים.

טיפול סוציאלי בקהילה: המטרה של קליטת הצעיר בקהילה על ידי גורמי הטיפול היא חיזוק וקידום תפקוד לקראת עצמאות. מרכז הפעילות הטיפולית הוא הקניית כלים משלימים לתפקוד, תוך שימת דגש על תמיכה, סיוע והכוונה. התכנית הטיפולית הסוציאלית שתוצע לצעיר צריכה להיות מותאמת לצרכיו ולהכיל פעילות פרטנית ופעילות קבוצתית ועיסוק בתכנים רגשיים, קוגניטיביים, תפקודיים ובן-אישיים; זאת תוך הקניית מיומנויות

1. צוות הנוער כולל עובד סוציאלי ומדריך מאתר, הפועלים במסגרת שירות נוער וצעירים במשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

המשך מעמ' 13

בין ההווה לעתיד

אנו יוזמים כמה ימי משפחות בשנה, בכדי לשמר את הדיאלוג בין ההורים למעון. הרציונל ליום המשפחות הוא הניסיון ליצור קשר בין החיים בהווה ובין העתיד, כדי להכיר לנערים, למשפחות ולקהילה את התהליך שהנער עובר מיום הגעתו למעון ועד סיום תקופת הצו והתחלת החיים החדשים בחוץ.

ליום המשפחות אשר התקיים בקיץ האחרון הזמנו גם כמה בוגרים אשר שיתפו את הנוכחים בחוויות מתוך המעון ומחוצה לו. במפגש הזה התמקדנו גם בהצגת תמונות וסרטי וידאו מחיי המעון, כולל המסעות, וגם בראיונות עם הבוגרים, כיוון ששילוב זה מאפשר לשקף לנערים את עצמם ולהעניק להם מסר חיובי על עצמם להמשך הדרך. המפגש עם הבוגרים נועד לחבר את החניכים לעתיד ולהראות להם את המשכיות החיים "אחרי המעון", לתת להם כוח ומטיבציה למלא אחרי משימות החיים. הראיונות עם הבוגרים הוכיחו כיצד דפוסי התמודדות אשר רכשו בזמן שהייתם במעון מסייעים להם במשימות החיים, משפרים את היכולת שלהם להתבוננות עצמית ואת יכולתם להיות רגישים לסביבתם. קיוונו כי המפגש של הנערים השוהים במעון ומשפחותיהם עם הנערים הבוגרים, שסיימו את שהייתם במעון והשתלבו בקהילה, ייתן לכולם את נקודת המבט הראויה, את האמונה ואת התקווה להמשך הדרך. במקביל, הבוגרים נזכרו בנקודת ההתחלה שלהם ובתהליך שאותו עברו במעון, וההשוואה לחייהם כיום הייתה עבורם אולי מעין סגירת מעגל.

יום המשפחות חשוב גם כדי לאפשר לתהליכים להתרחש במקביל אצל החניכים ואצל משפחותיהם - לאפשר גם למשפחות להכיר מקרוב את חיי המעון וחניכיו ולחזק את הנערים ואת עצמם, ובכך לשמר את המשולש נער-משפחה-מעון, שהיה הטיפול בנער ללא עבודה משותפת עם המשפחה סותר את הגישה המערכתית, הרואה בשלם יותר מאשר סך כל הפרטים המרכיבים אותו. המעון אינו מהווה תחליף למשפחה, אדרבא, המשפחות הן שותפים שווים, ובבוא העת הן שתמשכנה את התהליך עם בנם.

סיכום

בבואנו לסכם את הפעילות בקרב הנערים ומשפחותיהם, אנו מבחינים בשני צירים מובילים:

האחד - **רצף והמשכיות של הזמן, עבר, הווה ועתיד**. יש ליצור בקרב הנערים מודעות לציר זה בכדי להעניק פשר ומשמעות למעשיהם בהווה וכן - כדי לתת תקווה לעתיד להם ולמשפחותיהם;

הציר השני הוא **התרחשות והתחדשות**. יש לגלות את הפוטנציאל הגלום בנערים למרות מעשי העבריינות שלהם, לקרב אותם אל עצמם ולמצוא את הערוצים היעילים כדרך לשינוי המוביל לגדילה ולצמיחה. גילוי הפוטנציאל יכול להתבטא בין היתר על ידי הצבת אתגרים חדשים (כמו טיפול "דרך שטח").

חשוב לנו להעביר את המסר שהמעון אינו מהווה תחליף למשפחה, ועל כן אנו ממשיכים בניסיונותינו לשמר כל הזמן את הדו-שיח הבלתי פוסק עם המשפחות, לא רק דרך המילה, אלא גם דרך התמונה, וכמו שנאמר - תמונה שווה אלף מילים.

והתנסות בהן בפועל, במקביל להצגת יעדים ודרישות לתפקוד עצמי ונורמטיבי ומיצוי עצמי.

יישוג (reaching out) וליווי: חשש מחשיפה, תיוג וחוסר מודעות עלולים למנוע מצעיר יוצא מסגרת המצוי במצב מצוקה להגיע לשירותי רווחה ולצרוך אותם. תפקיד גורמי הטיפול הוא לפעול במרץ לאיתור הצעיר ו"לחזר" אחריו, תוך נגישות מרבית ושימוש בגישה ישירה ובלתי אמצעית, במטרה לבנות יחסי אמון, תוך ביסוס הקשר הטיפולי (לוי, 2008). פעולה משלימה היא להצמיד לצעיר חונך (מנטור), האמור ליצור עבורו סביבה של קבלה ולהעניק לו תמיכה וסיוע מידיים ורציפים, תוך סגור עליו בפני מסגרות שונות (הכשרה, תעסוקה, צבא), ליווי בקשריו עמן, תיווך בינו לבניהן ומעקב כולל אחר תפקודו.

תחנות שירות לצעירים: צורכיהם של צעירים יוצאי מסגרות בתחומי ההכשרה, התעסוקה והלמידה הם מרובים. פעולות גורמי הטיפול מיועדות לכוון את הצעיר ולאפשר לו גישה למשאבים ושירותים מקומיים ואזוריים, תוך נטרול מנגנונים בירוקרטיים, ולתת מענה לצרכיו אלה (היעדרן של מסגרות והכשרה בפריפריה עשוי להקשות על תהליכי השיקום). בשירות נוער וצעירים במשרד הרווחה ניתנים מענים ייעודיים בתחומי הכשרה מקצועית בשילוב טיפולי: תכנית "אפיקים", מדרכי ספורט כלליים והכשרה פרטנית בשילוב מכללות מקצועיות. יש להמליץ על הקמת תחנות שירות, שתרכזה מענים כוללים בתחומי רכישת השכלה, הכשרה מקצועית והכוון לתעסוקה. מומלץ כי תחנות אלו יטפלו באופן אישי-פרטני בצעירים חסרי מסגרות ויתמקדו ביעוץ והכוונה בבחירת מקצוע, הספקת תמיכה היקפית ונגישות למידע.

צה"ל: מעורבות גורמי הטיפול בתהליך הקודם לגיוס לצבא ובמהלך השירות הצבאי של צעיר יוצא מסגרת אמורה להיות רציפה, תוך ליווי אינטנסיבי כוללני לאורך כל תקופת השירות וסיוע בקשריו עם גורמי פיקוד ות"ש. הסתגלותו של הצעיר לשירות הצבאי והתמדתו בו עשויות לתרום משמעותית ליכולתו לחיות בעתיד חיים עצמאיים ולמצות את הפוטנציאל האישי שלו.

סיכום

מרב הצעירים בסיכון בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות מתקשים בהתמודדות עם חיים עצמאיים, מוכנותם לחיים אלו היא חלקית, צורכיהם מרובים, והם עומדים בפני חסמים רבים בדרך להשתלבות בקהילה. רציפות טיפולית ופעולה אינטנסיבית של צוותי הטיפול בקהילה עשויות להקל על ההתמודדות המורכבת שבפניה ניצבים הצעירים. פעילות גורמי הטיפול המדגישה תמיכה היקפית, מענים טיפוליים סוציאליים, ליווי אינטנסיבי, סגור ושיפור מיומנות, היא אחת מהפעולות האפשריות לקידום אוכלוסייה זו. ברמה הכוללת, נדרש לעצב מדיניות בעלת גישה מערכתית, לצורך רציפות טיפולית בין השירותים בתוך המשרדים הממשלתיים השונים ובין המשרדים הממשלתיים וגורמי המגזר שלישי, כמו גם לצורך תקצוב תכניות פעולה נוספות, שתתמקדנה בטיפול בצעירים בסיכון בכלל, וביוצאי מסגרות חוץ-ביתיות בפרט.

מקורות

בנבנישתי, ר' וזעירא, ע' (2008). הערכת מידת השליטה של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית במיומנות חיים וצורכיהם לקראת עזיבתם את המסגרת. **מפגש**, 28, 17-4.

לוי, א' (2008). **גישת היישוג כמתודה טיפולית בקרב בני נוער וצעירים בסיכון**. ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

רונאל, ג' וגונטר, ג' (2000). **ניידות "ילדי הילה" של עלם: עבודת רחוב עם נוער בישראל: דו"ח מחקר**. תל אביב: עלם וביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב.

Lietaer, G. (1993). Authenticity, congruence and transparency. In D. Brazier (Ed.), *Beyond Carl Rogers* (pp. 17-46). London: Constable.

shabia@molsa.gov.il

רון גולדברג,

עובד סוציאלי,

רכז ליווי בקהילה,

תכנית "גשר לעצמאות",

ילדים בסיכוי – המועצה

לילד החוסה

גשר לעצמאות*

ליווי אישי בקהילה לבוגרי פנימיות ואומנה חסרי עורף משפחתי

שירי (שם בדוי), בת 24, בוגרת פנימייה טיפולית, היא אחת מתוך כ-400 צעירים המסיימים מדי שנה את שהותם בפנימייות ובאומנה, ואין להם בית לחזור אליו, או שהתנאים במשפחות המוצא מקשים על חזרתם הביתה ועל עמידתם במשימות החיים הבוגרים. עבור צעירים אלו, משפחה, תמיכה והגנה אינם מובנים מאליהם. שירי הצטרפה לתכנית "גשר לעצמאות" – מסלול הליווי בקהילה, לאחר שהופנתה על ידי עובדת סוציאלית הנמצאת עמה בקשר.

הקשר הראשוני עם שירי

לאחר שחרורה מהצבא עבדה שירי בעבודות מזדמנות ונרשמה למכינה להשלמת בגרות. הקשר עמנו החל בהיותה סטודנטית במשך כשנה במכינת בגרות ללקויי למידה. בפגישות הראשונות עמה, שירי התלוננה כי איננה מצליחה בלימודיה ונכשלת במבחנים, למרות העזרה הלימודית והטיפול התרופתי שנטלה לבעיית הקשב שממנה היא סובלת. דבר זה הוביל למצבי רוח משתנים, חרדות, תחושת כישלון וחוסר מוצא, שלוו לעתים בהתפרצויות בלתי נשלטות כלפי הסובבים אותה. התסמינים התחזקו בשל קשיים כלכליים, קושי להשתלב בעבודה, קשר זוגי בלתי יציב והיעדר תמיכה חברתית ומשפחתית.

שירי זכרה את עצמה מאז ומתמיד כילדת פנימייות שחייה רצופים בקשיי הסתגלות למסגרת, בדידות וחוסר רגשי. הוריה התגרשו בהיותה בת ארבע, אביה עזב ליישוב מרוחק ולא היה עמה בקשר עקבי, והיא חשה כלפיו ניתוק וניכור עד היום, משום שלא התעניין במצבה. אמה התקשתה לתפקד לאחר גירושה, והיא מתוארת כאישה חלשה, אשר לא היוותה עוגן עבור שירי. בתקופת ילדותה שהתה שירי רבות אצל סבתה, אשר דאגה לצרכיה השונים. עם פטירתה של הסבתא סודרה שירי בפנימייה.

בתחילת הקשר עמנו הצהירה כי היא זקוקה לתמיכה ויודעת שהדבר יעזור לה. בקשתה לוותה בתחושות מצוקה וייאוש. גילית כלפיה אהדה, אמון וסבלנות, ועבדנו על בניית תכנית אישית עבורה.

"גשר לעצמאות" – הזדמנות חדשה

התכנית פועלת בשני מסלולים:

א. **השתלבות בדירה** מסובסדת עם שותפים וליווי על ידי איש צוות לציאה למסגרות תעסוקה, לימודים ושירות צבאי או לאומי.

ב. **מסלול של ליווי בקהילה** המהווה המשך למסלול הדיוור וכן מיועד לצעירים שיש להם פתרון מגורים או שבעת הצטרפותם הסתייעו במציאת דיוור בשוק החופשי, אך בכל זאת זקוקים להכוונה והדרכה של איש מקצוע במישורים שונים בחייהם.

התכנית

מטרת התכנית הן לתת מענה לצרכים של צעירים במישור הפרטני ולפתח עבורם שירותים קהילתיים. לצורך השגת המטרות, מבוצעות הפעולות הבאות:

✦ סיוע וליווי פרטני לצעירים המופנים על ידי אנשי קשר מסוכנויות נוספות או המצטרפים לתכנית לאחר איתורם באמצעות פעולות יישוג, תוך בניית תכנית אישית לכל אחד מהם.

✦ ליווי הצעיר בעת שירותו הצבאי, במטרה לסייע לו לשמור על יציבות בעת השירות הצבאי, תוך יצירת קשר מתמיד עם היחידה שבה הוא משרת ומיצוי זכויות ת"ש. ליווי דומה ניתן גם למי שמצא מקומו בשירות לאומי או אזרחי.

✦ עם תום השירות הצבאי או תום הסידור החוץ-ביתי נבנית עם הצעיר תכנית יציאה לעצמאות, תוך התערבות מכוונת בכישורי חיים, השתלבות בתעסוקה, השלמת השכלה, הכשרה מקצועית, לימודים אקדמיים וסיוע בקבלת מלגות.

✦ השתלבות בסדנאות העשרה, מעורבות חברתית ותרומה לקהילה.

✦ מתן מידע לגבי מיצוי זכויות ושירותים הקיימים בקהילת המוצא.

✦ הרחבת מענה לליווי בקהילה בשיתוף מרכזי הצעירים והשותפים הקיימים.

✦ הבניית מרכז מידע המלווה בגוף ידע מקצועי וניסיון מהשדה ופיתוח תכניות מתאימות עבור הצעירים.

תהליך השינוי

על פי התכנית האישית של שירי

לימודים והתגברות על תחושת כישלון ודימוי עצמי יחוד – שירי פנתה ללימודי השלמת בגרות בעיקר בשל תחושות הפגומות והחריגות שלה, דבר שהתבטא באמירות כגון: "אין לי בגרות ואני לא יודעת אנגלית לכן אני לא ראויה...", "אני משעממת ואני לא כישרונית באף תחום..." בדקנו את האמונות הללו ומצאנו הוכחות בעדן ונגדן. בין השאר, מצאנו כי יש אנשים המצליחים בתעסוקה ובחברה גם ללא תעודת בגרות וכי לשירי יכולות גבוהות בתחום הספורט. עובדות אלו אפשרו לשירי להשלים עם כך שעל אף מאמציה עליה לפנות, בהתאם להחלטת בית הספר, לאפיקי התמקצעות אחרים אשר מתאימים ויעילים יותר עבורה. מטרתה הנוכחית להשתלב בקרוב בהכשרה מקצועית בתחום הספורט.

תעסוקה – עסקנו בנושא חיפוש עבודה, התחלנו בדמיון מודרך ובמשחקי תפקידים המכוונים לשיפור מיומנויות ראיון עבודה ושינוי אמונות מעכבות במציאת עבודה, כגון: "לא אתחבב על העובדים האחרים, מהר מאוד יגלו שאני לא מתאימה". תוך כדי בירור השתפר מצב רוחה, ושירי גילתה את הקשר בין אמונותיה, היסטוריית החיים שלה וסגנון התנהגותה המאופיין בהימנעות מחיפוש עבודה.

* התכנית מופעלת בשיתוף עם: אשלים, מסד קליטה ותב"ת – ג'וינט ישראל, קרן גנדי, ביטוח לאומי, משרד ראה"מ, משרד החינוך, משרד הרווחה, משרד הביטחון, האגודה למען החייל, עמותות אומנה ועוד.

עובדים עם כוכבים

מוזיקה כאמצעי לקליטת נוער יוצא פנימיות בקהילה

מומי אלמוג,

מנהל המחלקה לנוער וצעירים, חיפה

התהודה והאהדה שלהן זכתה תכנית הטלוויזיה "סוכב מלד" בקרב הציבור בכלל, ובקרב בני הנוער בפרט, הגבירו את רצון עובדי המחלקה לנוער וצעירים לממש את הפוטנציאל השיקומי שיש במוזיקה בטיפול בבני נוער במצבי סיכון ומצוקה. המוזיקה משנה את הדימוי העצמי של נערים חלשים ומשלבת אותם עם נערים חזקים יותר על בסיס כישחונותיהם ולא על בסיס העבר, הרקע או המסגרות שאליהם השתייכו. מדובר בנערים שבהיעדר בררה טיפולית ופתרונות עבורם, הם מופנים למסגרות חוץ-ביתיות.

שומרים על רצף טיפולי

נערים רבים הנמצאים בפנימיות מקבלים בין כותלי הפנימייה תכנית העשרה ומשתתפים בחוגים בהתאם לכישוריהם, נטיותיהם, רצונם והתועלת הטיפולית עבורם. החוגים הם מגוונים ביותר – רכיבה על סוסים, גננות, יזמות עסקית, מוזיקה ועוד. עם יציאתו של הנער מהפנימייה, משקיעה המסגרת הפנימייתית מחשבה ומאמץ למציאת מסגרת טיפולית חלופית בקהילה, שתכלול לינה, השכלה וטיפול משפחתי. אולם לא תמיד מתנים הגורמים המטפלים את הדעת לשמירה על הרצף הטיפולי בתחומי התחביב או הכישחונות הייחודיים של הנער ועל המשך טיפוחם.

הנערים שמגיעים מהפנימייה מוטרדים מנושא ההשמה ומהעמיד המצפה להם, אך אם מאפשרים להם להשתלב בתחום המוכר להם, שבו הם מגלים כישרון ומיטיבים לבטא את עצמם, הם יוצרים קשרים ביתר קלות, והתחביב הופך להיות הגורם המשמעותי לקשר בינם לבין הגורם הטיפולי בקהילה.

חוזרים לקהילה

עם תחילת פעילותה של התכנית האסטרטגית של משרד הרווחה, "עם הפנים לקהילה", נכחם לדעת שנערים ששהו בפנימייה בגיל ההתבגרות חוו חוויות קשות של פרידה וניתוק, אך עם זאת, זכו לעצמאות, חוסר תלות ויכולת הישרדות גבוהה. היה ברור שיש צורך לפתח מיזמים שיישעו להם להיקלט בקהילה.

הדבר אפשר לה להגמיש את הדפוסים הקודמים, להצטרף לסדנת תעסוקה במרכז הצעירים ולפעול הלכה למעשה, עד למציאת עבודה מתאימה בתחום ספורטיבי אשר בו השתלמה בעבר.

יחסים עם האם – יחסיה של שירי המתגוררת עם אמה התאפיינו במשברים חוזרים ונשנים. כדי לשנות את האווירה הקשה בבית, שירי למדה לפנות אל אמה בנימת בקשה ושופות, ולא בדרישות כבעבר. מאידך גיסא, בפגישה משותפת שקיימנו ובשיחות טלפון, האם הבינה כי עליה להניח מעט לשירי ולעודדה, תוך הקרנת תחושה שהיא מאמינה בה. הדבר הוביל את שירי להבנת קשייה ופחדיה של האם וליצירת מערכת יחסים המאופיינת בתקשורת בונה.

יצירת קשר זוגיות – עסקנו בבדיקת היתרונות והחסרונות של המשך הקשר של שירי עם החבר שלה. היא הבינה כי הקשר, המאופיין בחוסר יציבות, משמר את תחושות הפגיעות והחסך הרגשי שאותן תיארה, תחושות שגרמו לה חרדה והקשו עליה לתפקד במישור התעסוקתי ובמישור החברתי. לפיכך החליטה לקיים שיחה מתוכננת עם החבר, שבה תביע את ציפיותיה מהקשר עמו ואת צרכיה להמשך. ניכר היה כי היא עסוקה פחות בפחד מנטישתו ומסוגלת להתמודד עם כך.

המטרות להמשך הליווי של שירי

- ✓ מעקב אחר יציבות תעסוקתית ושמירה על יציבות זו
- ✓ בדיקת אפשרויות ליציאה ללימודים בתחום הספורט
- ✓ סיוע בהשתלבות חברתית ובפעילות לשעות הפנאי בקהילת המוצא שאליה חזרה, בעזרת מרכז הצעירים היישובי, וחיזוק מיומנויות תקשורת בין-אישית
- ✓ שימור האמונות החדשות שיצרה בנוגע לעצמה, אמונות הסותרות את תחושות הפגיעות והניכור החברתי, תוך כדי מתן פרשנויות נוספות לאירועים המתרחשים בחייה

לסיכום

תכנית "גשר לעצמאות" מכוונת כמתואר לסייע לצעירים בוגרי פנימיות ואומנה בשלב הפגיע ביותר, שבו הם עוזבים את המערכת שסיפקה להם מסגרת השתייכות ותמיכה. רובם הוכרו כחיילים בודדים או זכאי סיוע בעת שירותם הצבאי, ולאחר שחרורם הם זקוקים לדיוור, ליווי, הכוונה ותמיכה, כפי שזכו בעת הסידור החוץ-ביתי ובצבא. לעתים הצעירים אינם יודעים לצרוך את השירותים בקהילה או שאלו אינם בנמצא.

אוכלוסיית צעירים זו דורשת התייחסות מיוחדת ברמת קביעת המדיניות, התייחסות שתהיה מעבר למתן פתרונות זמניים ואשר תהווה רצף שירותים מהתבררות לבגרות.

”פוש” להצלחה

המחלקה לנוער וצעירים בחיפה פיתחה תכנית קהילתית ייחודית, שתחום פעילותה המרכזית עוסק בנושא הקרוב ללבו של הנוער – מוזיקה. הרעיון היה שנער המגיע מפנימייה, יקבל רצף טיפולי על פי כוחותיו וכישרונו המוזיקלי. הדבר התאפשר בזכות בניית חדר מוזיקה ייחודי, הכולל: אולפן הקלטות מקצועי, חדר חזרות וחדר עריכה וסאונד. הלוגו של האולפן הוא ”פוש” – דחיפה כלפי מעלה, בלי קשר לנקודת הפתיחה של הנער.

יעדי המיזם דמו ליעדי מיזמים אחרים המיועדים לנוער בסיכון: שילוב בקהילה, שינוי דפוסי התנהגות, שינוי הדימוי העצמי, הפחתת אלימות, פיתוח היצירתיות, שילוב תעסוקתי ועוד, אך כפי שצוין, האמצעי שבו השתמשנו בתכנית זו להשגת היעדים הוא ייחודי.

משתתפי התכנית

בתכנית השתלבו 22 נערים גילאי 14–16. מזוהר בני נוער מנותקים עם קשיי הסתגלות אך בעלי רצון ומוטיבציה רבים לשינוי. חלקם נשרו מפנימיות לאחר ארבע שנים של שהות רצופה; חלקם שהו בכלא ”אופק” לאסירים צעירים; הם באים ממשפחות של נפגעי סמים או אלכוהול וממשפחות חד-הוריות. כשני שלישים מהנערים הם יוצאי חבר העמים, והשאר – נוער עולה מאתיופיה ונוער ותיק (מהמגזר היהודי ומהמגזר הערבי).

הפעלת התכנית

השלב הראשון בהפעלת התכנית כלל איתור, ”חיזור” ואבחון: העובדים קיבלו את רשימת הנערים החוזרים מפנימיות לקהילה ויצרו עמם קשר כדי לספר להם על התכנית ולעודדם להשתלב בה. הנערים הגיעו לאולפן לאבחון מוזיקלי ראשוני, ובשלב זה כבר נבחרו עבורם מסלול למידה וכלי נגינה או מסגרת השתלבות בתכנית. לא כל הנערים ידעו לנגן, ולכן סל השיחות שהוצע לכל נער להשתלבות היה רחב ביותר, וכלל שיעורים אישיים והתנסויות בנגינה בכלי נגינה אחד או בכמה כלים (גיטרה קלסית, גיטרה חשמלית, גיטרה בס, אורגן חשמלי, פסנתר קלסי, תופים אלקטרוניים, דרבוקה, תופים רגילים, טמטם [תופים אפריקניים], חליל, סקסופון וכינור) ולמידה של מקצועות נלווים ומשמעותיים באולפן המוזיקה, כמו: סאונד, עריכה, מחשבים, תאורה ושדרות.

במקביל לבחירת הכלי המוזיקלי, המקצוע והלימוד האישי, נבנתה לכל נער תכנית אישית. תכנית זו הייתה מורכבת מטיפול פרטני ומטיפול קבוצתי, שכלל עבודה עם הרכב מוזיקלי של ארבעה נערים.

תחומי ההכשרה המקצועית אפשרו לנוער לבחור לראשונה מקצוע לעתיד ונתנו לו תחושה מיידית של אופק ועתיד, ולא רק באמצעות מלל וסיפורי הצלחה של אחרים.

לסיכום

עריית חיפה (בסיוע שותפות בוסטון-חיפה) יצרה מיזם ייחודי עבור נערים החוזרים מפנימיות, באמצעות חדר מוזיקה טיפולי. המיזם החל לפעול בשנת 2008, ושנת הלימודים הראשונה בו נמשכה כשמונה חודשים. גולת הכותרת של המיזם הייתה שילובם של 22 נערים באופן פרטני במסגרת מוזיקלית, תוך ליווי אישי לכל נער ובניית ארבעה הרכבים מוזיקליים.

אותות הצלחה לא אחרו לבוא – הנערים יצאו לסמינר מוזיקלי בין-לאומי בברלין, כולם השתלבו בעבודות בשעות הבוקר בתחומי המוזיקה השונים, וכמו כן הם כתבו עד כה 12 שירים, המשקפים את מצבם ואת רצונם להשתלב בחברה ולהצליח.

לאחר סיום השלב הראשון של התכנית, הוסמכנו על ידי משרד התמ”ת לתת לבני נוער וצעירים הכשרה מקצועית בתחומי הסאונד ועריכת הקול (תכנית לימודים מלאה הנמשכת שמונה חודשים), וכך מה שהחל כעבודה עם הנערים על פי כישוריהם המוזיקליים, הפך להכשרה מקצועית לכל דבר.

בקורס הראשון שכבר נפתח משתתפים חמישה נערים מהמיזם, ובימים אלו הם עתידים לקבל תעודות מקצועיות שתאפשרנה להם לעבוד באולפני מוזיקה. שמונה נערים נוספים המשיכו ללמוד מוזיקה במסגרות לימוד שונות. עם כל הנערים יש קשר טיפולי טוב, ונראה שהם עלו על דרך המלך והשתלבו בקהילה.

המיזם משמש מבחינתנו גשר לקשר עם הנערים, ובכוונתנו להרחיבו לענפי ספורט שונים – ג’ודו ואחרים.

shabia@molsa.gov.il

עקרונות ההתערבות הבלתי פורמלית עם בני נוער מעצבים את עבודתה של עמותת עלם. המודל מותאם לבני נוער, החל מאלו החווים משברים נורמטיביים של גיל ההתבגרות ועד לנוער בקצה הרצף.

בני הנוער מוזמנים להיות שותפים לתהליך, לבחון את מעורבותם ולהחליט על מחויבותם למסגרת ולבטא עצמם בדרך אותנטית במגוון רב של מצבים והתנסויות – כל זה נעשה במרחב בלתי פורמלי, שבו מתקיימים תהליכי התערבות מקצועית במישורים הרגשיים, החברתיים והחינוכיים.

המודל בנוי משילוב של גישת החינוך הבלתי פורמלי ושל גישת הטיפול הסביבתי, שילוב אשר מאפשר להפיק את התועלת המרבית מן ההתערבויות הטיפוליות-חינוכיות בקרב בני נוער – מסייע לפתור חלק מהמורכבויות וההתנגדויות שלהם לטיפול ולהתגבר על קשייהם ביצירת קשרי עזרה ותמיכה.

אימוץ עקרונות המודל במרחבים הבלתי פורמליים יכול לתרום להרחבת המענים הטיפוליים והחינוכיים עבור חניכי פנימייה, להגביר את היענותם לטיפול ולהעלות את תחושת השייכות למסגרת. יישום כזה אינו מצריך שינויים מבניים בקרב אנשי הצוות החינוכי והטיפול, אלא שינויים תפיסתיים.

* המאמר מתבסס על החוברת, ש’ נפתלי נתן, א’ כוחן שטיינפלד, ע’ חימוביץ ול’ בלטינסקי (2005), ”הפוך במילים”: תיאוריה ומעשה – תורת עבודת הנוער ב”הפוך על הפוך”, רשת מרכזי מידע וייעוץ לנוער. תל אביב: עלם – העמותה לנוער בסיכון.

שלי נתן,

מנהלת מחלקת הדרכה וניהול ידע, עמותת עלם

התערבות טיפולית-חינוכית במרחב הבלתי פורמלי*

פיתוח מודל ההתערבות הבלתי פורמלית בעלם

הגידול הניכר שחל בשנים האחרונות במספר המתבגרים הנמצאים בסיכון פיזי ונפשי, הרתיעה של מתבגרים רבים לקבל טיפול מחשש של חשיפה, תיוג ותלות במבוגרים (שפלה, 1998) והצורך במענה זמין ומידי לבעיותיהם הובילו את עלם לפיתוח מודל שיסייע לקשת רחבה של בני נוער ויתמודד עם הקושי שלהם לקבל עזרה ממוסדת.

בשנת 1997 הקימה עלם כתכנית דגם את "קפה אחר", מרכז מידע וייעוץ ארצי. דגם זה הוקם כבית קפה לנוער בתחנה המרכזית החדשה בתל אביב. מערך מקצועי הפעיל את המקום, מתוך התפיסה כי יש לספק לנוער אוזן קשבת ובמה זמינה להתלבטויות לגיטימיות. הניסיון שנצבר וההיענות העצומה בקרב בני הנוער הובילו ליצירת רשת מרכזי המידע והייעוץ לנוער, "הפוך על הפוך", ולאחר מכן להקמת רשת מרכזי היום לנוער עולה, "המגדלורים", המרכזים לחסרי בית ("גלגל", ו"מישהו לרוץ אתו"), המרכז לנפגעות תקיפה מינית ("בית אמת") ומרכז היום לנערות (עד"י).

העיקרון המרכזי של כל הפעילות הזו הוא זמינות ונגישות מן הבחינות הארגונית, הפיזית והרגשית. המרכזים מוקמו במבנה אטרקטיבי ובמיקום מרכזי ועוצבו כבתי קפה. בכל אחד מהם יש חלל מרכזי משותף, פינת קפה, פינת אינטרנט, מאגר מידע עדכני וחדרי ייעוץ. כך נתפס המקום כשירות פתוח לכול ולא סטיגמטי, המאפשר קבלת מידע, תמיכה, העשרה וייעוץ ומרחב למפגש ראשוני.

צוות המרכז מורכב מאנשי מקצוע מתחום העבודה הסוציאלית, קידום נוער, פסיכולוגיה וכדומה, ולידם פועלת קבוצת מתנדבים – בוגרים ובני נוער בתפקידים שונים ומגוונים. המתנדבים פועלים בליווי צמוד ומשתתפים בתכניות הכשרה והדרכה, ויחד עם הצוות, הם מהווים עבור הנער דמויות בגורת המובילות את תהליכי ההתערבות.

ממצאי מחקר הערכה "מרכזי הפוך על הפוך"

ממצאי המחקר הראשון (כאהן-סטרבצ'ינסקי ורונאל, 2000) מלמדים כי מרכזי "הפוך על הפוך" מצליחים להתגבר על התנגדותם הראשונית של בני נוער לפנות לתמיכה, ונגישותם זכתה להערכה רבה בקרבם. העובדים במרכזים נתפסים כזמינים. אחוז גבוה מבני הנוער יצרו קשר עם עובד אחד לפחות שאליו הם יכולים לפנות בעת קושי. המפגש של הנוער עם המרכז והחשיפה למידע ולאפשרויות שהמרכז מציע, מעוררים את הצורך בשיוני. הדו"ח השני (כאהן-סטרבצ'ינסקי, ואזן-סיקרן, וזלבלסקי, גפן ורונאל, 2002) מתייחס לתרומה הייחודית של המרכזים, המתבטאת באווירה הלא פורמלית, אשר נותנת לגיטימציה לשיחות במגוון רחב של נושאים.

מסגרת לא פורמלית

החינוך הבלתי פורמלי מוגדר כפעילות פנאי הפגתית, המשוחררת מהתניות מסגרתיות פורמליות, ואשר ההצטרפות אליה היא מרצון. מטרת הפעילות היא לאפשר מעורבות חברתית, ביטוי עצמי של הפרט ושילוב אוכלוסיות חלשות, כגון נוער מנותק (קשת, אריאלי ושלסקי, 1997).

שפלה (1998) מצוין כי הטיפול הקיים בנוער הוא טיפול הנהוג בעולם המבוגרים ומותאם לגבולותיהם. האפשרות המוצעת לנוער לקבל טיפול ממושך מרתיעה מתבגרים רבים, אשר חוששים מחשיפה ומתיוג, ולעתים קרובות – אף מיצירת תלות במבוגרים. **מודל ההתערבות הטיפולית הבלתי פורמלית מתאים מאוד לאפיונים המייחדים את המתבגרים** ומאפשר לדעתנו להתגבר על מכלול קשיים ביצירה ובשימור הקשר הטיפולי ובסיוע למתבגרים.

עקרונות ההתערבות הבלתי פורמלית (כהנא, 2000) ויישומם בעלם

א. פנייה מרצון – בחירה חופשית יחסית של מטרות או השתייכויות – פנייה של בני נוער ל"הפוך על הפוך" היא לרוב פנייה ספונטנית, ללא תנאים מוקדמים, אישורי הורים או הרשמה מראש. המפגש הראשוני של הצוות עם בני הנוער נערך ליד הבר ובישיבה ליד שולחנות בית הקפה, שם מתקיימת שיחה "בגובה העיניים" ונוצר הקשר הראשוני, המאפשר למתבגרים לפנות במידת הצורך עם התלבטויות וקשיים. בחירה חופשית מתקיימת גם במרכיב נוסף – בבחירת הצטרפות לסוג פעילות, כמו: שיחת ייעוץ אישית, קריאה בחומרי מידע או הצטרפות לפעילות קבוצתית – ספונטנית או מובנית. הייעוץ המקצועי ניתן על ידי אנשי צוות, מתנדבים ויועצים מומחים.

התקשרות מרצון כזו מגבירה, על פי כהנא (1997), את המחויבות לקשר הטיפולי ולערכים של המקום. מרכיב הבחירה קיים גם בהתקשרות לאיש צוות מסוים. בתהליך הקליטה (intake) נערכים מפגשים עם כמה אנשי צוות ומתאפשר תהליך התקשרות ספונטני עם אחד מהם, וזה מתפתח לקשר העיקרי של הנער או הנערה. במרכז הבחירה קיימת לא רק הכניסה למסגרת, אלא גם הבחירה אם לשוב אליה.

ב. רב-ממדיות – טווח רחב של פעילויות שוות ערך – עיקרון המבטא טווח רחב של פעילויות והזדמנויות שונות להצגת ה"עצמי" וביטוי יכולות וכישורים. בשונה ממסגרות שבהן בני נוער נבחנים ביכולות והישיגים מוגדרים, במסגרת זו יש לבני הנוער אפשרות להציג את עצמם בחופשיות במרחב

כולו, ולא רק בחדר הטיפול. גם הצוות יכול להתבונן בנוער במרחב הפעילות כולו.

הצוות מאפשר לכל נער ונערה להוכיח מסוגלות באופן הטבעי להם, לדוגמה, נער שמתקשה לבטא עצמו מילולית בשיחת ייעוץ אישית, יוכל לשהות במרכז ולהשתתף בפעילות ספורט או גינון. באופן אחר, בני נוער מתנדבים יוכלו לקבל על עצמם טווח רחב של תפקידים: בוועדת עיתון, כ"ברמנים", כ"אב בית" ועוד. בחירת התפקיד נעשית בשיחות בני הנוער ועל סמך רצונם ובתחומים שבהם באפשרותם להצליח. התפקידים הרבים זמינים ובעלי ערך זהה, והם מאפשרים העצמה וחיזוק לדימוי העצמי ופיתוח זהויות וקריירות בהתאם להתקדמות אישית.

ג. סימטריה – יחסי גומלין המבוססים על שוויון – במצב של סימטריה קיים תיאום ציפיות הדדי בקשר לטיפול, ולא ניתן לכפות אותו. לכן, קיימת לקיחת אחריות משותפת על התהליך ועל המחויבות לו, והקשר מבוסס על פיתוח של עקרונות וציפיות בתיאום הדדי.

אשר עידן (1996) מתייחס לקושי של הפרט בחברה פוסט-מודרניסטית לקבל סמכות. בני הנוער אינם חשים כפופים למערכת נהלים ומוסכמות, והם שואפים להגשמה עצמית דרך התנסות אישית. כהנא (2000) סבור שדווקא השאיפה לסימטריה מאפשרת קבלת ערכים ונורמות אוניברסליים. בני הנוער אינם מחויבים להגיע למרכז, אינם צריכים לקבוע תור או לשלם עבור השירות, וכבר בשאלון ההיכרות יישאלו לדעתם על המרכז ועל הפעולות הרצויות בו. צוות העובדים והמתנדבים משדר כי המרכז הוא של בני הנוער ועבורם. הכבוד ההדדי הוא ערך בסיסי. המרכז מכבד את בני הנוער המגיעים אליו, באופן עיצובו, בשירות הניתן בו ובאופן פעולת הפרטים בו.

הסימטריה מתבטאת גם בתהליך קבלת הסינוע. אנשי הצוות או המתנדבים מאפשרים לנער או לנערה לקחת אחריות על התהליך ועל המחויבות לו. תהליך יצירת הקשר עם בן נוער במרכז מתרחש בהדרגה, לעתים קרובות אחרי שיחות עם כמה אנשי צוות ומתנדבים. בחירת איש הקשר נעשית למעשה על ידי הנער, אשר מסמן עם מי הוא מעדיף לשוחח. מאותו רגע מתחיל תהליך של בדיקת תכנית העבודה המשותפת וגיבושה. גם ההחלטה על הדרכים להשגת המטרות נעשית ביחד. כך בני הנוער יכולים לקבל את ההכרעות על חייהם ולהפנים את המבוגרים כדמויות הזדהות מיטיבות.

גם להתנדבות בני הנוער תפקיד מרכזי בתפיסה של הדדיות ולקיחת אחריות משותפת של בני הנוער והצוות. הם אחראים על פעילויות ותהליכים ומפעילים שיקול דעת המשפיע על המסגרת.

ד. מורטוריום – דחייה זמנית של מחויבויות והחלטות – עיקרון נוסף מתאר מצב שבו ניסוי וטעייה הם לגיטימיים וסטייה זמנית מנורמות היא אפשרית. במצב זה מתאפשרת התנסות במגוון תפקידים, זהויות וחוקים המוכרים בהקשר של תהליכי גיבוש הזהות בגיל ההתבגרות (אריקסון, 1960).

במרחבים בלתי פורמליים קיימת גמישות ויכולת הכלה של התנהגויות מגוונות בתוך מסגרת של גבולות גמישים אך ברורים. נער יכול להגיע למרכז מבלי לבקש סיוע בבהירות, לשהות בו ולקבל משב מצטבר על התנהגותו על ידי הצוות. נוסף על כך, בני הנוער מוזמנים לבטא עצמם באותנטיות – בלבוש, בפעילות ובשפה, והמרכז מקבל מגוון התנהגויות שיכולות להיחשב כלא נורמטיביות או לא מקובלות, כל עוד אינן פוגעות בכללים הבסיסיים של המרכז. כמו כן קיימת גישה רבת-תרבותית, המאפשרת ביטוי של מגוון זהויות ותרבויות ותמיכה בהן. וכך ניתן לפגוש במרכזים השונים מגוון קבוצות נוער, כפי שמתארת ביומנה עובדת נוער במרכז "הפוך על הפוך" בתל אביב:

הפריקים לובשי השחורים והמתכות, צבע הדיכאון הניכור והבדידות, שצורחים את הייאוש והציניות, ואת החיפוש הנואש אחרי משמעות לחיים, הפניקיסטים לעומתם, שברו את כלים. רובם עזבו את הבית, הדת, הקהילה וביה"ס ממנו באו. הם רואים עצמם אנרכיסטים, נהיליסטים לעיתים בשילוב קטלני של אנטי סוציאליזם. הם רוצים לצאת מכללי המשחק החברתי ולהקים לעצמם מקומות מסתור. הם מקיפים עצמם חומת מוהיקן, קעקועים, שרשראות עם ברזלים, מגפיים כבדות ומוסיקת פאנק חסרת הרמוניה ומאיימת. מאחורי המראה מסתתרים ילדים שמעולם לא הרגישו שייכים או מובנים.

ה. מוחלריות – פעילות מגוונת ועצמאית – במסגרת מודולרית מתקיימות יחידות פעילות עצמאיות, שאינן תלויות זו בזו. סוג זה של מעורבות הדרגתית בפעילות מאפשר גמישות, החיונית להסתגלות ולפיתוח שייכות.

עיקרון זה בא לידי ביטוי במגוון הפעילויות המוצעות במרכזים, החל ממתן מידע וייעוץ, דרך פעילות פנאי ושיח ספונטני ועד מענה לצרכים פיזיים, כמו אכילה ורחצה. לכל אחת מן הפעילויות משקל שווה, הן אינן מותנות זו בזו, ויש לנער אפשרות להשתתף בהן על פי בחירתו.

סביבה טיפולית

השהייה הממושכת של בני הנוער במרכזים לאורך מספר רב של שעות בשבוע מאפשרת שימוש בעקרונות הטיפול הסביבתי המבוססים על תפיסות אלו: (א) הטיפול מתרחש **בכל זמן** **השהייה** של המטופל במרחב שמוגדר כטיפולי;

(ב) הטיפול נעשה על ידי **כל אנשי הצוות** במרחב (כולל אנשי מנהלה, מתנדבים, מדריכים וכו'); (ג) **כל סוגי ההתנהגויות**, הרגשות והביטויים המילוליים והלא מילוליים הם מוקד פוטנציאלי להתערבות טיפולית, וניתן לבצע התערבות זו "כאן ועכשיו" (Pazaratz, 1999).

בהתאם לכך, הטיפול הסביבתי מאפשר להרחיב את הגדרת ההתערבויות הטיפוליות מעבר למפגשים המובנים המתרחשים במסגרת (setting) מוגדרת. האינטראקציות המזדמנות "אחד על אחד" או בקבוצות ספונטניות במרחבים השונים, יכולות להפוך לבעלות משמעות טיפולית הרלוונטית למטרות המרכז ולתכנית האישית עבור כל נער, מעבר להיותן פעילויות בעלות אופי חברתי בלבד.

התהוות הסביבה הטיפולית תלויה גם בתפיסה של אנשי הצוות, והשאלה המנחה כל אחד מהם היא: אלו צרכים הנער או הנערה מבטאים בהתנהגותם, וכיצד עליי להגיב כדי לקדם את מטרות ההתערבות שנקבעו עבורם? תפיסה זו מצריכה ארגון מובנה של העבודה, תוך תהליכי שיתוף ידע ועריכת תכנית התערבות הכוללת את כל אנשי הצוות ומאפשרת התערבויות ממוקדות ורציפות. לדוגמה, איש צוות או מתנדב אשר מפעילים חוג כדורסל ופוגשים נער בשיחת קבוצה ספונטנית או נמצאים עמו בקשר אישי – יפעלו כל אחד במרחב שלו, בהתאם לתכנית שהוגדרה עבור אותו נער; קשיים חברתיים יכולים להיות מטופלים באמצעות התערבות ספונטנית תומכת במרחב גם במהלך אימון כדורסל.

הסביבה הטיפולית-חינוכית מקדמת גם **רכישה של חוקים חברתיים**. התייחסות הצוות והסביבה להתנהגויות שונות ולתוצאותיהן יוצרת התנאים המאפשרים תהליך של תיקון ולמידה של התנהגות חברתית נאותה. כמו כן היחסים הבין-אישיים והתפקידים במערכות היחסים מאפשרים הבנה של קודים חברתיים בקבוצת השווים ומול מגוון דמויות סמכות (Silvan, Matzner & Silva, 1999).

הטיפול הסביבתי כולל גם מרכיבים של **תכניות פסיכו-חינוכיות**; לדוגמה: קבוצות, סדנאות ולימודים, שמטרתם עידוד בני הנוער למילוי תפקידים חברתיים, מעורבות ולקיחת אחריות, המפתחים תהליכים של גיבוש זהות, חברות ורכישת כישורי חיים (Silvan, Matzner & Silva, 1999). יישום עיקרון זה בא לידי ביטוי ממוקד בהפעלת קבוצות של מתנדבי נוער.

מרחב מאפשר צמיחה

פיליפס (1999) מביא את דברי ויניקוט, שהדגיש את חשיבות הטיפול בבעיות רגשיות על ידי הענקת סביבה תומכת ואי-התערבות, תנאים שבהם תהליכי הגדילה הטבעיים יתאוששו וישבו לפעול. לדבריו, ישנם תהליכים טבעיים העומדים

ד"ר עמונאל גרופר,
מנהל האגף לחינוך ולהדרכה
בפנימיות במנהל לחינוך
התיישבותי, פנימייתי ועלית
הנוער במשרד החינוך ויו"ר
הסניף הישראלי של AIEJI,
עורך המהדורה העברית של
QUALITY4CHILDREN

סטנדרטים להשמה וחינוך ילדים ובני נוער בפנימיות ובמשפחות אומנה

מספר הילדים ובני הנוער המתחנכים במסגרות חוץ-ביתיות בישראל הוא הגבוה ביותר בעולם, יחסית לגודל האוכלוסייה. המספרים המדווחים מצביעים על למעלה מ-65,000 ילדים ובני נוער כאלו. רובם מושמים בפנימיות (כ-95%), ומיעוטם (כ-5%) – במשפחות אומנה.

הפנימיות החינוכיות נמצאות באחריות משרד החינוך ומפוקחות על ידו. 85%-90% מבני הנוער המצויים במסגרות פנימייתיות מתחנכים בפנימיות מסוג זה. הפנימיות השיקומיות, הטיפוליות והפוסט-אשפוזיות מפוקחות על ידי משרד הרווחה. למרות השוני וההבדלים בין כלל המסגרות החוץ-ביתיות הפועלות בישראל, ניתן למצוא ביניהן מכנה משותף רחב למדי ולהציב אותן על רצף תאורטי אחד.

הסטנדרטים – יזמה משותפת של שלושה ארגונים בין-לאומיים למימוש זכויות הילד במסגרות חינוך חוץ-ביתיות (FICE; SOS; IFCO)

הרעיון לקדם את מימוש זכויות הילד באמצעות גיבוש סטנדרטים משותפים שיחייבו את עובדי הפנימיות בעולם כולו, נולד בקרב אנשי המטה של הארגון הבין-לאומי SOS, שמושב באוסטריה.

הארגון השני שהצטרף למיזם הוא הארגון הבין-לאומי לחינוך פנימייתי, FICE (Federation Internationale de Communautés Educatives). הארגון השלישי שחבר למיזם הוא הארגון הבין-לאומי למשפחות אומנה (International Foster Care Organization) IFCO.

שלושת הארגונים חברו יחדיו מתוך אמונה משותפת כי שיפור משמעותי במצבם של ילדים ובני נוער הנמצאים בהשמות חוץ-ביתיות מחייב התגייסות ושילוב כוחות של כל הגורמים הבין-לאומיים.

התליך גיבוש יצירת הסטנדרטים

ברוח האמנה הבין-לאומית לזכויות הילד, ילדים ובני נוער המתחנכים בפנימיות ובמשפחות אומנה לקחו חלק פעיל בתהליך יצירת הסטנדרטים. הדבר נעשה בדרך מקורית של הפיכת הילדים ל"מספרי סיפורים" (story tellers). סיפורי חיים אלה עובדו באמצעות ניתוחי תוכן מפורטים ושימוש בסיס לגיבושם של שמונה עשר סטנדרטים. הם עוסקים בשלושת התחומים המרכזיים הכרוכים ביציאתו של החניך מן הבית למסגרת פנימייתית או למשפחת אומנה: א) **דרכי קבלת החלטות** בקשר לתהליך ההשמה במערכת החוץ-ביתית בפנימייה או במשפחת האומנה **ואופן השילוב בתוכה**;

ביסוד ההתפתחות, ועל אנשי הטיפול לכבדם ולאפשר אותם.

המרחבים הבלתי פורמליים אמורים לשמש עבור בני הנוער מקום שבו הביטוי האישי מרבי ואוטנטי וניתן לבחינה מחודשת, וזאת בנוכחות מבוגרים שעמם נוצר קשר משמעותי. כך מתהווה סביבה מאפשרת צמיחה. במרחב זה בני הנוער אינם נתפסים כשוליים וכחריגים בהתנהגותם, ותחושת השייכות גבוהה ומאפשרת הזדהות מחודשת עם עולם המבוגרים.

המסרים המועברים לבני הנוער במרכז הם של עבודה והתפתחות וכן גם הצבת גבולות ובדיקת התנהגויות בני הנוער "כאן ועכשיו". התערבויות אלו, המלוות באמון ובכבוד, מאפשרות לבני הנוער לבחון את עצמם ואת התנהגותם ולעשות שימוש בלמידה במרחב זה גם בשטחים אחרים בחייהם, ובמקביל – מאפשרות לצוות להגדיר בבהירות את תפקידו ואת זהות התפקיד שלו ביחס לבני הנוער.

מקורות

אריקסון, א' ה' (1960). **ילדות וחברה**. תל אביב: הקיבוץ הארצי.

אשר עידן, א' (1996). **הסביבה האקולוגית שבתוכה צומח הנוער**. הרצאה במסגרת כנס לעובדי עלם, תל אביב.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ' ורונאל, נ' (2000). **הערכה של מרכזי מידע וייעוץ לבני נוער "הפוך על הפוך": תהליך הקמת המרכזים וחצי השנה הראשונה של פעילותם – ח"ח מחקר**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב ומכון ברוקדייל.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ', ואזן סיקרון, ל', זסלבסקי, ט', גפן, ש' ורונאל, נ' (2002). **הערכה של מרכזי מידע וייעוץ לבני נוער "הפוך על הפוך" – ח"ח מחקר שני**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב וג'וינט – מכון ברוקדייל.

כהנא, ר' (1997). גיל הנעורים – מושג הנעורים המשתנה בחברות מודרניות. זמין באתר החינוך הבלתי פורמלי www.hbp.org.il

כהנא, ר' (2000). לקראת תיאוריה של בלתי פורמליות והשלכותיה לנעורים. זמין באתר החינוך הבלתי פורמלי www.hbp.org.il

פיליפס, א' (1999). **וימקוט**. תל אביב: דביר.

קשתי, י', אריאלי, מ' ושלסקי, ש' (עורכים) (1997). **לקסיקון החינוך וההוראה**. תל אביב: רמות.

שפלר, ג' (1998). טיפול דינמי קצר מועד עם מתבגרים. בתוך דויטש (עורך), **ייחודיות המפגש הטיפולי עם המתבגר: לקט הרצאות**. ירושלים: מכון סאמט.

Silvan, M., Matzner, F. J., & Silva, R. (1999). A model for adolescent day treatment. *Bulletin of Menninger Clinic*, 63(4), 459–480.

Pazarataz, D. (1999). An impressionistic evaluation of the efficacy of a residential treatment facility for emotionally disturbed youth. *Residential Treatment for Children & youth*, 16(3).

1. אתרי האינטרנט של שלושת הארגונים הם (בהתאמה): www.sos@childrensvillages.org; www.ifice@inter.org; www.ifco.info; www.quality4children.info; כמו כן, אתר האינטרנט של המיזם הוא:

ב) **מאפייני התהליך החינוכי-טיפולי** במסגרת הפנימייה או משפחת האומנה; ג) **תהליך הפרידה** מן הפנימייה או ממשפחת האומנה.

הסטנדרטים

תחום ראשון: דרכי קבלת החלטות בקשר לתהליך ההשמה במערכת החוץ-ביתית בפנימייה או במשפחת האומנה ואופן השילוב בתוכה

סטנדרט 1: החניך ומשפחתו יקבלו תמיכה לאורך כל תהליך קבלת ההחלטות לקראת ההשמה. לחניך ולמשפחתו הזכות להיות מעורבים בהחלטה באשר למקום המגורים או ההתחנכות שלו. בטיחותו של החניך וטובתו האישית נמצאים בראש סדר העדיפויות. יש להקשיב לו ולמשפחתו, לכבד את רצונם ולהתחשב בהם, בכל מצב.

סטנדרט 2: החניך יוזמן להשתתף באופן פעיל בתהליך קבלת ההחלטות הקשור להשמתו. על כל הצדדים המעורבים להקשיב לחניך ולנהוג בו בכבוד. הוא יקבל מידע מלא על מצבו ויוזמן להביע את דעתו ולהשתתף בתהליך זה לפי רמת הבנתו.

סטנדרט 3: תהליך קבלת החלטות יתנהל במקצועיות, כדי להבטיח את ההשמה הטובה ביותר האפשרית עבור החניך. התהליך יתייחס לשתי שאלות: האחת – איזה פתרון יענה באופן הטוב ביותר על בעיותיו של החניך; השנייה – אם ישנו צורך בהשמה חוץ-ביתית, מהי ההשמה שתעניק לו את הפתרון הטוב ביותר. על כל הצדדים המעורבים ישירות בחינוכו ובהתפתחותו של החניך לשתף פעולה באופן מלא, תוך שימוש בידע שלהם ובתחומי התמחותם האישית, ולקבל החלטות במשותף על פי המידע הרלוונטי. כאשר יש לשלב במערכת ילדים בעלי צרכים מיוחדים, דרישותיהם המיוחדות תילקחנה בחשבון על ידי כל הגורמים.

סטנדרט 4: ההשמה של אחים ואחיות תיעשה במסגרת חוץ-ביתית אחת. בעיקרון, בכל תהליך השמה בפנימייה או במשפחת אומנה, יש לשבץ אחים ואחיות יחדיו. הפרדה בין אחים תיעשה אך ורק אם היא לטובתם האישית. במקרה זה, יש להבטיח קיומו של קשר סדיר בין האחים, אלא אם קשר זה משפיע עליהם באופן שלילי.

סטנדרט 5: המעבר לבית החדש בפנימייה או במשפחת האומנה ייעשה ברגישות רבה ותוך הכנה מראש של החניך ומשפחתו. לאחר שיוסכם על סוג המסגרת הפנימייתית הדרושה, יש להכין את החניך באופן יסודי לקראת שילובו בה. קבלתו של החניך צריכה להיעשות בהדרגתיות ותוך הפרעה מזערית לתהליך התפתחותו התקין. המעבר למקום ההשמה החדש יאורגן כתהליך, שמטרתו העיקרית היא להבטיח כי כל הצדדים המעורבים יפעלו לטובת הילד.

סטנדרט 6: התהליך החינוכי-טיפולי בפנימייה או במשפחת האומנה יבוצע על פי תכנית מותאמת אישית. תכנית חינוכית-טיפולית אישית שתגבש במהלך קבלת ההחלטות ותפותח ותיושם בהמשך, לאורך כל תקופת חשיפתו של החניך לתהליך החינוכי-טיפולי בפנימייה. על תכנית זו לשמש קו המוביל ומכוון את התפתחותו הכוללת. באופן כללי, התכנית החינוכית-טיפולית תגדיר את המצב ההתפתחותי של הילד, תציב מטרות ואמות מידה ותגדיר את המשאבים הנדרשים כדי לתמוך בהתפתחותו. כל החלטה רלוונטית ומשמעותית במשך שהותו של החניך בפנימייה צריכה להיות מוזרזת על ידי תכנית זו.

תחום שני: מאפייני התהליך החינוכי-טיפולי במסגרת הפנימייה או משפחת האומנה

סטנדרט 7: השמתו של החניך בפנימייה או במשפחת האומנה תתאים לצרכיו, למצבו בחיים ולסביבתו החברתית-תרבותית המקורית. על

החניך לגדול בסביבה מכילה, תומכת ומגנה, ויש לדאוג כי סביבת מגוריו תכלול את אמות המידה הללו. במסגרת השמתו במקום החדש, יש לתת לחניך הזדמנות ליצור קשר יציב עם העובדים החינוכיים-טיפוליים וגם לאפשר לו לשמור על קשרים עם סביבתו החברתית הקודמת.

סטנדרט 8: במהלך שהותו בפנימייה או במשפחת האומנה החניך ישמור על קשר רצוף עם משפחתו. יש לעודד אותו לשמור על קשרים אלה ולתמוך בכך, בתנאי שהדבר אכן משרת את טובתו האישית.

סטנדרט 9: המחנכים, המטפלים והעובדים החינוכיים-טיפוליים יהיו בעלי הכשרה מקצועית מתאימה והסמכה מאת הרשויות הרשמיות. תנאי העבודה שלהם יהיו הוגנים ויאפשרו להם למלא את תפקידם כהלכה. חברי הצוות ייבחנו, ייבחרו ויוכשרו באופן יסודי לפני שיוסמכו לחנך את החניך ולטפל בו. נוסף על כך, עליהם לקבל הכשרה מתמשכת ותמיכה מקצועית רצופה, כדי שיוכלו לתמוך בהתפתחותו הכללית של החניך ולסייע לה. על הפנימייה או משפחת האומנה לספק להם תנאי עבודה הולמים, שיאפשרו להם למלא את תפקידם כהלכה.

סטנדרט 10: הקשר בין העובד החינוכי-טיפולי והחניך יבוסס על אמון, הבנה וכבוד. העובד החינוכי-טיפולי יקדיש תשומת לב אישית לילד ויעשה מאמץ מודע לרכוש את אמונו ולהבינו. מחובתו של העובד לתקשר עם החניך תמיד בפתיחות ולהפיגן כלפיו כבוד.

סטנדרט 11: החניך יוזמן לקחת חלק פעיל בקבלת החלטות המשפיעות באופן ישיר על חייו. יש לזכור כי החניך הוא הסמכות העליונה בנוגע לסוגיות הנוגעות לחייו. לפיכך יש ליידיע אותו בכל הנוגע לסוגיות אלו, להקשיב לו ולהתייחס לדעתו ברצינות. על הצוות לעודד אותו לבטא את רגשותיו וחוויותיו.

סטנדרט 12: הפנימייה או משפחת האומנה תספקנה לחניך תנאי מחיה ורווחה הולמים וראויים. על תקני המחיה והתשתיות של הפנימייה או משפחת האומנה לספק את צרכיו של הילד בכל הנוגע לנוחות, לביטחון ולהיגיינה המבטיחים תנאי מחיה בריאים. נוסף על כך, מחויבות הפנימייה או משפחת האומנה להבטיח לו גישה בלתי מוגבלת למסגרות חינוך ולשירותים קהילתיים.

סטנדרט 13: ילדים ובני נוער בעלי צרכים מיוחדים יקבלו בפנימייה או במשפחת האומנה טיפול שיהלום את צורכיהם. חברי הצוות החינוכי-טיפולי יקבלו הכשרה מתמשכת וספציפית ותמיכה מקצועית על בסיס אישי, שיאפשרו להם לענות על צורכיהם המיוחדים של החניכים המצויים תחת אחריותם.

סטנדרט 14: החניך יקבל הכנה לקראת פרידה מהפנימייה ויציאה לחיים עצמאיים. החניך יקבל תמיכה לקראת השתלבותו כחבר עצמאי ופעיל בחברה. תהיה לו גישה לתכניות להמשך לימודים ותניתן לו הזדמנות לרכוש כישורי חיים ולהפנים ערכים. הוא יקבל בהתמדה העשרה ותמיכה בפיתוח הערכה עצמית. כל אלו יאפשרו לו להרגיש חזק ובטוח ולהתמודד עם קשיים שונים.

תחום שלישי: תהליך הפרידה מן הפנימייה או ממשפחת האומנה

סטנדרט 15: תהליך הפרידה מהפנימייה או ממשפחת האומנה יתבצע בתכנון מוקדם וביסודיות. עזיבת המסגרת הפנימייתית היא שלב מכריע בטיפול בחניכים הזקוקים להשמה חוץ-ביתית, ויש לתכננו ליישמו ביסודיות. תהליך זה יבוסס בעיקר על התכנית החינוכית-טיפולית האישית של החניך. החניך ייחשב בעל סמכות לחוות דעה בנוגע לאיכות החינוך והטיפול שהוא מקבל בפנימייה או במשפחת האומנה. לפיכך, קבלת משב

מידע מיד"א

מרכז הידע של אשלים

שנת תש"ע יוצאת לדרך

שנת הלימודים תש"ע נפתחה כסדרה במיד"א, המציעה השנה לאנשי המקצוע העוסקים בילדים ונוער בסיכון ובבני משפחותיהם, למעלה מעשרים תהליכי למידה מתמשכים במגוון נושאים רב-תחומיים, ימי עיון, כנסים ועוד פעילויות רבות. הנושא המרכזי שמיד"א תתמקד בו השנה הוא שלמות (wellness) ואיכות חיים ככלי ליציאה מסיכון. לנושא זה יוקדשו הכנס השנתי של מיד"א, שיתקיים ב-3 בפברואר 2010, והגיליון הרביעי של "עט השדה", שיציא לאור סמוך למועד הכנס.

מועדון בוגרי מיד"א

מועדון הבוגרים של מיד"א, הפועל זו השנה השנייה, מיועד לכל מי שכבר השתתף באחד מתהליכי הלמידה המתמשכים של אשלים. ב-21 באוקטובר 2009 התקיים כנס פתיחת השנה של המועדון, אירוע שיסמן את פתיחת שנת הלימודים תש"ע ועסק בנושא "חשיבה חיובית והשלכותיה על העבודה המקצועית". המבנה והתכנים של כנס הפתיחה, כמו גם שאר פעילויות מועדון הבוגרים, נקבעים בשיתוף קבוצות מיקוד של בוגרים, אשר מגדירים צרכים ורצונות.

"אנחנו מברכים על המפגשים האלה, שבהם גם מקשיבים לנו ואנחנו גם שומעים אחרים", מצינים כמה מהבוגרים, "יש לכך חשיבות גדולה מאד לעשייה שלנו, לתחושה שאנחנו חלק מקבוצת עמיתים גדולה יותר, ושיש מסגרת שבה אפשר לחדור לעומק המשמעויות של העשייה שלנו, חשיבה שהעומס היומי לא תמיד מאפשר".

פרס אשלים – הכרה במצוינות וביזמות של אנשי המקצוע בשדה העשייה

"לפעמים, כל מה שצריך זה איש מקצוע אחד שאכפת לו במיוחד, שיועד לקחת את העופרת היום יומית הרגילה ובמעשה אלכימיה להפוך אותה לזהב – העשייה שתשנה את חייו של ילד", אמרה ל, בוגרת פנימייה בעברה ואשת מקצוע בתחום החינוך המיוחד כיום. זה הרעיון העומד בבסיס פרס אשלים – פרס המוענק כל שנה ליחידים וצוותים אשר הוכיחו מצוינות, חדשנות ויזמה ברמה היישומית בשדה העשייה, בעבודתם עבור ילדים ונוער בסיכון ובני משפחותיהם. הענקת הפרס מהווה הכרה בעבודתם ורצון לראות בה מודל והשראה לאנשי מקצוע אחרים. הפרס מוענק בכנס השנתי של מיד"א במעמד מנכ"ל אשלים. פרטים נוספים תוכלו למצוא באתר אשלים. פרס אשלים מתאפשר הודות לתמיכתה הנדיבה של משפחת אבישר מאוסטרליה.

"עבודה בחברה רב-תרבותית" – גיליון 3 של "עט השדה" יצא לאור!

מהי תרבות? כיצד היא משפיעה על עמדותיהם והתנהגותם של הפרט ושל הקבוצה? כיצד משפיע עלינו המפגש עם תרבויות שונות – ברמה הקוגניטיבית? ברמה הרגשית? מה ההשלכות של ההתייחסות התרבותית על הכלים המקצועיים שאנו זקוקים להם, והאם אנו באמת משתמשים בכלים אלה? האם אנו, אנשי המקצוע, באמת מתייחסים לתרבותו של האדם העומד מולנו כאשר אנו משוחחים אתו, עובדים אתו, חושבים עליו, ואם כן – כיצד? האם אנו משקיעים מחשבה ועשייה בכיוונים תרבותיים בלתי צפויים, שהם בעלי משמעות מקצועית לכל מי שעובד עם אוכלוסיות בסיכון? בשאלות אלה ואחרות עוסק הגיליון השלישי של "עט השדה". בין המאמרים תוכלו למצוא התייחסות להשלכות התרבותיות על תהליכי צדק מאחה, על מערכת החינוך, על ההתמודדות עם חיים בעידן האינטרנט, על טיפול בפגיעות, על תהליכי למידה ועוד.

פרטים נוספים על הפעילויות המצוינות לעיל והרבה יותר תוכלו למצוא באתר אשלים –

www.ashalim.org.il

ממנו הכרחית לפיתוח איכותם של מערכות ההשמה החוץ-ביתית ושל דגמי החינוך והטיפול המתאימים.

סטנדרט 16: הקשר עם החניך ומשפחתו במהלך הפרידה מן הפנימייה או משפחת האומנה ינהל ביעילות ובצורה הולמת. יש לתת לכל הצדדים המעורבים בתהליך עזיבת הפנימייה או משפחת האומנה את כל המידע הרלוונטי, בהתאם לתפקידם בתהליך. בו בזמן, החניך ומשפחתו יהיו זכאים לשמור על פרטיותם ועל ביטחונם. על המידע המועבר להם להינתן בבהירות, כך שיובן על ידיהם.

סטנדרט 17: החניך יוזמן להשתתף באופן פעיל בתהליך הפרידה מן הפנימייה או ממשפחת האומנה. החניך יוזמן לבטא את דעותיו ואת העדפותיו בקשר למצבו הנוכחי ולחיי העתידיים. על תהליך זה להיות מבוסס על תכנית מותאמת אישית.

סטנדרט 18: תתקיים רשת ביטחון שתבטיח בשעת הצורך את המשך הקשר עם צוות הפנימייה או האומנה לאחר העזיבה. לאחר שהחניך יעזוב את הפנימייה או משפחת האומנה, יהיה באפשרותו להמשיך ולקבל עזרה ותמיכה. מסגרת ההשמה תחתור לוודא שהוא לא יחוש את תהליך עזיבת המסגרת כקטיעה חדה. גם בהגיע הנער לגיל בגרות, על הפנימייה או משפחת האומנה להמשיך ולהציע לו רשת ביטחון, שתבטיח בתמיכה ובאפשרות לשמור על קשר, אם הוא יחוש צורך בכך.

יישום הסטנדרטים כבסיס להנעת תהליכי שיפור בפנימיות בישראל

לאור היקפה הרחב של מערכת הפנימיות בישראל וייחודה התרבותי, ישנו רצון ליזום בישראל תהליך דומה, אשר יתבסס על שיתופם של חניכים, הורים וצוותים מקצועיים בשיטה דומה של "מספרי סיפורים". באמצעות מידע נוסף שיתקבל בישראל, ניתן יהיה להביא לידי העשרתם של הסטנדרטים שגובשו במיזם Quality4Children ולהוסיף להם ממדים המתבקשים מתוך הייחודיות של המציאות הישראלית.

כל המעוניין לקבל את חוברת הסטנדרטים

מוזמן לפנות בכתב

לד"ר עמנואל גרופר,

ת"ד 9419, יד אליהו, תל אביב 61090,

ולצין כתובת דואר מדויקת למשלוח

החוברת.

emang@kfar-olami.org.il

אפשר – ביטאון לעובד החינוכי-סוציאלי

אפשר

עמותת לפיתוח שירותי רווחה וחינוך
ת"ד 53296 ירושלים 91531
טלפון: 02-6728905/6
www.efshar.org.il

המערכת:

ד"ר **חזי יוסף**, יו"ר המערכת,
כפר הנוער ויצו נחלת יהודה

מרים גילת, עורכת ראשית,
עמותת "אפשר"

לאה אדלר, עלם

ד"ר **חזי אהרוני**, עמותת "אפשר"

שבי אהרון, השירות לנוער וצעירים,
משרד הרווחה

יורם ביטון, היחידה לקידום נוער,
משרד החינוך

רותי גינוסר, ילדים בסיכוי –
המועצה לילד החוסה

ד"ר **עמנואל גרופר**, המינהל לחינוך
התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער,
משרד החינוך

יעל דורי, השירות לילד ונוער,
משרד הרווחה

ד"ר **איתן ישראלי**, עמותת "אפשר"

ענת נגרי, רשות חסות הנוער,
משרד הרווחה

דני פישר, השירות לנוער וצעירים,
משרד הרווחה

ד"ר **שלום שמאי**, המינהל לחינוך
התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער,
משרד החינוך

הגיליון הבא של "אפשר" יעסוק

בהתנדבות בקרב ילדים

ובני נוער

ציורי הילדים המשובצים בחוברת הינם פרי
יצירתם של ילדי פנימייות, באדיבות "ילדים
בסיכוי – המועצה לילד החוסה"

עריכת לשון: אורלי צור

עיצוב גרפי: 2w-design.com

כתובת המערכת:

מרים גילת, עמותת "אפשר"
ת"ד 53296 ירושלים 91531
טל. 02-6728905
פקס. 02-6728904

דואר אלקטרוני:

mgilat@efshar.org.il

טוור אחרון

היחידה לטיפול בנפגעי אלכוהול והימורים בעמותת "אפשר"

נחום מיכאלי, עובד סוציאלי, מנהל היחידה

בשלהי שנת 1990 הוחלט במשרד הרווחה להעביר את השירות לגמילה מאלכוהול מהמשרד הממשלתי לעמותת "אפשר", שעסקה ממילא בנושא רווחה שונים והוכרה כעמותה סולידית וצנועה, המתנהלת היטב ופועלת ביעילות. וכך, בתחילת 1991 הוקמה במסגרת העמותה היחידה לטיפול בנפגעי אלכוהול, יחידה שריכזה את מרבית הפעילויות שנעשו אז בארץ בתחום הטיפול בנפגעי אלכוהול ומניעת השימוש בו. שנים אחדות לאחר מכן קיבלה על עצמה היחידה גם את הטיפול בנושא ההימורים, ונכון להיום, היא הגוף הציבורי היחיד העוסק בנושא רגיש זה. היחידה פועלת בחסות השירות לטיפול בהתמכרויות שבמשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

סמכותה העיקרית של היחידה היא **טיפול בנפגעי אלכוהול והימורים**. הדבר נעשה בכ-30 מרכזים ותחנות טיפוליות ברחבי הארץ, שבהם מטפלים בעת ובעונה אחת בקרב ל-2,000 משפחות מכורים. לצד **המערכת הטיפולית**, פיתחה היחידה **תכניות הסברה ומניעה** לבני נוער ולמבוגרים, שמטרתן לצמצם את השימוש לרעה באלכוהול ובהימורים, ולמזער ככל הניתן את הנזקים הנגרמים מהתנהגויות אלו.

תכניות ההתערבות שהיחידה מציעה מגוונות ביותר, הן נעות **מהרצאת מידע בודדת**, המשתלבת בתכנית רחבה הנעשית על ידי בעלי תפקידים מחוץ לעמותה (מורים, מדריכים), דרך **פעילות משולבת של הרצאת מידע וסדנאות לקבוצות קטנות** ועד **לפעילות סדנאית של כמה מפגשים ארוכי טווח**. מטרתן של התכניות להגביר את הידע והמודעות לתופעות השתייכות וההימורים וסכנותיהן, בעיקר בכל הקשור לנהיגה, לאלימות ולמיניות, ובמקביל להקנות למשתתפים כלים להתמודדות עם תופעות אלו. הפעילות מיועדת בעיקרה לבני נוער ולצעירים, אך גם לאנשי צוות חינוכי ולהורים, ששילובם בתכניות המניעה העוסקות בהתנהגויות לגיטימיות חשובה ביותר. במהלך השנה ביצעו עובדי היחידה כ-1,000 יחידות פעילות (הרצאות, סדנאות ועוד).

תחום נוסף של פעילות מתמקד **בפיתוח תכניות התערבות רגישות תרבות למער עולה ממדינת חבר העמים ומקרב יוצאי אתיופיה**. הפעילות בתחום זה החלה לפני מספר שנים בעידוד הסוכנות היהודית ומשרד הקליטה, עברה תהליך מלווה של בדיקה ומחקר והתגבשה למודל התערבות ארוך טווח לנוער עולה. ייחודה של התכנית, המתבצעת בקהילה במסגרת מתנ"סים ומועדונים, הוא בעבודה המשותפת עם בני הנוער וההורים. התכנית עוסקת בגיל ההתבגרות, על כל המשתמע ממנו, בבעיית השימוש לרעה באלכוהול ובסמים ובסוגיות הקשורות לקשיי הקליטה בארץ. היא זוכה להצלחה רבה, ואנו עתידים להפעילה גם בשנה הנוכחית.

תחום **ההסברה והמניעה** בא לידי ביטוי גם בארגון ימי העיון והשתלמויות שהיחידה יוזמת ומקיימת ובשלל **הפרסומים** שמופקים על ידה. גולת הכותרת לפרסומים אלו הוא הביטאון "**הכל על אלכוהול**", ביטאון היוצא בקביעות ארבע פעמים בשנה. בימים אלו אנו שוקדים על עריכת גיליון 65.

הפעילות של היחידה לטיפול בנפגעי אלכוהול והימורים מבטאת היטב את רוח העמותה ומטרתיה: עבודה עם בני נוער וצעירים, מודלים בתחום העבודה החינוכית-סוציאלית ובכלל, פיתוח שירותי רווחה וחינוך לטובת כלל הציבור.

המעוניינים לקבל פרטים נוספים על היחידה ופעילויותיה, מוזמנים לפנות למשרד הראשי של היחידה: עמותת "אפשר", ת"ד 10643, רמת גן 52005. טל./פקס: 03-6733228, דוא"ל: efsharg@netvision.net.il